

Ratimir Mardešić

NOVOVJEKOVNA LATINSKA KNJIŽEVNOST

Trajanje, temeljna značajka, rasprostranjenost i podjela

Na izmicanju srednjega vijeka, u ranim godinama 14. st., kad se u Italiji, najrazvijenijoj srednjoevropskoj zemlji, u nekim gradovima već bila učvrstila građanska klasa a narodna književnost afirmirala, književnost na latinskom, gotovo neprekidana u dotada petnaestostoljetnom trajanju, ulazi u novu, treću i bez sumnje završnu fazu. Odatle se, ponesena preporodnim duhom, do kraja 16. st. s rijetkim iznimkama proširila po svim evropskim zemljama izvan domašaja turske vlasti; to je ujedno doba njezina cvata kad su se nje govali svi književni rodovi i vrste i kad joj je jezik dominirao u znanosti, politici i javnom životu. Iako ostvaruje sve manje vrijednih književnih djela, plodna je filozofskim, teološkim i znanstvenima u tijeku još cijela dva iduća stoljeća. Latinski se i nadalje upotrebljava, ali sve manje, jer u pojedinim književnostima, i kad se uzmu u širem smislu, prevladavaju narodni jezici, od kojih ga neki postupno potiskuju također iz diplomacije i znanosti u međunarodnim kontaktima. Ipak se čak do naših dana u svim dijelovima svijeta pojavljuju znanstveni i književni tekstovi namijenjeni uskom krugu sve rjeđih znalaca zajedničkoga jezika nekada kvalitativno i kvantitativno jake evropske književne republike. Tih po prilici sedam stoljeća književnosti na latinskom jest razdoblje novovjekovne, novolatinske ili latinističke književnosti. Međutim, nekako do potkraj 17. st. ona nije zaseban organizam samo po jeziku, izvorištu i kulturnoj predaji već i po unutarnjim zakonitostima što joj određuju duh, teme, oblike i pravce širenja, po sličnim idealima i tendencijama njezinih stvaralaca i po publici kojoj se obraća. Iako doista ima obilježja tla iz kojega izrasta (vidljivije u krajevima uz tursko područje) i premda — živeći usporedo s narodnim književnostima — katkada potpada pod njihov utjecaj ili pak utječe na njih, ipak je to u biti svojevrsna nadnarodna

i međunarodna književnost koja se donekle može usporediti sa staroslavenkom, prije nastajanja narodne kod Rumunja i nekih Slavena. Kako joj je u doba cvata jedna od bitnih osobitosti da je vrlo često stvaraju pisci koji kao putujući humanisti djeluju u jednom ili više književnih središta u svojoj ili tuđoj zemlji, novolatinska se književnost ne može određivati jedino nacionalno, a katkada ju je teško dijeliti i prema širem teritorijalnom principu.

U pogledu prostora uz tursku granicu valja istaknuti da se na njemu mnogi stvaraoci ne mogu u potpunosti razvijati prema umnim sposobnostima i umjetničkom daru jer tu u najčešće uopće nema visokih škola, pogotovu raznovrsnijih, pa ni zaleđa, toliko potrebna za svaku djelatnost. Zato je upravo za novogrčke i hrvatske autentične stvaraoce, i to ne samo latiniste, karakteristično da u veliku broju sudjeluju u kulturnom, znanstvenom i umjetničkom unapređivanju tuđih renesansnih središta po cijeloj Evropi, prvenstveno mediteranskih. Zbog iste nepovoljne klime više se hrvatskih latinista i u post-renesansno doba obrelo u tuđini.

Iako latinisti iz svih krajeva, kad su i dvojezični pa i trojezični, prvenstveno pripadaju svojem ogranku debla univerzalne i jedinstvene književnosti, oni su isto tako i dio književnosti zemlje kojoj pripadaju i naroda od kojega potječu, osobito ako obrađuju domaće teme ili ako se osjećaju njegovim pripadnicima ili pak ako su samo posrednici između središta u kolijevci renesansnoga humanizma i onih u udaljenijim krajevima. Jedino kad evropsko i svjetsko književno stvaralaštvo latinskog izraza promatramo kao cjelinu, u nadnarodnom kontekstu, onda u toj zaista osobitoj pojavi možemo ispravno ocijeniti udio i značenje sutvoraca iz svih nacionalnih sredina.

Neobično plodna i raznolika po već objavljenim djelima, a mnogo ih je još *in scriptis* (u škrinjama) — samo hrvatski latinizam, prema nepotpunim podacima o tiskanom izdanjima do 1848, ima više od četiri tisuće bibliografskih jedinica — sadrži u sebi, vjerojatno više no ijedna književnost, mnogo toga što nije proizvod nadahnuća ili stvarne potrebe da se nešto kaže, nego mode, kompilacije, epigonstva, reprodukcije i igrarije. »Dum nihil habemus maius, calamo ludimus« (= Dok nemamo važnijega posla, igramo se perom), duhovita nečija primjedba na jednom dubrovačkom rukopisu iz početka 19. st. može se protegnuti na velik dio te književnosti. Zato će se u ovom, i inače samo općem pregledu, iznijeti tek najistaknutiji predstavnici pojedinih epoha i sredina. Iako bi možda bilo razložno da primijenimo eidografsku metodu (zbog toga što se u ovoj književnosti, više nego u svim ostalima — možda je u tome bila rigoroznija jedino arapska i perzijska, dvije glavne grane islamske književnosti — gotovo u cijelom razdoblju postojanja dosljedno čuvaju i njeguju standardni književni rodovi i vrste), ipak ćemo primijeniti sinkronijsku metodu, jer će tako bolje doći do izražaja idejna i stilska povezanost između središta te zacijelo najrasprostranjenije književnosti, od mediteranskih i podunavskih zemalja do Skandinavije, od Rusije do Amerike i u osamljenim pojavama od Islanda do Indije.

Pojava novolatinske književnosti i promjene u njoj koincidiraju s nastajanjem i razvojem velikih evropskih pokreta koji označuju zaokrete u umjetnosti, kulturi, politici, religiji, filozofiji i znanosti. Kako se oni zbog vrlo različita ekonomskog i kulturnog razvojnog stupnja ne javljaju svugdje istodobno, to joj i podjela varira prema prilikama u pojedinim zemljama, oviseći prvenstveno o tome kada se u njima počinje drukčije doživljavati antika, njezino najveće izvorište i najjača konstanta, te kršćanstvo koje joj tijekom više stoljeća daje osnovni ton. Prihvatimo li taj princip, onda bi podjela mogla biti ovakva: *predrenesansa* (14 st.), *renesansa s reformacijom i protu-*

reformacijom (15—17. st.), *prosvjetiteljstvo* (18. st.) i *novije doba* (19. i 20. st.). Doba uspona, od 14. do 17. st., obično se naziva *renesansna latinska književnost*, a doba propadanja, od 18. do 20. st., *postrenesansna*.

U ovom će se sintetičkom pregledu — dosada postoje tri: Wright-Sinclairov, vremenski ograničen (*A History of Later Latin Literature*, 1931), van Tieghemov, vremenski također ograničen (*La littérature latine de la Renaissance*, 1944) i Pogonovov u Queneauovoj *Histoire des littératures*, 2, 1968 — prvi put u kolu svjetskih latinista naći razmjeran broj pisaca hrvatskoga latinizma koji je dao velikih imena, najrazvijenijeg i najboljega među slavenskim narodima, a po mnogočemu ravna i onom u većine zapadnih naroda.

Jezik, povijesno značenje, književna dvojezičnost, prevodilaštvo i imitacija

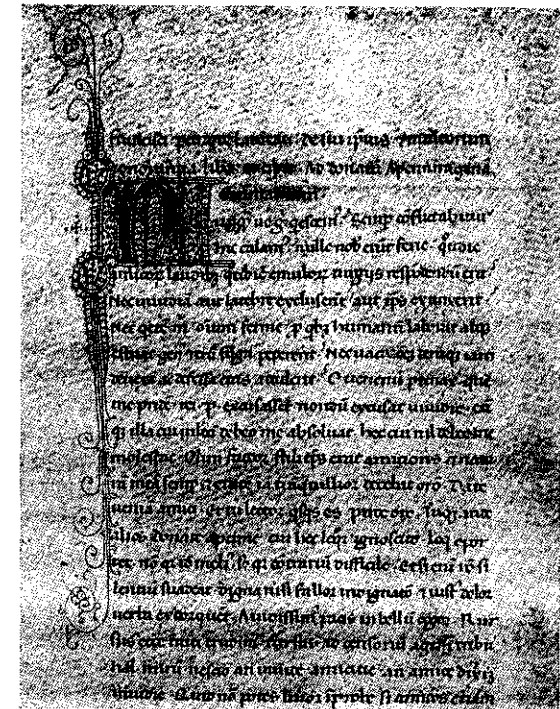
Što je uz narodne jezike i latinski ušao u novi vijek kao književni i znanstveni, što je osim toga dugo ostao diplomatski a u nekim zemljama i službeni jezik, ponajprije se ima pripisati dugotrajnoj neprekidnoj uporabi u gotovo cijeloj Evropi. Srednji se vijek — tako humanisti nazvaše prijelazno doba, vrijeme između grčko-rimske antike i njezine obnove — u potpunosti temelji na latinskom, čistu ili iskvarenu, ali ipak jedinstvenu jeziku što je u nekim područjima do 9. st. živi, razgovorni jezik; osim toga to je temeljni jezik crkvene i svjetovne književnosti te državnih isprava. Grčki je, naprotiv, inače i u zapadnom dijelu Rimskoga carstva u književnosti vrlo čest a u službenoj uporabi na dvoru ravnopravan latinskom, u područjima zapadne civilizacije, osim u rijetkim oazama, nepoznat sve do dolaska grčkih učenjaka nakon pada Carigrada 1453. ili još određenije do 16. st., kad ga oživljavaju humanisti, prvenstveno Erasmo, Guillaume Budé i Henri Estienne, tako da se kao sasvim točno može uzeti što je na rubu rukopisa napisao neki srednjovjekovni komentator: »Graecum est, non legitur« (= Na grčkom je, pa se kod nas ne razumije). Govorni se latinski u kasnom srednjem vijeku doista pretopio u romanske jezike, ali je književni od 9. st. i nadalje u uporabi među učenim ljudima zahvaljujući i obrazovnoj obnovi za karolinške renesanse, kad se nakon tristagodišnjega prekida ponovo intenzivnije uči u biskupskim i rerovničkim školama pošto su u 5. st. za barbarskih provala nestale rimske gradske škole gdje se učio Ciceronov jezik. Štoviše, u 12. i 13. st. s pojavom svježega svjetovnog i duhovnog pjesništva doživljava kulminaciju bogatu inovacijama u rječniku, stilu i ritmu, čime se uvelike razlikuje od klasičnoga, ali ga u daljnjem razvoju prekida sve rasprostranjenija sveučilišna nastava kojoj nije bilo stalo do jezika kao sredstva lijepe književnosti, već jedino do ekskluzivnog jezičnog medija teologije i filozofije u kojima je vladao duh aristotelizma shvaćena na srednjovjekovni način. Taj sveučilišni, skolastički latinitet, nazvan pariški ili gotički stil ili barbarski latinski, u 13. se stoljeću proširio po Francuskoj, po sjevernoj i zapadnoj Evropi.

Kako su se talijanski humanisti najprije ugledali samo na rimsku književnost i kulturu, opredijelili su se za klasični a ne za suvremeni srednjovjekovni latinitet. Ipak u preteča humanizma i renesanse još ima crta toga su-

vremenog književnog jezika i tekućega govora. Petrarca, iako s Danteom i Boccacciom udara temelje oživljavanju antičkoga duha, pretpostavlja Augustina i druge crkvene oce »poganskim« piscima — ne samo zbog toga što mu je još uvijek bliza njihova ideologija nego i jezični medij. Sve do Piccolominija, pape Pija II, pretežito se piše latinštinom koja se organski razvila. Tek kasnije, kad se s jačim razvitkom filologije i humanističkog obrazovanja produbljuje poznavanje Ciceronova jezika, počevši od sredine 15. st., u novolatinskoj književnosti — najprije u Italiji pa onda i u prekoalpskim zemljama — potpuno prevladava čisti klasični jezik. Tada se i riječ *pogani* zamjenjuje riječju *klasik*. Humanisti ga rijetko kad uspijevaju individualizirati, ukoliko se to uopće može u jeziku izvučenu iz starih knjiga koji se uči u školskim klupama a ne u roditeljskoj kući. »Peregrini sumus in lingua paterna, Latina«, kaže Scaliger (= Stranci smo u materinskom jeziku, latinskom). Uostalom, njihov se jezični napon i iscrpljivao u tome da dostignu svoje uzore ili da im se bar približe. Kako je to međutim jedini jezik u školskim i intelektualnim krugovima uopće — na njemu se izvodi nastava, polažu ispiti, razgovara za odmora i kažnjava ako se u čemu pogriješi, vode učene rasprave i svakidašnja konverzacija, obavljaju profesionalni poslovi, izjavljuje ljubav odabranicima iz humanističkih obitelji, ili psuje — postaje ako ne drugi materinski a ono živi, saobraćajni jezik. Latinizira se sve u tim krugovima gdje su se našli na okupu pripadnici različitih naroda i socijalnoga podrijetla, imena i prezimena (kasnije se katkad i greciziraju), pa se čak i u odijevanju i običajima oponašaju Rimljani, a narodni se jezici potcjenjuju kao neprikladni za duhovno stvaranje; još se Petrarca nadao da će steći slavu latinskim a ne talijanskim djelima, a Dante je početak *Pakla* najprije ispjevao u latinskim heksametrima. Svima je najveći uzor Ciceron, donekle i Seneka, a u pjesništvu Vergilije i Horacije, manje Katul i Ovidije, pa se s visoka gleda i na barbarski latinski u prekoalpskim zemljama kao i na jezik klera koji je Petrarca uspoređivao sa zakržljalim stablom što ne rađa ni lišćem ni plodovima. Javljaju se pisci vrlo elegantna jezika i stila, kao Sannazzaro i Poliziano koji pišu i talijanski, dok Pontano, najveći neolatinski pjesnik u Italiji i izvan nje, piše samo latinski, i to tako živo i neposredno kao da mu je materinski, s neobičnom sposobnošću da lako i profinjeno izrazi sve tananosti i prelijeve u osjećajima i mislima. Taj povratak na klasični jezik, kojega strukturu bolje poznaje renesansa nego antika, daje latinskom bez sumnje nov polet: pošto je na početku novoga vijeka ustupio mjesto narodnim jezicima, za renesansu u klasičnom obliku ponovo postaje književnim, i to najbogatijeg i najraznovrsnijeg dijela renesansne književnosti uopće na kojem će se, obogaćenu i prinosima grčke, uglavnom helenističke, izgrađivati gotovo cijela novovjekovna književnost.

Što se tiče oponašanja stila i jezika, već su se potkraj 15. st. rasplamsale polemike, kasnije obnovljene, uglavnom oko dviju oprečnosti: ciceronizma i anticiceronizma. Najprije je na čelu ciceronovaca Rimljanin Paolo Cortese sa strogim zahtjevima da se sve osebužno mora uskladiti jedino sa stilom najboljega pisca zlatnoga doba rimske književnosti. Poliziano je protiv toga da samo jedan pisac bude uzorom; on je za eklekticizam te preporučuje ugledanje i u druge pisce i uzimanje riječi i izričaja čak i od manjih, samo da bi se svaki stvaralac mogao izražavati što individualnijim stilom. Anticiceronizam u 16. st. nalazi svoje pobornike u prekoalpskim zemljama, najpri-

je u Nizozemcu Erazmu, zatim u Flamancu Lipsiusu, kojih je jezik elastičan, prilagodljiv potrebama novoga vremena. Njihov je protivnik Mlečanin Bembo, zagovornik čistoga klasičnog, Ciceronova jezika. U purizmu je išao tako daleko da je kao kardinal tražio odobrenje da ne mora čitati brevijar kako ne bi pokvario svoj ukus!

Vlastoručni Petrarkin rukopis djela *De sui ipsius et multorum ignorantia*, god. 1370. Čuva se u Vatikanskoj knjižnici.

U prozi se latinski jezik, unatoč kontinuiranu obrazovanju na temelju jezika Ciceronova doba, ipak u tijeku vremena kako-tako mijenja, što zbog potrebe za novim riječima i izričajima, što pod utjecajem sintakse narodnih jezika, dok u pjesništvu ostaje tako reći nepromijenjen jer pjesnici ne oponašaju samo općenito primljene teme i oblike svojih uzora već i dikciju, pjesničke ukrase i stilski postupak, u svemu se oslanjajući na gotove sheme kvantitativne metrike, prezrevši kao barbarsko srednjovjekovno pjesništvo s rimom i slobodnim ritmom. Zbog čvrstih pravila te metrike trebalo je da pjesnici temeljito prouče latinsku prozodiju i jezik uopće te se književni rad u to vrijeme i nije smatrao toliko stvaralačkim činom koliko filološkim umijećem. To vraćanje čistom klasičnom, koje je često dovodilo do pukih imitacija i plagijata, zadalo je težak udarac latinskom kao govornom i književnom jeziku: naučen u školama, postaje svojina uska kruga i teško se prilagođuje praktičnim i kulturnim potrebama širih društvenih slojeva koji sve više jačaju.

U studentskim i profesorskim krugovima iz zabave se katkad upotrebljava makaronski govor, mješavina gramatičkih struktura klasičnoga latinskog s iskvaranim srednjovjekovnim i s pučkim, prvenstveno dijalektalnim riječima. Kolijevka mu je Padova. Kad ga je Teofilo Folengo iz Mantove, nazvan Homerom makaronskoga pjesništva, na početku 15. st. uzdigao na razinu pjesničkoga jezika s klasičnom metrikom, našao je više oponašatelja u Francuskoj, Njemačkoj, Engleskoj, Španjolskoj, Portugalu, Dubrovniku i drugdje.

Pronalazak tiska pogoduje narodnim jezicima jer i pisci i izdavači žele doći do što većega broja čitalaca i kupaca. Afirmacija narodnih jezika za reformacije zadaje nov udarac »katoličkom jeziku«. Obrazovna mu reforma, koju u protureformaciji provode uglavnom isusovci, ponovo proširuje upotrebu. Postaje čistiji, bliži klasičnom ali bez individualnih osobitosti. Potkraj 17. st. novolatinska književnost, gledana u cjelini, polako zamire. Uopće se može reći da je latinski, ali samo u književnim djelima, bliži rimskim uzorima ukoliko se rjeđe upotrebljava. Kao pisani, književni jezik, još čuva univerzalnost sve do kraja 18. st., osobito u znanostima, filozofiji, teologiji, književnoj kritici i politici, gdje se i sam reproducira stvarajući nove termine prema drugim latinskim ili pak grčkim riječima, zbog čega se katkada naziva i posebnim imenom znanstveni ili učeni latinitet, ali kao govorni gubi sve više svojih međunarodnih funkcija, pogotovu zato što ga različiti nacionalni izgovori čine dosta nerazumljivima. Karlo IX rekao je na službenom prijemu poljskom ambasadoru da mu ne može odgovoriti jer ne razumije poljski, iako je u stvari ambasador govorio latinski, ali s izgovorom svoje zemlje. Pa i unutar jednoga izgovora dolazilo je do nesporazuma. Ljudevit XVIII obratio se ministrima s *macte animo* (samo hrabro), izgovorenim dakako na francuski način. Ne znajući dobro latinski, užasnuli su se jer im se učinilo da je rekao *Marchez, animaux* (= Stupajte, životinje). »Stara latinska međunarodna država postade Babilon« (F. Brunot).

Latinski, prvorazredan kohezioni čimbenik između upravno-politički rasrganih hrvatskih zemalja, kao službeni jezik najdulje se u cijeloj Evropi zadržao u Hrvatskom saboru u Zagrebu, čak do 1847, i to prvenstveno iz nacionalnih i političkih razloga; svjesnom se naime upotrebom tog univerzalnog, za narodno biće neopasnog i u političkom životu na hrvatskom Sjeveru u redovima feudalnoga plemstva već odavno udomaćenog jezika, uspješno odupiralo pokušajima Ugarskoga sabora — od kojega su tamošnji Hrvati bili u specifičnoj državopravnoj zavisnosti — da im se nametne mađarski kao službeni jezik.

U našem se stoljeću latinskom jeziku — povratkom na jedinstven, klasični izgovor — i kao akustičkom fenomenu pokušava vratiti jedinstvo i univerzalnost. Osim toga, na više se načina nastoji spasiti od potpuna nestanka. Od 1845. svake se godine najbolja pjesma od najmanje pedeset stihova u klasičnoj metrici nagrađuje s »Praemium Hoefftianum«, nagradom što ju je u okviru Nizozemske kraljevske akademije znanosti u Amsterdamu utemeljio *IACOBUS HENRICUS HOEUFFT DORDRACENUS* (1756—1843). Prvi je pobjednik bio mladi pjesnik iz Kalabrije *DIDACO VITRIOLI* (1818—1898) s epsko-lirskom pjesmom *Xiphias* o ribarskim običajima u Kalabriji, oko Mesinskoga tjesnaca. Među najistaknutijim pobjednicima bijahu G. Pascoli, F. Sofia-Alessio i I. I. Hartman. Osim te nagrade vrlo je ugledna i rimska, »Certamen Capitolinum«, također međunarodna, što je od 1950. raspisuje Institut za

latinske studije. I neki časopisi objavljuju samo latinske tekstove; tako od 1914. do 1942. izlazi u Rimu »Alma Roma«, u Parizu u izdanju »Les Belles Lettres« od 1919. do 1924. »Janus« i u Münchenu »Societas Latina« od 1932. do 1955. Danas su najpoznatiji latinski časopisi »Vox Latina« (Njemačka), »Orbis Latinus« (Argentina), »Latinitas« (Vatikan), »Lingua Latina« (Italija), »Palaestra Latina« (Španjolska) i »Acta diurna« (Engleska). Od svih je ipak najrasprostranjeniji »Vita Latina« što ga u Avignonu od 1957. kod izdavača E. Th. Aubanela izdaje »Društvo za živi latinski«, osnovano 1952, kojemu je jedna od glavnih briga da i u nastavi latinskoga pretegnu suvremene metode učenja stranih jezika uz uporabu riječi iz svakidašnjega života. I pojava — pred dvadesetak godina — trećega, proširenog izdanja rječnika pojmova iz suvremenoga društvenog i političkog života, pa i najnovije tehnike, *ANTONIUS BACCI, Rječnik riječi koje se teže daju izraziti latinskim jezikom (Lexicon eorum vocabulorum, quae difficiliius Latine redduntur, 1955)*, sastavljen po općem priznanju sretnom kombinacijom čiste latinštine i moderne adaptacije — ide zacijelo za tim da se taj jezik i u međunarodnoj upotrebi održi što dulje. Nakon najnovijih reformi u samoj katoličkoj liturgiji, »posljednjoj utvrdi govornoga latinskog«, sužena mu je upotreba unutar Crkve također samo na međunarodne susrete, papinske i koncilske tekstove.

Unatoč zanimljivim ostvarenjima u naše doba u kojima se češće možemo susretati s latinskim — primjerice, pored obilne izvorne pjesničke proizvodnje, prijevodi vrlo popularnih knjiga: Ugo Enrico Paoli, *Pinoculus (Le avventure di Pinocchio)* i Alexander Lenard, *Salve tristitia (Bonjour tristesse)* te vokalnoinstrumentalna djela istaknutih stvaralaca: Stravinskij, *Oedipus rex*; Nielsen, *Hymnus amoris*; Orff, *Catulli carmina*; Britten, *Cantica misericordium*; F. Farkas, *Cantus Pannonicus* i Jan Novák, *Exercitia mythologica*, *Dido*, zatim strip *Asterix Gallus* o borbi Gala s Rimljanima — čini se da ipak s kulturne pozornice nezaustavljivo silazi jezik koji je više od jednoga tisućljeća, pošto je u širokim slojevima nestao kao saobraćajni, razvijao značajan dio kulture, književnosti i znanosti i kojega dosada nijedan drugi nije zamijenio u nekadašnjoj univerzalnosti, danas neosporno potrebnijoj nego ikad s obzirom na nevjerojatnu količinu znanstvenih podataka i informacija koje valja brzo prenositi.

Pod utjecajem francuskih enciklopedista, Micheleta i osobito pod dojmom vrlo sugestivne Burckhardtove *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860), dugo se vremena na renesansu gledalo kao na potpunu negaciju srednjovjekovne civilizacije i posve samonikao duhovni pokret u Italiji, a često je tako i danas. Pogledi su se ipak mijenjali kako su se u prvoj polovici našega stoljeća pojavljivali noviji radovi iz medijevalistike koja u to doba bilježi visok uspon. Među njima se ističu Huizinga, *Hefstij der Middeleeuwen* (1919), Nordström, *Moyen âge et Renaissance* (1933) i Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948). Zahvaljujući novom osvjetljenju tih razdoblja sada se mogu jasnije uočiti duhovne spone renesansne latinske književnosti sa srednjim vijekom, u kojem uostalom nikad nije bila prekinuta klasična predaja, koji je poznavao mnoge antičke pisce, latinske izravno a grčke uglavnom putem latinskih i arapskih prijevoda. Točno je da srednji vijek doživljava antiku na svoj način, drugačije negoli novi, i da su humanizam i renesansa novim pristupom antičkoj književnoj baštini otkrili u njoj vrijednosti nepoznate srednjovjekovnom čovjeku, osobito što se tiče grčke književnosti.

Sa srednjim vijekom latinističku književnost ne povezuje samo zajednički jezik, uza sve razlike u biti jedinstven, već i kršćanstvo u koje je utkano mnogo od antičkog humanizma, zatim u prvom redu univerzalna katolička vjera s univerzalnim jezikom, pa nove preporodne ideje u književnosti, znanosti i filozofiji, začete na sjeveru i zapadu od Alpa u prvim stoljećima drugoga tisućljeća. I tu se potvrđuje istina da novo nije nikad sasvim novo. Ipak više po svojevrsnom duhu, sadržanu u nazivima humanizma (*litterae humaniores*, književnost koja je osobito humana, bliza čovjeku, različito od teologije), renesansa (*renascentes litterae* — ponovno rađanje, obnova, preporod književnosti), nego po jeziku i sponama sa srednjim vijekom latinisti označuju novu fazu u latinskoj književnosti koja je, iako nije toliko pridonijela općem obilježju tih pokreta kao ostale umjetnosti i duhovno stvaralaštvo, zajedno s cijelom renesansnom književnošću najviše utjecala na formiranje novovjekovnoga duha. Književnosti na narodnim jezicima često su se hranile antičkim nasljeđem posredno, tj. preko latinističke književnosti koja je, naprotiv, neposrednim ugledanjem i asimiliranjem crpla sokove iz svoga glavnoga vrela, a i nacionalni su se književni jezici dijelom izgrađivali, osobito u sintaksi, na podlozi latinskoga.

Dvije su važne pojave u cijeloj novolatinskoj književnosti: dvojezičnost i prevodilaštvo. Prva se javlja već u rimskoj književnosti, gdje je više pisaca pisalo i grčkim, tada ekumenskim jezikom, zatim u srednjem vijeku, kad je dominirao univerzalni, latinski jezik; bilo je također dvojezičnih pisaca gotovo u svim zemljama, osobito od 12. st., npr. Dante, Richard de Fournival, Geert Groote i dr., ali je za renesanse ta pojava sve češća, a ima je i do naših dana. Od vrlo mnogo njih što su pisali latinskim i narodnim jezicima navode se samo neki: Petrarca, Boccaccio, Tasso, Pascoli, More, Landor, Heinsius, Huygens, Marulić, Đurđević, Katančić, Ferić, Smerdel, Kochanowski, Szymonowicz iz zemalja s bogatom latinističkom književnošću, a iz manjih npr. danski klasik Holberg. Dvojezičnosti je bilo u svim razdobljima hrvatske književnosti nekako do sredine 19. st., ali je ona karakteristična posebice za starija razdoblja. Među piscima na modernim jezicima ta je pojava naprotiv prilično osamljena; pored još nekih, to su npr. Heine (njemački i francuski), D'Annunzio (talijanski i francuski), Eugenio d'Ors (katalonski i španjolski).

Prevođenje na latinski za humanizma postaje kvantitativnije i kvalitativnije u odnosu spram srednjega vijeka u kojemu je uglavnom vrijedilo Jeronimovo načelo: »U *Svetom pismu* i sâm je red riječi tajna«. Kao i u svemu, Petrarca je i u tome prvi. Moglo bi se reći da nema vrednijega djela bez prijevoda. Iz *Božanstvene komedije* ima ih cijeli niz, među kojima je Marulićev prijevod prvog pjevanja *Pakla*. Pobjrojano ih je dvadeset i pet za *Decameron*, a mogli bi se redom navoditi prijevodi gotovo svih važnijih djela iz starijih razdoblja, npr. s njemačkoga poema *Brod luda* Sebastiana Branta, anonimni prozni ep *Till Eulenspiegel*; s flamanskoga anonimni životinjski ep o *Liscu Renartu*, sa španjolskoga tragikomedija *Celestina* Ferdinanda de Rojas; s talijanskoga Ariostov romantični ep *Mahniti Orlando*, Tassova pastirska drama *Aminta*. Ali nisu se prevodile samo novije književnosti već i starogrčka koja je, mogli bismo reći, u cijelosti prenijeta u latinski medij. U vezi s tim prevodilaštvom, osobito u ranijem vremenu, valja upozoriti da se prijevodi kreću između prijevoda u današnjem smislu, što je rjeđe, i slobodne imitacije, parafraze i modernizacije. I tu možemo istaknuti hrvatski prilog svjetskom latinizmu: Kunićev je prijevod *Ilijade* najbolji od svih latinskih prijevoda, a Džamanjićeva je *Odiseja* među najboljima. Pa i naš noviji

i najnoviji prevodilački latinitet ima vrijednih predstavnika: Ferić s prijevodima naših narodnih pjesama i poslovice, Smerdel i Kopriva nekih istaknutih pjesnika iz gotovo svih jugoslavenskih književnosti.

Osobita je pojava u novolatinskoj književnosti — od podjednake važnosti također za rimsku — i *imitacija*, oponašanje uzora i njihov utjecaj. Horacijevu »*Vos exemplaria Graeca nocturna versate manu, versate diurna*« (= Vi uzore grčke prevrćite u ruci noću, prevrćite danju) — a to isto kasnije ponavljaju Seneka Mlađi, Petronije i Kvintilijan — valja shvatiti kao poziv piscima da se samo u književnom postupku ugledaju na njih. Vergilijeva je *Eneida* npr. nastala ugledanjem na *Odiseju* i *Ilijadu*, ali to nije ništa smetalo da njezin stvaralac u doba renesanse i poslije bude stavljen iznad Homera; to je kasnije Voltaire malo ublažio: »Homer je, kaže se, stvorio Vergilija; ako je to tako, onda je to zacijelo najljepše njegovo djelo«. Odnos pak renesansnih pisaca prema antičkim sažeto je izrazio Ficino: »*Per litteras provocati pariunt in seipsis*« (= Potaknuti književnošću stvaraju u sebi samima). To se isto načelo prenosi i na stvaranje u trećoj fazi latinske književnosti: Ioannes Secundus, jedan od najboljih renesansnih lirika, u ljubavnom pjesništvu ima sve do sredine 17. st. cijeli niz nasljedovatelja u više zemalja, Erazmo po cijeloj Evropi stoljećima utječe na brojne pisce, a Pascoli s početka ovoga stoljeća i danas sugestivno djeluje na latinističko pjesništvo. Bit će tom ugledanju uzrok i u tome što su za čitavo vrijeme trajanja te književnosti antička djela smatrana savršenim uzorom ne samo u književnom već i u moralnom pogledu, pa je pristup njima iziskivao temeljitu pripremu u klasičnim jezicima, osobito ako se htjelo dublje prodrijeti u bogatstvo pjesništva; kao da je svim latinistima neprestano pred očima ona Jeronimova: »*Poetam non potest nosse nisi qui versum potest struere*« (= Pjesnika može upoznati samo onaj tko je sposoban skladati stihove), ili Guarinova: da uistinu obrazovan čovjek mora dobro znati grčki i biti sposoban pisati latinske stihove.

Četrnaesto stoljeće

Predrenesansa

Povijest trećega razdoblja književnosti na latinskog jeziku, poslije starovjekovnoga i srednjovjekovnoga, počinje u 14. st. s Petrarkom, u Firenci, odakle se začeti humanizam širi u koncentričnim krugovima. Talijanski književnici, postupno prihvaćajući starorimske norme pisanja, kršćansku književnu republiku zamjenjuju novom, humanističkom, iz koje se vjera ne izgoni, iako kod mnogih vlada poprilična ravnodušnost prema njoj.

FRANCESCO PETRACCO, ili kako se volio nazivati, *FRANCISCUS PETRARCA* (1304—1374) prvi je — kaže za njega Renan — moderni čovjek po tome što je u zapadnom svijetu probudio fino osjećanje za antičku kulturu, izvorište naše civilizacije. I doista, cijelim je životom, najviše materijalnom i duhovnom nezavisnošću što ju je uspio izboriti za sebe, radom, prvenstveno oko

pripremanja uvjeta da se oživi antička kultura, i postojanom težnjom da mu već među suvremenici slava prati duhovno stvaralaštvo, dokazao da je uistinu prvi čovjek humanističkoga kova. Osim toga, prvi je — ali ne bez dubokih unutarnjih kriza i dugotrajna kolebanja — pomirio u sebi poganstvo i kršćanstvo time što je u humanosti i moralu pronašao spone između ta dva svijeta. I druge učene ljude, u Italiji i izvan nje, zanijevši tim odlikama, potaknuo je da šire antičke misli, u srednjem vijeku zanemarene, o svrsi ljudskoga postojanja.

Otac mu, firentinski bilježnik, proganjan kao Bijeli gvef, 1302. kad i njegov prijatelj Dante, preselivši se u Avignon, namijeni da postane pravnik, i sedam je godina potratio studirajući najprije u Montpellieru, zatim u Bologni. Nakon očeve smrti 1326. zauvijek prekida studij koji nije nikad volio i sav se preda učenju, putovanjima, književnom i znanstvenom stvaranju nadarbinama namičući sredstva za taj djelatni rad u okolici. U Avignonu, 1327. u crkvi sv. Klare, sretne lijepu i mladu Lauru koju u tijeku trideset i jedne godine opjevajući ponajviše u sonetima uzdigne do simbola. Pjesnik je međutim te pjesme na talijanskom, što će mu ovjekovječiti slavu, prezirivo nazivao *nugae* (= trice) i nije ih cijenio kao latinski dio svoga opusa, šesnaest do sedamnaest puta veći od talijanskoga. Ako bi se ta bogata latinska proizvodnja — na talijanskom su samo dva djela, *Canzoniere* i *Trionfi* — klasificirala po vrstama, onda bi se mogla podijeliti na pisma, u prozi i stihu, rasprave i pjesnička djela.

Petrarca je svoj epistolarij sam sredio izbacivši više od tisuću — prema vlastitu sudu bezvrijednih — pisama. Prozni dio obuhvaća 43 knjige pisama, od kojih su 24 *Prijateljska* (*Rerum familiarium*), 17 *Staračka* (*Seniles*) i 2 pod naslovom *Različna* (*Variae*); svemu tome valja dodati zbirku *Nenaslovljena* (*Sine nomine*) i pismo *Potomstvu* (*Posteritati*). U pjesnički dio idu *Poslanice u stihu* (*Epistolae metricae*), tri knjige. Sva ta pisma, nastala u rasponu od gotovo pedeset godina, najopsežniji dio latinske djelatnosti njihova pisca, dragocjena su vrela za upoznavanje i praćenje krivudava tijeka života i književnoga rada toga velikog stvaraoca. Neka su od tih pravi eseji o vrlo različitim temama. Brižno ih je dotjerivao, pretvarajući ih u književna pisma, jer je očekivao da će ih potomstvo čitati s velikim zanimanjem kao i Ciceronova, u koga se najviše ugledao, Plinija Mlađega i Senekina. Za upoznavanje njegova rada kojim je utro put u novo doba najvažnija su *Prijateljska pisma* i pismo *Potomstvu*. Iz prvih doznajemo, pored ostaloga, kako se u njemu razvijala ljubav prema antičkoj književnosti, strast za skupljanjem rukopisnih djela, zbog čega je poduzeo dva znanstvena putovanja, prva u novovjekovnoj povijesti, i smisao za prirodne ljepote. Otkrivanje čari krajolika možda je jedan od najvažnijih njegovih doprinosa modernom duhu. Zbog uspona na brdo Ventoux (1336), što ga je opisao u jednom od svojih najljepših pisama, danas se rado, iako ne s pravom, naziva duhovnim ocem modernog alpinizma. Autobiografsko pismo *Potomstvu* otkriva kako sav živi u duhu s antikom: »Više mi se od svega sviđa studij antike... i volio bih da sam se u nekom posve drugom vremenu rodio. U mislima živim sa starima...« Katkad je pisma upućivao rimskim piscima, npr. Liviju i Ciceronu, smatrajući ih stvarima kao i suvremenike, a neka nemaju naslovnika. U ovima (političko-religioznim) oštro napada razvratan život papinske kurije u Avignonu, »novom Babilonu«. *Poslanice u stihu*, u heksametrima, također su važne za upoznavanje piščeva vremena, ali i njegovih najintimnijih ljubavnih zgoda, od kojih nije zazirao. Po dopisivanju posta jedna od najpoznatijih ličnosti u Italiji i o njegovu su se prijateljstvo otimali i

najmoćniji, ali je on odbijao sve obveze voleći iznad svega osobnu slobodu ili radost zbog otkrića kakva rukopisa. Na njegovu primjeru stvarala se korespondencija, možda najzanimljiviji dio bogate renesansne latinske književnosti. Humanisti se dopisivanjem obavještavaju o općim prilikama ili još češće o književnim i osobnim u različitim sredinama, s jednoga kraja Evrope na drugi, čime se jače učvršćivalo duhovno jedinstvo književne republike. Ta je zapravo književna vrsta nadoknađivala današnje novine ili časopise.

Od manjega je značenja njegovih dvanaest rasprava povijesnoga, polemičkoga i moralno-filozofijskoga karaktera, nastalih između 1342. i 1370.

U historiografska, ili točnije u pseudohistoriografska djela idu *O slavnim ljudima* (*De viris illustribus*), životopisi uglednih muževa iz rimske povijesti, *Staroga zavjeta* i grčke mitologije s jačim naglaskom na prikazu njihovih moralnih osobina i vrijednosti nego na povijesnim činjenicama, dakako kad je riječ o povijesnim osobama, *Knjige o spomena vrijednim stvarima* (*Rerum memorandarum libri*) što sadrže pretežno povijesne anegdote u kojima se ističu glavne vrline ili mane istaknutijih pojedinaca u Italiji, i *Sirijsko putovanje* (*Itinerarium Syriacum*), neki starinarsko-zemljopisni vodič po Svetoj Zemlji. Ta su djela napisana u duhu antičke književne znanosti, predajom prenijete do Petrarke, po kojoj povijest više pripada lijepoj nego znanstvenoj književnosti. U srednjem se vijeku doista piše povijest na latinskom, ali uoči renesanse na Zapadu ima više povijesnih djela na narodnim jezicima nego na latinskom, različito od Hrvatske, Mađarske, Češke i Poljske, gdje se takva djela pišu gotovo samo na latinskom sve do 16. st., a vrlo često i mnogo kasnije. Petrarca je tim djelima postao uzor za pisanje kronika, memoara i kratkih novela-anegdota, vrlo rasprostranjenih u cijeloj renesansnoj latinskoj književnosti.

Od tih djela važniji su polemički spisi, od kojih osobito *Invective protiv nekoga liječnika* (*Invectivae contra medicum quendam*) i *O neznanju svom i mnogih drugih* (*De sui ipsius et multorum ignorantia*). Prvi, uperen protiv liječnika pape Klementa VI, sadrži obranu književnosti od pretjerana uzdizanja »mehaničkih umjetnosti« (obrta), u kojima više dolazi do izražaja ruka nego intelekt, a drugi protiv četvorice mladih meletačkih averroista, novih aristotelovaca, za koje je Petrarca, po njihovu logičnom i znanstvenom načinu mišljenja, dobričina ali neznalica. Uzvrća im oštro i žestoko dokazujući da zadatak znanosti nije samo da ispituje stvarnost već i da traži neke unutarnje istine. Priznaje zasluge Aristotelu čije učenje, istini za volju, nije dovoljno poznavao pa iznad njega stavlja Platonovo, metafizičko koje će, zahvaljujući baš njemu, uvelike zaokupljati mnoge renesansne pisce i suprotstavljati se još skolastičkom predajom proširenom aristotelizmu. Petrarca je toliko cijenio Platona da ga je, uz Homera, držao na počasnom mjestu u knjižnici iako nije znao grčki. *Invectiva protiv nekoga čovjeka visoka položaja ali nikakve naobrazbe ili vrline* (*Invectiva contra quendam magni status hominem, sed nullius scientiae aut virtutis*) pamflet je protiv kardinala Jeana de Caramana, a *Invectiva protiv onoga što je izgrdio Italiju* (*Invectiva contra eum, qui maledixit Italiae*) pamflet protiv francuskoga redovnika Jeana de Hesdina koji je bio izvrijeđao carski i papinski Rim. Petrarca je začetnik pamfletističke i polemičke bogate renesansne latinske književnosti; vlasti su naime, u tom i inače nemirnom i svadljivom vremenu, bile snošljivije prema opozicionim spisima na latinskom nego na narodnim jezicima.

Ipak su među njegovim raspravama najvažnija moralno-filozofijska djela, u prvom redu spis koji nije bio namijenjen javnosti, *Tajna*, ili *Moja*

tajna ili *O tajnom trvenju mojih briga* (*Secretum* ili *Secretum meum* ili *De secreto conflictu curarum mearum*), zacijelo nadahnut Boetijevom samoobranom *Utjeha Filozofije* i nekim mjestima Augustinovih *Ispovijesti*. Napisan je 1342—1343, u tišini njegova doma u Vauclusei, pokraj Avignona, u blizini izvora rijeke Sorgue. To je zapravo piščeva duhovna oporuka u obliku triju razgovora, pred Istinom, s Aurelijem Augustinom, pred čijim optužbama da je odan zemaljskim užicima, da se sporo obraća dobru i da je ohol na nadarenost i učenost, ustupa, ali kad mu predbaci »dvije najdublje rane«, ljubav prema Lauri i slavi, brani se da je volio ženu na licu koje se sjaji trak božanstvene ljepote i kojoj glas i sjaj očiju nemaju ništa smrtno, a slava da je nagrada za besane noći nad knjigama. Tako pjesnik u prvoj ispovijesti u novovjekovnoj književnosti, lirski napisanoj, u melodičkom rečeničnom ritmu, do kraja brani svoju humanističku svijest. Spisi *O samotnu životu* (*De vita solitaria*) i *O pobožnoj dokolici* (*De otio religioso*), pohvale samotničkom miru koji jedini osigurava dokolicu, toliko potrebnu za svaku duhovnu djelatnost, također su protkani razmišljanjima o piščevim duševnim nemirima i sukobima. U podužem spisu *O pomoćima u dobroj i zloj sreći* (*De remediis utriusque fortunae*) raspravlja o tome kako se valja vladati u dobru i zlu ističući da se mora sačuvati ravnodušan i nepomučen duh, stoički mir; to je djelo najbliže srednjovjekovnom duhu. Slični su također po srednjovjekovnoj vjerskoj inspiraciji *Pokajnički psalmi* (*Psalmi poenitentiales*), sedam molitava i ispovijesti u ametričkim kratkim stihovima.

Djelo za koje je pjesnik mislio da će mu kod potomaka pribaviti veliku slavu jest povijesni spjev u slavu Rima *Afrika* (*De Africa*), u heksametrima, započet u Vauclusei. Petrarca ga je zamislio ispjevati u 12 knjiga, ali ih je dovršio samo 9, uz veliku prazninu između 4. i 5. koje nije nikad popunio. Tema je iz rimske povijesti: svršetak drugoga punskog rata u kojem se junačkim podvizima proslavio Scipion Afrički, osvajatelj grada Zame. Pjesnik prati lijepo izlaganje Livijevo o tome, a pjesnički postupak uzima od Vergilija. Gledano u cjelini, spjev je loš; Petrarkina lirska narav kao da nije dorasla zahtjevima epske kompozicije. Ipak, ima nekoliko lijepih opisa i epizoda od kojih su dvije najljepše: nesretna Sofonizba po nalogu Scipionu ne smije ostati sa suprugom Masinikom pa ispija otrov; Hanibalov mlađi brat Magon, ranjen jedreći od Genove do Afrike i osjećajući da mu se bliži kraj, oplakuje usred morske tišine jade i nevolje ljudskoga života. I u ovom djelu pjesnik upozorava na svoju samosvijest: Enije proriče da će se šesnaest stoljeća nakon Zame roditi velik pjesnik koji će proslaviti Rim i oživjeti latinsko pjesništvo. Petrarca je neke dijelove spjeva čitao u Napulju pred kraljem Robertom Anžijskim prije nego će u Rimu po starom običaju biti ovjenčan lovorovim vijencem.

Pastirski spjev (*Bucolicum carmen*, napisan između 1346. i 1349), zbirka je od 12 ekloga po uzoru na Vergilijeve *Bukolike*. Pjesnik je u njih unio novu tematiku, mnogobrojne aluzije na zbivanja iz suvremenoga političkog ili vlastita života. Na žalost, sve je to dano s toliko nejasnih alegorija da je neprestano potreban neki komentar. Uz elegiju i epigram ekloga će poslije Petrarke u latinskom pjesništvu postati najviše njegovana književna vrsta preuzeta iz antike.

Petrarca je i poticatelj prevođenja: kad je 1354. iz Bizanta dobio rukopis *Ilijade*, preko Boccaccia dođe do Leontiosa Pilatosa koji je tvrdio da je iz Soluna i da zna starogrčki. Taj Grk, u stvari iz neke kalabriške grčke oaze,

za četiri godine završi prijevod (objavljen 1890). To je doslovan prijevod, posve nerazumljiv. I sam je Petrarca za toga Grka kazao da skriva volovsko neznanje ispod lavlje kože hvalisanja.

Petrarkin mladi suvremenik i prijatelj *GIOVANNI BOCCACCIO* (1313—1375) tek u završnom razdoblju života, od 1350, počinje pisati na latinskom, iako se već prije bio posvetio skupljanju i proučavanju klasika: pronašao je u knjižnici u Montecassinu Tacitova povijesna djela, prepisao više rimskih pisaca i naučio nešto grčki. Kako je Petrarkin humanistički rad stekao u Firenci više pristaša, porastao je i ugled latinskoga na račun talijanskoga, pa se vjerojatno i zbog toga Boccaccio prihvatio pisanja na tom jeziku. Njegova latinska djela, pretežno eruditska i popularizatorska, napisana u Petrarkinu duhu ali jezikom još bliskim srednjovjekovnom, kasnije prevedena na talijanski, uvelike su i u širim krugovima proširila poznavanje antičkoga svijeta. Oko njega okupljalo se više humanista, među kojima su bili Salutati i Villani.

Francusku, u 14. st. upletenu u stogodišnji rat, ne dodiruju ideje kolijevke humanizma. Iako Petrarca u više navrata boravi u Parizu, hvali se 1361. kako ne zna francuski, a kad je pak iste godine održao na dvoru govor na latinskom, kralj ga nije razumio a dvorani se, još uvijek samo skolastički obrazovani, začuđuje što kanonik citira poganske pisce i priziva božicu Fortunu u pomoć Francuskoj.

Ipak se već i u tom stoljeću primjećuje neko zanimanje za klasičnu starinu: pojedini kraljevi i vojvode skupljaju rukopise antičkih djela i daju ih prepisivati. Nadalje, mnogo se prevodi s klasičnoga latinskog. Prijevodi su u to doba zapravo traženiji nego izvornici i veliko ih je obilje. U tome francuski samonikli humanizam 14. st. nadvisuje čak istodobni humanizam s druge strane Alpa. Najpoznatiji su prevodioci *PIERRE BERSUIRE* i *NICOLAS ORESME*, od kojih je prvi (*Berchorius*, umro 1362), prijatelj Petrarkin, dotada preveo poznate dijelove iz Livija, a drugi (oko 1310—1382) Aristotelovu *Politiku*, *Gospodarstvo* i *Etiku*, dakako s latinskoga. Oresmeov predgovor tom prijevodu prvi je tekst u Francuskoj o problemu prevođenja.

Petnaesto i šesnaesto stoljeće

Renesansa i reformacija

Italija

Eksodus bizantskih učenjaka na Zapad započeo je već prije pada Carigrada (1453) i mnogo pridonio da se humanistički pokret, začat od Petrarke i Boccaccia, u Italiji rasplamsa jedno stoljeće ranije nego u ostaloj Evropi. *MANUEL HRISOLORA* (*Manuel Khrysōlorās*, 1350—1415), poslan od carigradskog cara da moli pomoć, bi zadržan u Firenci *ad docendum grecas litteras grecamque grammaticam* (da poučava grčku književnost i gramatiku). Napisao

je prvu grčku gramatiku na latinskom; najprije se upotrebljavala u rukopisima a potom je tiskana, 1483. u Firenci i 1484. u Mlecima. Solunjanin gramatičar *TEODOR GAZA* (*Theódōros Gazēs*, 1398—1478), pošto su mu Turci 1430. zauzeli rodni grad, nalazi utočište u Italiji. Profesor je grčkoga u Ferrari i Rimu te prevodi s grčkoga na latinski jezik i obratno. Na Koncilu u Ferrari i Firenci (1438—1443), sazvan radi ujedinjenja obiju crkava, došli su među ostalim prelatima i učenjacima *BESARION* (*Bēssariōn*, 1395—1472), koji je postao rimski kardinal i utemeljio Marcianu, i *GEORGIJE GEMIST PLETON* (*Geōrgios Gemistōs Plēthōn*, 1355—1452), propagator Platonova učenja i kulta. Izabrao je pseudonim Pleton, što znači isto što i Gemistos (pun), kako bi i time upozorio na bliskost s Platonom. Njegov platonizam, obojen Zaratustrinim, Plotinovim i Proklovim učenjem, postaje nova vjera, tako da su se ti novi vjernici umjesto »braćom u Kristu« počeli nazivati »braćom u Platonu«. U obranu Aristotelovu ustaje Gaza; razvija se dugotrajna polemika između platonovaca i aristotelovaca. Besarion zauzima pomirljiv stav. *GEORGIJE TRAPEZUNCANIN* (*Geōrgios Trapezúntios*, 1396—1486) predaje filozofiju u Mlecima, Napulju i Rimu, a *DEMETRIJE HALKOKONDIL* (*Dēmétrios Khalkokondylēs*, 1424—1511) u Firenci. Uz njih *KONSTANTIN* i *JANOS LASKARIS* (*Kōnstantinos*, 1434—1501, i *Iános*, 1445—1535, *Láskarēs*), *MARKO MUSUR* (*Márkos Musúros*, 1470—1517), *JANOS ARGIROPUL* (*Iános Argyrópulos*, 1410—1491) i mnogi drugi prenose grčku učenost na Zapad, prvenstveno u Italiju, gdje se oploduje nečim novim, dok naprotiv na grčkom tlu stagnira.

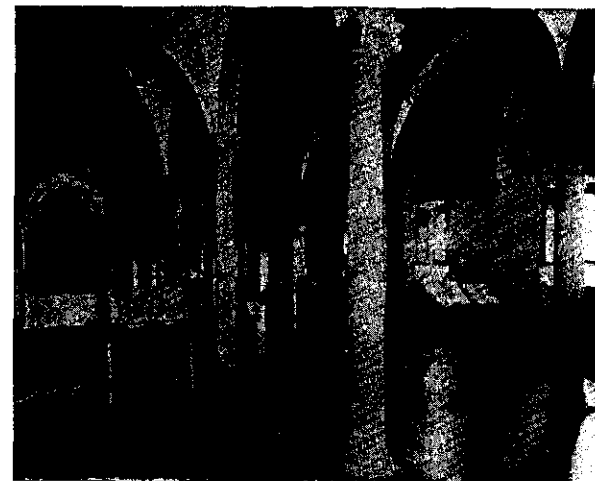
Iako je 15. stoljeće jedno od najtragičnijih u talijanskoj povijesti — gotovo je neprekidno, često krvavo, suparništvo među državama, zahvaljujući tim učenjacima i ekonomskom prosperitetu jača zanimanje za klasičnu starinu i težnja za novim načinom života. Te su međusobne borbe pogodovale pojavi jakih ličnosti koje stvaraju prave dinastije; njihovi dvorovi postaju humanistička žarišta. Bogati pojedinci — mecene — otvaraju prve tiskare i javne knjižnice, a u nekim se gradovima utemeljuju akademije, književna društva. Humanistička se djelatnost razvija u više središta; najjača su Firenca, Napulj, Rim, Padova i Ferrara, ali su i Milano, Venecija, Parma, Cremona, Modena i Urbino po svojim posebnim značajkama zaslužne za razvitak talijanskog humanizma.

Glavna spona između Petrarke i slijedećega pokoljenja humanista je njegov učenik i tajnik *IVAN RAVENJANIN* (*Giovanni di Conversini da Ravenna*, *Ioannes Conversini de Ravenna*, 1343—1408). Nakon Petrarkeine smrti kao putujući humanist djeluje u Firenci, Padovi, Veneciji i Dubrovniku, gdje je od 1384. do 1387. notar i kancelar, svagdje poput svoga učitelja izazivajući i produbljujući zanos za ciceronovski jezik.

Firenca, ekonomski i politički vrlo značajna, već od početka 14. st. kolijevka humanizma i duhovna domovina latinskih pisaca u svim rodovima, postaje neprijeporno najjače intelektualno središte u drugoj polovici 15. st., kad Cosimo i kasnije Lorenzo de' Medici okupljaju pjesnike, učenjake i umjetnike u Platonskoj akademiji i Studiju.

Među firentinskim humanistima drugoga pokoljenja najveći su *LINO COLUCCIO SALUTATI* (1331—1406) i *LUIGI MARSILI* (?—1394). Salutati, firentinski kancelar od 1375. do smrti, umjesto srednjovjekovnoga latinskog uvodi u službene spise i diplomatsko dopisivanje klasični Ciceronov jezik. Na *Invektivu protiv Firentinaca* (*Invectiva in Florentinos*, 1397), u kojoj viskontski kancelar u Milanu Antonio Loschi zagovara ekspanzionističku politiku Giana Galeazza Viscontija, odgovara *Invektivom protiv Antonija Loschija iz Vicenze* (*Invectiva in Antonium Loschium Vicentinum*, 1403—1404). To je oštra osuda

te politike i prava himna firentinskoj slobodi (*florentina libertas*). Visconti je govorio da mu je Salutatijevo pisanje više naškodilo nego tisuće konjanika. Iako je svoje najbolje snage posvetio državno-političkom radu, Salutati se istaknuo i kao pisac filozofskih traktata i velike zbirke pisama. U filozofskim djelima *O svijetu i vjeri* (*De saeculo et religione*, 1381), *O udesu, sreći i slučaju* (*De fato, fortuna et casu*, 1396) i dr. teži obnovi »studia humanitatis«, pri čemu se ugleda na svoga učitelja i prijatelja Petrarku od kojega preuzima i učenje kršćanskoga stoicizma, prema kojemu je podesio svoj svagdašnji život. Možda je najznačajniji njegov uspjeh kao humanista otkriće

Knjižnica u samostanu S. Marco u Firenci.
Utemeljio ju je 1441. Cosimo de' Medici.

Ciceronovih pisama *Prijateljima* (*Ad familiares*) i golemi latinski epistolarij (325 pisama u 14 knjiga), riznica filološkoga znanja. Iako je Marsili bio augustinac i učen teolog, u svojoj je ćeliji u samostanu sv. Duha, gdje su se sastajali prvi humanisti, držao filozofska i književna predavanja u kojima je pokazao temeljito poznavanje ne samo rimskih pisaca, osobito Cicerona, Vergilija i Seneke, nego i Petrarke. To je bila prva talijanska slobodna akademija, slična Platonovoj; radila je i poslije smrti svoga utemeljitelja i glavaru.

Učenik Coluccia Salutatija i prijatelj Giovannija Malpaghinija iz Ravenne (1346—1417), u mladosti Petrarčina pisara a kasnije profesora retorike u Firenci, *LEONARDO DI FRANCESCO BRUNI IZ AREZZA* (*Leonardus Aretinus*, 1370. ili 1374—1444) kod Hrisolore nauči grčki da je mogao prevoditi s toga jezika i pisati na njemu. Najznačajniji njegovi radovi kao humanista jesu prijevodi na latinski nekih djela Aristotelovih, Platonovih, Plutarhovih, Ksenofontovih, Demostenovih, Eshinovih i Bazilijeve homilije o korisnosti grčke književnosti, kojima se znatno proširio vidokrug suvremenih i kasnijih humanista, zatim pisma i povijesna djela. Posebno su važni prijevodi iz Platona (*Fedon*, *Gorgija*, *Fedro*, *Apologija*, *Kriton*, *Pisma* i *dio Gozbe*) jer je njihovim

posredstvom taj filozof izvršio odlučujući utjecaj na renesansnu kulturu u cijeloj Evropi. Bogati epistolarij pravi je obrazac stila i humanističkoga dopisivanja: humanisti se, za razliku od kasnijih učenjaka i filozofa, zanimaju za sve suvremene pojave, u javnom i privatnom životu, od književnih do političkih. Na grčkom je napisao raspravu *O firentinskom ustavu* (*Peri tēs tōn Phlōrentínōn politeias*, 1888) kojom slavi republikansko uređenje male države koje je bio kancelar i koju uspoređuje sa starom Atenom. Ipak je najznačajnije njegovo djelo *Povijest firentinskoga naroda* (*Historiae Florentini populi*, 1475) u 12 knjiga, od početka do 1404, koje je dopunio *Zapisima o suvremenim događajima* (*Commentarii rerum suo tempore gestarum*, 1485), od 1378. do 1440. Zbog toga djela, pisana na temelju izvora i možda najvažnijega u talijanskoj historiografiji 15. st., Firentinci su ga slavili kao svoga Livija.

FRANCESCO FILELFO (*Franciscus Philelphus*, 1389—1461), neprijatelj obitelji Medici, tipičan primjer svadljiva, prevrtljiva, pohlepna, hvalisava i ohola humanista, najviše se istakao kao satiričar i prevodilac s grčkoga, koji je naučio u Carigradu kod Janosa Hrisolore, Manuelova nećaka. *Satire u stotinu stihova* (*Satyræ Hecatostichæ*, 1476) — 10 knjiga od kojih svaka sadrži 10 satira po 100 stihova — oštra poruga na njegove protivnike među humanistima, na lakomce, bestidne žene, pokvareno svećenstvo, itd., postale su uzor za satiru na talijanskom jeziku.

Najljući protivnik Filelfov, **POGGIO BRACCIOLINI** (*Poggius Florentinus*, 1380—1459), najprije dugogodišnji papinski tajnik, u kojem je svojstvu neko vrijeme sudjelovao na Saboru u Konstancu (1414—1418), a zatim potkraj života firentinski kancelar, najistaknutiji je latinski pisac prve polovice 15. st. Po mnogostrukoj i vrlo uspješnoj djelatnosti — sretan otkrivač dotada nepoznatih rukopisa i neumorni njihov prepisivač, temeljit krholog, povjesničar, živ epistolograf, žestok polemičar te duhovit pripovjedač — jedan je od najtipičnijih predstavnika renesanse. Na putovanju po Francuskoj, Njemačkoj i Italiji pronašao je deset Ciceronovih govora, zatim Lukrecija, Kvintilijana, kojega je prepisao za 32 dana, Valerija Flaka, Kolumelu, Vitruvija, Manilija, Amijana Marcelina, Silija Italika, Stacijeve *Silve*, Askonija Pedijana, Vegecija, Pompeja Festa i još cijeli niz manjih pisaca, čime je uvelike pretekao i samoga Petrarku. U jednom se pismu, opisujući oduševljenje zbog otkrića rukopisa, uspoređuje s vitezom koji oslobađa kažnjenike iz zatvora i progonstva u kojima su čamili zbog nepravde vremena i neukosti ljudske. U raspravi u 4 knjige *O nestalnosti sreće* (*De varietate fortunæ*, 1448), u prvoj knjizi, često navođenoj kao *Opis grada Rima* (*Urbis Romæ descriptio*), koja je samo uvod u raspravljanje o promjenljivosti sreće, opisuje rimske spomenike kakvi su bili u njegovo doba, i to je najbolji i najtemeljitiji prikaz Rima u 15. st. *Firentinska povijest* (*Historia Florentina*), u osam knjiga, najprije objavljena u talijanskom prijevodu jednoga njegova sina 1476, a na latinskom tek 1715, s prikazom u elegantnom stilu događaja i suvremenika od 1350. do 1455, nastavak je Brunija, ali s mnogo manje povijesne vjerodostojnosti. Njegov epistolarij od nekoliko stotina pisama u Ciceronovoj maniri živa je slika političkih i kulturnih prilika rane renesanse. U polemikama, osobito s Filelfom, koji je žestoko napadao Cosima i cijelo firentinsko društvo, nije birao riječi samo da bi svim sredstvima, pa i uvredama, naškodio protivniku. Najbolje mu je djelo *Knjiga dosjetki* (*Liber facetiarum*, 1477), zbirka od 273 skurilne anegdote, zacijelo najpopularnije u 15. st.: do 1500.

bilo je 26 puta tiskano a tri puta prevedeno na talijanski. Od Boccaccia udomačile su se u talijanskoj književnosti novele i šaljive priče golicava sadržaja. Poggio ih je prvi prenio u latinski jezik, i to latinski u kojemu se počesto miješaju talijanske riječi u uporabi u Firenci. Pokazao je da se i na latinskom može pričati o sasvim svakidanim zgodama u svim društvenim sredinama, od papinske kurije do seljačke kolibe. Na piščevu su udaru prvenstveno crkveni krugovi, od najviših do najnižih, zatim suci, odvjetnici, bilježnici, putene žene iz svih sredina, pa najposlije i seljaci. Za te pričice u *Pogovoru* pisac kaže da su nastale u jednom zabačenom kutku vatikanske palače, nazvanu *bugijal*, kuhinji laži, gdje su se radi rasonode sastajali papinski tajnici. To su većim dijelom opscene i lakrdijaške pričice — malo ih je stvarno duhovitih, a današnjem čitatelju nisu baš vrlo zabavne.

Već je Petrarca priznao Platonu primat u filozofiji, ali je posredstvom Brunijevih prijevoda taj filozof, nazvan »božanski«, djelomice postao poznat izravno iz grčkih tekstova. Firenca, za koju kaže Renan da je uvijek bila sklona mističnoj i sanjalačkoj Platonovoj filozofiji, zaslugom Cosima de'Medici dobiva u vili u Careggiu Platonsku akademiju. Jedan od njezinih prvaka, **MARSILIO FICINO** (*Marsilius Ficinus Florentinus*, 1433—1499) dade se 1463. na prevođenje na latinski čitava Platona (sam kaže da se njime bavio od mladih dana) i čini se da je s tim poslom bio gotov 1467. prevevši svake godine po desetak dijaloga. Osim Platona preveo je Plotina, Porfirija, Atenagoru, Jambliha, Prokla, Psela, Ksenokrata, Sinezija, Speuzipa, Alkinoosa, Hermiju, pseudopitagoričke spise, orfičke i homerske himne. Tome svemu valja dodati komentare, sadržaje, digresije i manje rasprave uz prijevode kao i originalne radove na latinskom o Platonu, koji je po njegovu mišljenju utkan ne samo u kršćansku već i u arapsku i hebrejsku misao. Ficinova je zasluga što je oživljena platonska predaja sve do Psela te je velik dio i 16. st. prožet njezinim učenjem, pogotovu što se tiče teorija o ljubavi i o lijepom.

CRISTOFORO DI BARTOLOMEO LANDINO (*Christophorus Landinus Florentinus*, 1424—1498), slavni učitelj govorničtva u firentinskom Studiju, u kojem tumači Vergilija i Horacija, ali i Dantea i Petrarku, u filozofskom dijalogu *Kamaldolijske rasprave* (*Disputationes Camaldulenses*, 1480) nastoji pomiriti platonizam i kršćanstvo i dotiče temu dragu humanistima, osobito u 15. st.: odnos između znanja i rada, između kontemplativnoga i aktivnoga života. Mladenačku zbirku od 53 elegije pod naslovom *Ksandra* (*Xandra*, 1443) nadahnjuje pretežno ljubav.

Halkokondilov, Argiropulov, Landinov i Ficinov učenik **ANGELO AMBROGINI**, prema mjestu rođenja Montepulciano (Mons Pultianus) nazvan **POLIZIANO** (*Angelus Politianus*, 1454—1494), najveći talijanski pjesnik quattrocenta, istaknut je i latinski pisac. Na glasovitom Studiju profesor »grčke i latinske retorike«, što bi se danas reklo klasičke filologije, i trojezični pjesnik, poput Kalimaha, Eratostena i Petrarke ujediniio je u sebi pjesnika i filologa. Najznačajniji njegovi latinski prozni radovi jesu uvodna predavanja, filološke i gramatičke rasprave te pisma, a pjesnički: grčki i rimski epigrami, ode, elegije i stihovani uvodi o antičkom pjesništvu. Uvodna predavanja u prozi raspravljaju o Staciju, Kvintilijanu, Svetoniju, Perziju i Aristotelu. *Svaštice* (*Miscellanea*, 1489) zbornik su iscrpnih filoloških rasprava, često polemički intoniranih, u kojima je jednako vješt u latinskoj kao i u grčkoj filologiji. Pisma odražavaju kulturne prilike pri kraju stoljeća, od kojih je najpoznatije ono u kojem se sukobljava s Paolom Corteseom u pogledu

ugledanja na jezik i stil. Grčke i latinske epigrame inspiriraju mu rimski epigramatičari, prvenstveno Katul i Marcijal. U odama i elegijama povodi se za Horacijem i rimskim elegičarima, ali i za Stacijem, osobito u vrlo lijepoj podužoj elegiji *U smrt prekrasne djevojke Albiere degli Albizzi (In Albiaram Albitiam, puellam formosissimam, morientem, 1473)*. *Silve (Sylvae, 1482—1486)* uvodi su u stihovima o Vergilijevim bukoličkim pjesmama, Vergilijevim i Heziodovim pjesmama o zemljoradnji, o Homerovu životu i pjesmama te pjesništvu od Orfeja do suvremenika.

Ficinov učenik i jedan od glavnih predstavnika platonizma u Firenci, *PI-CO DELLA MIRANDOLA (Joannes Picus Mirandula ili Mirandulensis, 1463—1494)*, ide među najmnogostranije umove svih vremena. »Ne može se reći« — piše o njemu Poliziano — »jesu li veći sjaj na nj bacili njegovi talenti ili vrline.« Studirao je u Bologni, Parmi, Paviji, Padovi i Parizu. Znao je grčki, kaldejski, hebrejski i arapski. Taj nemirni filozof iz Mirandole, u vojvodstvu Ferrare, iako je umro vrlo mlad, ostavio je iza sebe golemo djelo. Njegova je glavna zasluga što je, proučivši *Kabalu, Kaldejska proroštva i Kuran*, prvi počeo tražiti kolijevku civilizacije na Istoku i time uvelike pobudio zanimanje za istočni svijet. U spisima *O dostojanstvu čovječjem (De dignitate hominis)*, uvodu u *900 filozofskih, kabalističkih i teoloških zasada (900 conclusiones philosophicae, cabalisticcae et theologicae, 1486)* stavlja čovjeka u središte svijeta: on je mikrokozam u kojem su vidljivi »zemni elementi, ... nebeski dah ... i sličnost Bogu«, a u *900 zasada, de omni re scibili* (o svemu što je spoznatljivo), htio je pomiriti sve doktrine i vjere. Njegov *Sedmoplov (Hep-taplus, 1489)* u kome se usklađuju opisi o postanku svijeta u Platonovu *Ti-meju* i u Mojsijevu *Postanku*, teži izmirenju poganstva i kršćanstva.

Dok je firentinski humanizam pretežno filološki, historiografski i filozofski, humanizam je u Napulju — moglo bi se reći — u potpunosti pjesnički usmjeren. Napuljsku akademiju na poticaj gorljiva štovatelja antike, aragonskoga kralja Alfonsa Velikodušnoga utemelji pjesnik Antonio Beccadelli; najprije se zvala *Antoniana*, a kasnije *Pontaniana* prema Giovanu Pontanu, najvećem pjesniku napuljskoga humanizma i štovite čitava latinskoga renesansnog pjesništva.

ANTONIO BECCADELLI (Antonius Panormita, 1394—1471), zvan *PANORMITA* po mjestu rođenja Palermu (*Panormus*), autor je *Hermafrodita (Hermafroditus, 1425)*, možda najopscenije zbirke pjesama uopće; sadrži 82 kraće pjesme o ženama laka morala. Po živu jeziku, punu sočnih riječi, u čemu se ugledao na Katula, Plauta i Marcijala, jedan je od većih pjesnika prve polovice 15. st.

Panormitin prijatelj *GIOVANNI GIOVIANO PONTANO (Iohannes Iovianus Pontanus, 1426—1503)* pored toga što je u napuljskom kraljevstvu obavljao važne političke i diplomatske poslove, čitava se života bavio književnim radom pišući samo na latinskom dijaloge, rasprave i pjesme. Najviše se proslavio kao pjesnik i znatno utjecao na mlađe suvremenike i prijatelje Marulla i Sannazzara. Napisao je velik broj dijaloga te povijesnih i književnih rasprava. U dijalogima ili vrlo živo prikazuje suvremene običaje ili znalački raspravlja o književnim problemima. Rasprave su mu, pretežno filološke, moralizatorske ili političke, protkane zanimljivim anegdotama, šalama, dosjetkama, čime se uvelike oživljuje cijelo izlaganje. U zbirkama ljubavnih pjesama različita metra *Partenopej ili Ljubavne pjesme (Parthenopeus sive Amores, 1455—1458)*, *Hendekasilabi ili Baje (Hendecasyllabi seu Baiae, 1490—1500)* i *Eridan (Eridanus, 1518)* pjeva o svojim ljubavima prema stvarnim lijepim

Napuljkama Bathylli, Fanniji, Lucilli, Hermioni, Focilli, Terinni, Cinnami, Stelli za razliku od Katula, Ovidija, Tibula i Propercija, koji su pjevali o jednoj ljubavi, ili od Celtisa, koji je u posebnim ciklusima opjevao svoje ljubavi. Pontano tu biranim jezikom, punim lijepih deminutiva, prenosi nestašluke, peripirke, zadjevice i svađe uz detaljne opise fizičke ljepote svojih dragana. Od 6 ekloga u zbirci *Eclogae (1496)* — sve su u heksametrima — najbolja je *Lepidina* s oko 1000 stihova u formi dijaloga o ženidbi rijeke Sebete i nimfe Partenope, eponima grada Napulja. Tu se isprepleću mitovi i krasni opisi krajolika u Napuljskom zaljevu. Tri knjige elegija *O supružanskoj ljubavi (De amore coniugali, 1505)* slika su čitava pjesnikova obiteljskoga života u kojima dolazi do izražaja njegova osjećajnost i nježnost kao su-pругa i oca. Po općem priznanju 12 uspavanki u drugoj knjizi te zbirke najuspjelije su lirske pjesme u cijelom humanizmu. To je transpozicija talijanskih uspavanki u jednostavan, neposredan i elegantan latinski medij kao da je živ jezik, pri čemu je pjesnik pokazao kako dobro poznaje dječji svijet. *Nadgrobnji humci (Tumuli, 1505)* sadrže epitafe ponajviše ženama, ali i prijateljima pa i pticama. Zbog mjestimične komičnosti u njima često se upozorava na sličnost s Mastersovom *Spoon River Anthology*. Astronomski spjev *Uranija (Urania, 1476)* i *Knjiga o meteorima (Meteorum liber, 1490)* mitski su opisi nebeskoga svoda, prožeti pjesnikovim uvjerenjem da zvijezde utječu na ljudsku sudbinu.

U napuljski humanistički krug ide i Grk iz Carigrada, pjesnik *MICHELE MARULLO (Michael Tarchaniota Marullus, 1453—1500)*. Pošto se njegova obitelj, tradicionalno ratnička (*stradiotti — stratiótai*), na bijegu kratko vrijeme zadržala u Dubrovniku, nastanila se u Anconi; tu Michele stekne književno obrazovanje, što ga je kasnije upotpunio u Napulju gdje se sprijateljio s Pontanom i Sannazzarom. Već u sedamnaestoj godini, za boravka u Anconi, postaje najamni vojnik i započinje brojne vojne ekspedicije po Italiji i Francuskoj. Dok je bio u Firenci, dođe do žestoke književne polemike između njega i Poliziana, ali u biti zbog jedne žene. Toga renesansnog Alkeja, prognanika, vojnika i pjesnika, koji se utopio prelazeći na konju preko rijeke Cecine (priča se da je imao kod sebe jedan primjerak Lukrecija) pred četrdesetak godina osvijetlio je Croce u podužoj raspravi. Marullo je čitava života čeznuo za izgubljenom domovinom i nadao se da će se jednom povratiti u oslobođeni zavičaj. U *Jadikovkama (Neniae, posmrtno 1515)* kao malo koji pjesnik dirljivo je izrazio bol za povratkom; uskoro je i nastala latinska riječ *nostalgia* (prema grčkom *nóstos* — povratak i *álgos* — bol). I *Epigrami (Epigrammata, 1497)*, posvećeni Lorenzu de' Medici, iako uglavnom opjevaju njegovu ljubav Neeru, u velikoj su mjeri prožeti ljubavlju prema domovini. U *Himnama prirodi (Hymni naturales, 1497)*, lukrecijevski intoniranim, nadovezuje se, ne osvrćući se na kršćanstvo, na neoplatonsku i neopitagorejsku grčku predaju. Njegov je jezik i stil jednostavan, jasan, gotovo bez retoričkih ukrasa, osoban, čime se uvrštava među najveće neolatinske pjesnike.

JACOPO SANNAZZARO (Actius Syncerus Sannazzarius, 1456—1530), čija je obitelj španjolskoga podrijetla, u Napulju postade članom Pontaniane. Iako se najviše proslavio talijanskim djelom *Arcadia*, dugim pastirskim romanom u prozi i stihovima, i kao latinistički pjesnik je znatan, prvenstveno po tome što je možda najkласičkiji pjesnik a ujedno i vrlo moderan po temama. Prvi je u tradicionalnom bukoličkom pjesništvu umjesto o pastirima pjevao o mornarima i ribama (*Ribarske ekloge — Eclogae piscatoriae, 1535*), u čemu

su se uskoro povelili za njim Hrvat Petar Hektorović (1487—1572) i Englez Phineas Fletcher (1582—1650), koji je pisao i na latinskom. U tih pet ekloga u heksametrima ima vrlo lijepih opisa napuljskoga kraja: visoke strme stijene podlokane morem, morske dubine, galebovi, ribarski brodići što kruže oko otoka, mreže koje se suše, i sl. *Tri knjige epigrama (Epigrammaton libri tres, 1535)* u različitim metrima, uglavnom razvijaju horacijevsku temu o bijegu vremena, katulovsku o poljupcima (40 godina prije Secundusa) i helenističku o ruševinama, mnogo prije du Bellayja i de Hérédije. Oratorij u heksametrima, u 3 knjige, *O porođaju Djevice (De partu Virginis, 1526)*, dotjerivao je 36 godina misleći da će mu to djelo pribaviti veliku slavu. U temu, koju izlaže prema *Evandelju*, umeće poganska božanstva, ali to ne smeta temeljnoj inspiraciji, iako je po Erazmovu mišljenju »vjersku temu trebalo da obradi na vjerski način«. Po sudu nekih talijanskih proučavatelja Sannazzaro je bolji kao latinski nego kao talijanski pjesnik.

Glavni je prozni pisac u napuljskom krugu Brunijev učenik Rimljanin *LORENZO VALLA (Laurentius Valla, 1407—1457)*. U mladenačkoj raspravi u obliku razgovora — u prvoj redakciji s naslovom *O nasladi (De voluptate, 1431)*, a u drugoj *O pravom dobru (De vero bono, 1432)* — podupire epikurejsko protiv stoičkoga shvaćanja života. Filozofskim djelima pripada i dijalog *O slobodnoj volji (De libero arbitrio, 1482)* i *Dijalektičke rasprave (Dialecticae disputationes, 1499)*. U tim je spisima žestok neprijatelj aristotelizma, a u dijalogu *O duhovničkom zvanju (De professione religiosorum, 1442)* istupa protiv srednjovjekovnoga formalizma i asketizma. Njegov smisao za kritiku, lingvistiku i povijest najviše dolazi do izražaja u kraćem spisu *O izmišljenoj Konstantinovo darovnici u koju se pogrešno vjerovalo (De falso credita et ementita Constantini donatione, 1440)*. Tim su famoznim dokumentom pape dokazivali svoje pravo na svjetovnu vlast. Valla na temelju podrobne analize ustanovi da je ta darovnica, redigirana tek u 8. ili 9. st., običan falsifikat. Zbog toga je morao pobjeći iz Rima u Napulj, k aragonskim kraljevima kojima je u njihovoj borbi s papinstvom odgovaralo što je ustvrdio da car Konstantin nije nikada papama prepustio Rim, talijanske provincije i zapadne zemlje. Iste metode kritičkoga ispitivanja primijenio je i u svome najglasovitijem djelu *Ljepote latinskoga jezika (Elegantiae latinae linguae, 1471)*, u 6 knjiga, što ga je napisao za boravka u Napulju (1435—1444). Do 1536. doživjelo je 59 tiskanih izdanja. Na primjerima rimskih niževnih tekstova, prvenstveno Ciceronovih i Kvintilijanovih, izradio je praktičnu gramatiku i stilistiku koja je u 15. i 16. st. priznavana za vrhovni autoritet u pitanjima latinskoga jezika. Upotrebom pravoga latinizma, u njegovoj izvornoj ljepoti i preciznosti, mislio je da se uspostavlja novi rimski imperij, koji ne počiva na oružju: »Nostra est Italia, nostra Gallia, nostra Hispania, Germania, Pannonia, Dalmatia, Illyricum, aliae multaeque nationes. Ibi namque romanum imperium est ubicumque romana lingua dominatur.« (Naša je Italija, naša Francuska, naša Španjolska, Njemačka, Panonija, Dalmacija, Ilirik i mnogi drugi narodi. Gdje god naime vlada jezik Rima, ondje je rimska država.)

Papa *NIKOLA V (1398—1455)*, humanist i prije nego se zaredio osnivač Vatikanske biblioteke, za kojega je Valla preveo Tukidida, Herodota i Demostena, svojim je mecenatstvom pripremio uvjete da Rim postane jedno od glavnih humanističkih žarišta. Filelfov učenik *ENEAS SILVIO PICCOLOMINI (Aeneas Sylvius Piccolomineus, 1405—1464)* — potkraj života izabran za papu pod imenom Pio II — također je mnogo pridonio da Rim dobije na presti-

žu u humanističkom svijetu. Prije nego je postao papa, pisao je pjesme i od Friedricha III dobio 1442. lovor-vijenac, a 1444. izda epistolarni roman *Dvoje zaljubljenih (De duobus amantibus)* u Boccacciovu stilu, o ljubavi Eurijala i Lukrecije, mlada čovjeka i udate žene, i ljubavnu komediju intrige *Hrizida (Chrysis)*, u stihovima. To je prva humanistička komedija koja se u velikoj mjeri oslanja na Plauta i u kojoj je vrlo naglašena *vis comica*. Kao papa napisao je povijesno djelo, pretežno memoarskoga značaja *Zapisi o spomena vrijednim događajima što su se zbili u njegovo doba (Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt, 1463)*. Poslije njega u Rimu se više nego drugdje njegovalo pisanje povijesti. Vallin učenik *GIULIO POMONIO LETO (Iulius Pomponius Laetus, 1428—1497)* osnuje 1465. Rimsku akademiju, izrazito usmjerenu prema antici i poganstvu. Vrlo darežljivi, tipično renesansni papa *LAV X (Giovanni de' Medici, 1475—1521)* učini svoj dvor stjecištem mnogih umjetnika u svim granama, i ne samo iz Italije, tako da je čitava Italija bila u žalosti kad je 1527. Rim bio opljačkan i razoren, a Erazmo je pisao: »Strašna je sudbina zadesila sve narode... to nije propast samo grada, nego svijeta.«

MAFFEUS VEGIUS (Maffeus Vegius, 1407—1458) najprije je pisao epske pjesme (dodao je *Eneidi* 13. pjevanje) i kraće mitološke o herojima među kojima *Astijanaks (Astyanax, 1430)* i *Zlatno runo (Vellus aureum, 1431)*, a kasnije nabožne. *BIONDO DI ANTONIO BIONDI* ili *FLAVIO BIONDO (Blondus Flavius, 1392—1463)* napisao je, na temelju izvora, prvi sustavni prikaz evropske povijesti od pada Rima do polovice 15. st. u *Dekadama povijesti od pada Rima (Historiarum ab inclinatione Romanorum decades, 1439—1453)*. Tome valja dodati i arheološka djela velike erudicije: *Obnovljeni Rim (Roma instaurata, 1444—1446)*, opis staroga i novoga Rima, zatim *Proslavljena Italija (Italia illustrata, 1448—1458)* i *Pobjednički Rim (Roma triumphans, 1457—1459)*. *BARTOLOMEO SACCHI (Platina, 1421—1481)*, učenik Vittorina iz Feltre, član Akademije Pomponija Leta, s kojim je bio optužen zbog urote protiv pape Pavla II, bio je povjesničar ne samo Mantove i Gonzagâ već i papâ, od Krista do Pavla II. *MARCANTONIO COCCI (Sabellico, 1436?—1506)*, također član Rimske akademije, napisao je u 33 knjige *Mletačku povijest (Res venetae, 1487)* i u 92 knjige svjetsku povijest, od postanka svijeta do 1504, pod naslovom *Eneade (Enneades, 1490—1504)*. Sabellica nastavi tajnik Lava X i kardinal *PIETRO BEMBO (1470—1547)* u 12 knjiga *Mletačke povijesti (Res venetae, 1552)*. Povijesno mu je djelo i *O urbinskim vojskovođama (De Urbini ducibus, 1548)*. Lavovu krugu pripada i Bembov prijatelj *JACOPO SADOLETO (Sadoletus, 1477—1547)* koji je pisao samo na latinskom, također papin tajnik i kardinal. U mlađim je godinama pisao pjesme u heksametrima, od kojih je svakako najpoznatija *O Laokoontovu kipu (De Laocoontis statua)* što ju je ispjevao, ugledajući se na Vergilija, kad je 1506. nađena Laokoontova skupina. U pedagoškoj raspravi *Fedro, o pravom obrazovanju djece (Phaedrus, de liberis recte instituendis, 1533)* traži da obrazovanje obuhvati područje iz filozofije, književnosti, umjetnosti i znanosti.

FRANCESCO MARIA MOLZA (Marius Molsa. 1489—1544) pjesnik je elegija, od kojih je antologijska *Drugovima (Ad sodales)* u kojoj se bolestan na smrt tješi time što je okružen drugovima i što zamišlja kako će mu oko groba vladati idilična atmosfera. Tu su melankoličnu pjesmu tibulovske inspiracije cijenili pjesnici Lotichius i Secundus. *MARCANTONIO FLAMINIO (Marcus Antonius Flaminus, 1498—1550)* svoje bogato i raznovrsno pjesničko

djelo započinje svjetovnim a završava vjerskim pjesmama, pošto se s protestantizma obratio na katolicizam. Svjetovne su pjesme ponajviše bukolike i ljubavne, prožete melankolijom. I u vjerskim pjesmama stihovi su mu u formalnom pogledu vrlo dotjerani. Rimskom krugu pripada i vrlo plodni MARCO GIROLAMO VIDA (*Marcus Hieronymus Vida*, 1485—1566) koji je pisao samo na latinskom. Uz vrednija djela — mitološke pjesme, vjerske himne i raspravu u heksametrima o pjesničkom umijeću (*De arte poetica*, 1527) — napisao je i *Kristijadu* (*Christias*, 1535), spjev u 6 knjiga o životu Kristovu, koji započinje od trenutka kad se Isus s učenicima vraća u Jeruzalem (1. i 2. knjiga), a završava mukom (5. i 6.). Prijašnje događaje iz Kristova života doznajemo u 3. i 4. knjizi. Osim u strukturi ugledao se na antičke pisce, najviše na Vergilija, i u jeziku i pjesničkim slikama. Unatoč ne baš velikoj umjetničkoj vrijednosti taj je spjev doživio međunarodni uspjeh i utjecao na Tassa, Milтона i Klopstocka.

U Ferrari je od 1429. do smrti poučavao u svojoj školi GUARINO DE' GUARINI (*Guarinus Veronensis*, 1374—1460, vrlo učen pisac gramatičkih djela i pisama te jedan od prvih prevoditelja s grčkoga. Njegov je učenik i TITO VESPASIANO STROZZI (*Titus Vespasianus Strozzius*, 1424—1505), veći latinski pjesnik prije Poliziana i Pontana. Carducci ga je nazvao »najboljim neolatinskim versifikatorom«. Uistinu, on je odličan stihotvorac, elegantan i melodičan, ali mu nedostaje pravoga pjesničkog temperamenta. Pisao je ljubavne elegije, epigrame i epitafe s ugledanjem na latinske pjesnike, Petrariku i *Grčku antologiju*. Liječnik PIER ANGELO MANZOLLI ili MARZOLLI (*Marcellus Palingenius Stellatus*, 1500 ili 1503—1543) autor je velikoga filozofskog spjeva u 12 knjiga nejednake vrijednosti *Zodijak života* (*Zodiacus vitae*, 1536) zbog kojega mu je 1549. Inkvizicija iskopala tijelo, zapalila i rasula pepeo. Do duhovne slobode dolazi se razumom i vrlinom, Bog se ne brine za zemaljski život i ljudski ga grijesi ne mogu uvrijediti, a priroda je vječna i nepromjenljiva. Eleatska i renesansna panteistička vizija svijeta i nije se mogla svidjeti crkvenim krugovima.

Mantova je također imala velikoga učitelja, VITTORINA DA FELTRE (1373?—1446). Pod pokroviteljstvom Gonzagâ u svojoj »Casa Giocosa« osnovao je prvu humanističku školu u kojoj su se učenici iz svih krajeva Italije, i izvan nje, uz igru, jahanje i mačevanje obrazovali u antičkoj književnosti po strogim pravilima kršćanskoga morala i vjere. Unatoč velikim i odgovornim vjerskim dužnostima BATTISTA SPAGNOLI MANTOVANO (*Baptista Mantuanus*, 1447—1516), po ocu Španjolac, a po rođenju iz Mantove, čitava se života bavio književnim radom, pjesničkim i proznim, i sa 55 000 stihova jamačno je najplodniji neolatinski pjesnik. Slavu je stekao *Eklogama* (*Eclogae*, 1498), napisanim u mladosti. Tih 10 pjesama u formi dijaloga, s oko 2 000 stihova, vrlo je različito po sadržaju. U prvoj pjeva primjerice o žetvi prigodom koje se rađa ljubav koja sretno završava; u četvrtoj se strahovit napad na žene može mjeriti s Juvenalovom šestom satirom. Antifeminizma ima u rimskoj književnosti, a u srednjovjekovnoj je opće mjesto: *mulier habet omnes artes Diaboli* (žene imaju sva svojstva đavla). U nekima se šibaju škrtost bogataša i mane klera. Znamenita je i njegova satirička poema u 3 knjige *O nevoljama ovoga vremena* (*De calamitatibus temporum*, 1489). To je pesimistička slika Italije oko 1480: ne samo pošast kuge već i unutarnji ratovi, opasnost od Turaka i pokvarenost čak i u Rimskoj kuriji. Mantovano, u biti srednjovjekovni pjesnik u klasičnim formama, bio je u

nekim zemljama školski pisac sve do 18. st. i više se njegovih mjesta upotrebljava kao poslovice, npr. *semel insanivimus omnes* (svi mi imamo svoj luđi dan). Erazmo ga je nazvao *Christianus Maro* (kršćanski Maron).

GIROLAMO FRACASTORO (*Heronimus Fracastorius Veronensis*, 1478—1553) najprije je studirao filozofiju i astronomiju (bio je Kopernikov prijatelj), a zatim medicinu i bio liječnik na Tridentinskom koncilu. Prvenstveno je poznat po didaktičkim pjesmama iz područja medicine i veterine. O *francuskoj bolesti ili Sifilis* (*De morbo Gallico sive Syphilis*, 1530) u 3 knjige, po kraćoj poemi *Alkon ili o uzgoju lovački pasa* (*Alcon sive de cura canum venaticorum*, objavljeno tek 1740) i po traktatu *Naugerije ili dijalog o poetici* (*Naugerius sive de poetica dialogus*, 1555). *Naugerije*, u kojemu najviše raspravlja o problemu književne imitacije, po nekima je jedno od najboljih renesansnih djela o umjetnosti.

Hrvatska

Što je istočnu jadransku obalu, od Kopra do Valone, dosta rano, već u prvim desetljećima 15. st. zapljusnuo val humanizma, valja prvenstveno pripisati blizini njegova izvorišta. Za brzo i lako uključivanje njezinih većih središta u tokove novoga duhovnog pokreta jedan je od glavnih preduvjeta što je na tom području rimska kultura ostavila dubokih tragova.

U pogledu krajeva što ih nastavaju Hrvati valja istaknuti da se već u 9. i 10. st., za formiranja prve državne organizacije, i to pod domaćim kneževima i prvim kraljevima, javni a katkad i privatni dokumenti pišu na latinskom jeziku, dakako lokalnom srednjovjekovnomu, a od 12. do 14. st. pojavljuju se i djela pisana jezikom već bližem klasičnomu; neka od njih nisu bez književne vrijednosti. Zahvaljujući kulturnim dodirima s Italijom, već se u predrenesansno doba — uglavnom posredstvom pojedinaca, pripadnika te zemlje, već zahvaćenih novim duhom, što su na hrvatskom tlu obavljali brojne intelektualne funkcije, — ili pak posredstvom putujućih humanista, već potkraj 14. st. i u Hrvata primjećuju zameci humanističkoga djelovanja: skupljanje antičkih natpisa i prepisivanje starijih kodeksa.

Hrvatsko-ugarski kralj Ladislav Napuljski proda 1409. Republici sv. Marke svoja prava na primorske krajeve. Otada do 1420. ugnijezdi se u njima mletačka vlast koja će se održati još 400 godina. Hrvatski sinovi tada u većem broju nego ranije odlaze na studije u Italiju i u druge evropske zemlje, pa i zbog toga dolazi do jačih kulturnih veza s evropskim humanističkim središtima. Kako se zbog turskih prodora sve do gradskih zidina često mijenjaju granice, zbog čega nema stalnoga i sigurnoga zaleđa, bez kojega se nikada ne može razviti znatnija kulturna djelatnost, to mnogi od njih ostaju u evropskim zemljama i svojim radom unapređuju njihov humanizam. Sjeverna Hrvatska od 12. st. do mohačke katastrofe 1526. živi u državno-pravnoj zajednici s Ugarskom — i kasnije će sve do 1918. biti u nekoj specifičnoj državno-pravnoj zavisnosti od nje — a 1527. zajedno s jednim njezinim dijelom potpada pod vlast Habsburga. Humanisti iz toga dijela Hrvatske razvijaju djelatnost u toj novoj zajednici, ponajviše u korvinskom

krugu u Budimu. Jedino je Dubrovnik s okolicom uspio sačuvati relativnu nezavisnost sve do Napoleonova vremena, i ondje je uz književnost na hrvatskom jeziku cvalo i stvaralaštvo na latinskom. Ovo je potonje trajalo neprekidno do duboko u 19. stoljeće.

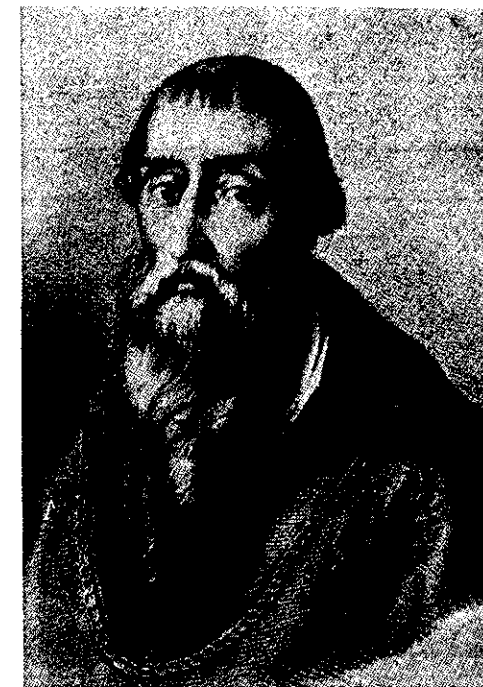
Iako se hrvatska književnost, i na narodnom i na latinskom jeziku, razvijala u središtima razdvojenim državnim i administrativnim granicama, većina je pisaca ipak međusobno održavala prijateljske i književne veze. I latinisti što su djelovali po čitavoj Evropi, daleko izvan matice zemlje, sačuvali su svijest o svom etničkom pripadništvu.

Hrvatski se latinizam stvarao u posebnim političkim uvjetima i u blizini Turaka koji su neprestano ugrožavali ne samo narodni teritorij nego i biće. Stoga pored internacionalnih, cijeloj evropskoj latinskoj književnosti zajedničkih tema, ima u njemu i specifičnih, nacionalnih, i to vrlo često zato što je međunarodni jezični medij bio prikladan da upozna Evropu s tim teškim prilikama.

U šibenskom humanističkom književnom krugu najistaknutiji je latinski pisac **JURAJ ŠIZGORIĆ** (*Georgius Sisgoreus*, 15. st.). U Mlecima 1477. izdaje zbirku pjesama *Tri knjige elegija i lirskih pjesama* (*Elegiarum et carminum libri tres*). To je ujedno i prva hrvatska pjesnička inkunabula. U njoj ima pjesama u elegijskom distihu, safičkoj strofi i falečkom jedanaesteru s uobičajenim humanističkim temama iz antike, ali i takvih što ih je ispevao *saepenumero doloris cruciatus affectus* (= počesto mučen bolom), kako sam kaže u Posveti. Pod *doloris cruciatus* misli na osobne i još više na narodne patnje. Duboko proživljen vlastit bol najbolje dolazi do izražaja u elegiji *O smrti dvojice braće* (*De duorum obitu fratrum*) — jedan je od njih pao *pro patria pugnans, pro laribusque suis* (= dok se za zavičaj svoj i kućni borio prag), dok elegijom *O pustošenju šibenskoga polja* (*De Sibenicensis agri vastatione*) izražava tugu i ogorčenje zbog turskih pljački po rodnome polju. Pjesnik i sam hoće u boj: »Pro te, sacra fides, et dulcis patria, pro te / sit mea barbaricis dedita vita viris« (= Sveta vjero, za tebe, i slatka domajo, za tebe / život ću žrtvovati svoj barbarskim ljudima tim). Po trima uvrštenim pismima u prozi, što su mu ih upravili prijatelji, i po pjesničkim poslanicama koje je on posvetio drugima, vidi se da su se održavale žive književne veze između humanističkih krugova na čitavoj našoj obali. U rukopisu je ostalo manje prozno djelo *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku* (*De situ Illyriae et civitate Sibenici*). U jednom njegovu dijelu Šizgorić, iako je pisao samo na latinskom, hvali usmeno stvaralaštvo na narodnom jeziku posebno ističući pjesme i poslovice.

U Šibeniku je dobio prvo humanističko obrazovanje Šizgorićev mlađi sugrađanin **ANTUN VRANČIĆ** (*Antonius Verantius, Wrantius, Vrantius*, 1504—1573). Nakon studija u Padovi, Beču i Krakovu postaje tajnikom Ivana Zapolje. Poslije prelazi na stranu Habsburgovaca i u njihovoj službi postiže sjajnu diplomatsku karijeru. Na brojnim putovanjima skuplja rimske natpise na Balkanu, a u Ankari zajedno s flamanskim humanistom Busbecqom pronalazi Augustovo autobiografsko izvješće, kasnije nazvano *Monumentum Ancyranum* (*Spomenik iz Ankare*); kako ga je i objavio, u znatnosti se zove *Codex Verantianus*. Za uspješno obavljene diplomatske misije bi imenovan ostrogonskim nadbiskupom i primasom ugarskim te najposlije kraljevskim namjesnikom u Ugarskoj. Od njegova književnog rada valja

spomenuti pjesničku zbirku u elegijskim distisima *Pjesme u dokolici* (*Otia*, 1542). To su pretežno epigrami s temama o ljubavi, životnim užicima i političkim prilikama, koji ne zaostaju za suvremenim pjesništvom te vrste. Mnogo je važnija njegova korespondencija i povijesni spisi jer sadrže dragocjene podatke za srednjoevropsku i balkansku povijest.

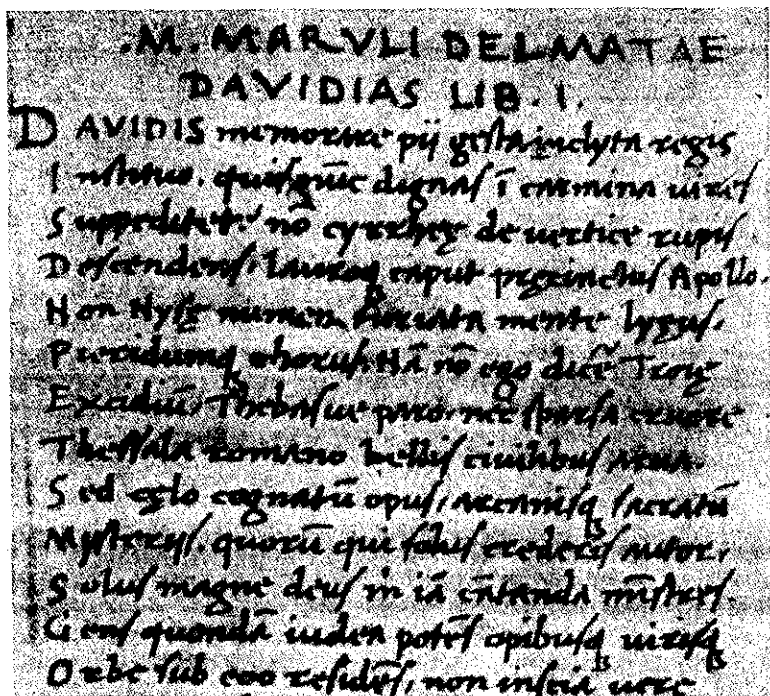

Antun Vrančić —
Antonius Verantius

U trogirskom krugu vidno mjesto među starijim humanistima zauzima **KORIOLAN CIPIKO** (*Coriolanus Cepio*, 1425—1493) svojim pomorskim memoarima *Tri knjige o djelima vrhovnoga zapovjednika Petra Moceniga* (*Petri Mocenici imperatoris gestorum libri tres*, 1477), a među mlađima **FRAN TRANKVIL ANDREIS** (*Andronicus Tranquillus Parthenius*, 1490—1571). Znanstveni i književni rad toga neumornog putnika, diplomata i profesora obuhvaća teoretska djela o govorništvu i filozofiji, najčešće u dijaloškom obliku, zatim govore, npr. jedan (u heksametrima) o turskoj opasnosti što prijeti čak i dalekoj Tuli.

Središnja je ličnost splitskoga kruga otac hrvatske književnosti **MARKO MARULIĆ** (*Marcus Marulus*, 1450—1524). Evropsku slavu stječe latinskim djelima moralističko-edukativnoga značaja: *Upućivanje u čestit život prema primjeru svetaca* (*De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, 1506) — danas poznatije po naslovu 4. izdanja iz 1530. *Upućivanje u čestit i blažen život* (*De institutione bene beateque vivendi*) — i *Evangelistar* (*Evangelistarium*, 1516). Da su ta djela zaista dobro primljena, svjedoči činjenica što je prvo objavljeno u 15 izdanja i prevedeno na talijanski, francuski, njemački,

češki i portugalski jezik, dok je drugo izdano devet puta i jednom prevedeno na talijanski. To su u stvari praktične upute vjernicima kako će postići čestit život i glavne kršćanske kreposti, napisane pretežno u duhu Bernarda iz Clairvauxa (Bernardus Claravallensis), jednog od najvećih predstavnika srednjovjekovnog asketskog misticizma. I ostala Marulićeva nabožna djela, s kojima su srodna neka na hrvatskom takve tematike, imaju istu moralističku tendenciju. Iako je u biti ortodoksan katolik, u poučno-filozofskim djelima na više mjesta ukazuje na negativne pojave u svojoj crkvi. To se može protumačiti kao odjek reformacijskih ideja i pokušaj da se unutar crkve na vrijeme učini nešto kako bi joj se učvrstio poljuljan položaj.

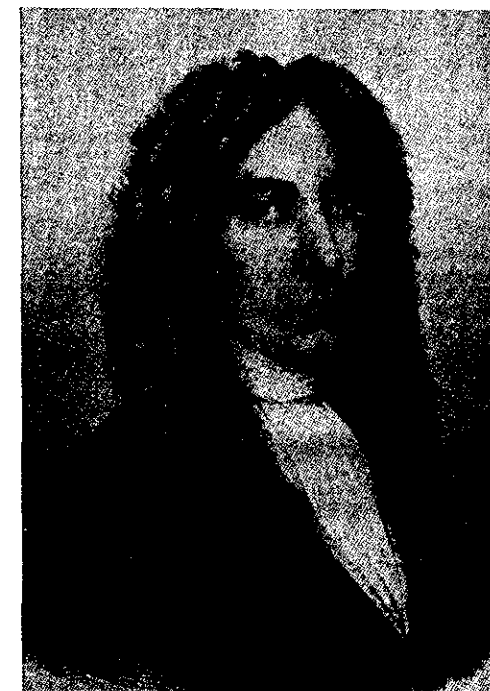

Početak rukopisa Marulićeve Davidijade. Pjesnikov autograf cjelokupnoga epa koji se čuva u arhivu Nacionalne knjižnice u Torinu, sign. G-VI/40. Isti rukopis sadržava i Marulićev latinski prijevod 1. pjevanja Danteova Pakla.

Kao što je njegov suvremenik Zadranin SIMUN KOZICIC BENJA (Simon Begnius, oko 1460—1536) održao pred papom Lavom X. govor *Opustošena Hrvatska* (*De Croatiae desolatione*, 1516), tako i Marulić, pjesnik hrvatske Molitve suprotiva Turkom, upućuje antitursku *Poslanicu... papi Hadrijanu VI* (*Epistola... ad Adrianum VI pont. max.*, 1522). Uostalom, toliko se srednjoevropskih humanista govorima, poslanicama i drugim književnim oblicima — to su brojna *antiturcica* u novolatinskoj književnosti u kojima se udružuje domoljublje i obrana kršćanstva — obraćalo zapadnoj Evropi, najčešće uzalud, da se spase *antemuralia Christiana* (= prve kršćanske utvrde).

Iako odgojen u talijanskoj humanističkoj struji, Marulić za *Davidijadu* (*Davidias*, napisanu između 1506. i 1516, a objavljenu prvi put tek 1954), veliki junačko-povijesni spjev izrazito kršćanske tendencije u 14 knjiga sa 6 765 heksametara, izabire tematiku iz *Staroga zavjeta*, što je karakterističnije za prekoalpski latinizam. Svi se proučavatelji slažu da je taj ep, ispjevan po Vergilijevu književnom postupku u klasičnom latinskom jeziku, s nekim primjesama biblijskog i srednjovjekovnoga latinizma, njegovo najbolje latinsko djelo i ujedno ostvarenje znatne umjetničke vrijednosti.

Među latinistima hvarškoga kruga znatniji je VINKO PRIBOJEVIĆ (*Vincencius Priboevius*, 15—16. st.). U govoru *O podrijetlu i zgodama Slavena* (*De origine successibusque Slavorum*, tiskano 1532) prvi u hrvatskoj književnosti izlaže zamisao o sveslavenstvu.

Ilija Crijević —
Aelius Lampridius Cervinus

U Dubrovniku je od starijih latinista kao pjesnik najugledniji ILIJA CRIJEVIĆ (*Aelius Lampridius Cervinus*, 1463—1520). Postavši vrlo mlad članom Rimske akademije na Kvirinalu Julija Pomponija Leta, u njoj je već u 21. godini života ovjenčan pjesničkim lovor-vijencem. U pjesničkom stvaralaštvu — eicgije, poslanice, ode i nedovršen spjev *O Epidauru* (*De Epidauro*) — najbolji mu je ciklus ljubavne lirike posvećen obrazovanoj ali suviše slobodnoj Rimljanki Flaviji. Iz tih pjesama po kojima je postao *poeta laureatus* izbija pravi humanistički pjesnik: s jedne strane učenost, samostalno opo- našanje antičkih i humanističkih pjesnika, a s druge naglašena senzualnost,

u čemu katkada ide dalje i od svoga glavnog uzora Katula. Tim se pjesmama još prije Ioannesa Secundusa afirmirao kao jedan od boljih neolatinskih ljubavnih pjesnika. Još jedna bitna humanistička crta odlikuje toga pjesnika: smisao za prirodne ljepote — krasni opisi Lopuda i Rijeke Dubrovačke.

Matija Vlačić —
Matthias Flacius Illyricus

Posve je drukčiji, izrazito vjerski zadojen, njegov sugrađanin i suvremenik JAKOV BUNIĆ (*Iacobus Bonus*, 1469—1534), pisac kraćega mitološkog spjeva *Otmica Kerberova* (*De raptu Cerberi*, oko 1490—1500) i velikoga kršćanskog epa *Kristov život i djela* (*De vita et gestis Christi*, 1526). Prvi, ispjevan u mladenačkim danima, najstariji je spjev u hrvatskoj književnosti, a parafraza prema svim evanđeljima *Kristov život i djela* prvi je spjev novolatinske književnosti u kojem je prikazan čitav život Isusov. To djelo, izdano devet godina nakon Lutherovih teza, i isto toliko prije »kršćanske *Eneide*«, Vidine *Christias*, napisano je prema humanističkoj maniri i u prvom redu ima propagandni karakter u protureformacijskom duhu. U oba je spjeva pjesniku glavni uzor Vergilije.

Osim književnosti u užem smislu u Dubrovniku je cvala i znanstvena književnost. Posebno se ističu povjesničar LUDOVIK CRIJEVIĆ TUBERON (*Ludovicus Cerva Tubero*, 1459—1527) i filozof JURAJ DRAGIŠIĆ (*Georgius Benignus de Salviatis*, 1450—1520). Tuberon je značajan po tome što je — prema Salustijevu i Tacitovu postupku — u tečno i slikovito pisanim zapisima o događajima od 1490. do 1522. prikazao zbivanja i osobe, društvene i

ekonomske prilike na širokom prostoru od Budima do Carigrada. Vrlo su zanimljivi mnogobrojni ekskursi u dalju prošlost i anegdotsko-novelistički umeci sa psihološkom karakterizacijom pojedinih ličnosti. Zbog oštrog kritike crkvene politike to je povijesno djelo 1734. bilo stavljeno na *Index librorum prohibitorum*. Dragišić, podrijetlom iz Srebrenice u Bosni, nakon početnoga školovanja u Dubrovniku studira u Italiji, Parizu i Oxfordu. U Firenci je član Pletonove platonske akademije i Besarionova kruga, gdje se istaknuo kao vrstan znalac grčkoga, latinskog i hebrejskog jezika. Lorenzo il Magnifico povjeri mu odgoj svojih sinova (od kojih će jedan postati papa pod imenom Lav X) i obranu Pica della Mirandole. U sukobu između pape Aleksandra VI i Savonarole uzeo je u zaštitu potonjega, pa se nakon tridesetogodišnjega boravka u Italiji u strahu od progona vraća u Dubrovnik, odakle uskoro ponovo odlazi u Italiju. Njegova filozofska djela, pisana u obliku renesansnih dijaloga, teže pomirenju tomizma i skotizma.

Franjo Petrić —
Franciscus Patricius

MATIJA VLACIĆ (*Matthias Flacius Illyricus*, 1520—1575) iz Labina u Istri, u kojoj su humanistička središta bila i Kopar i Piran, najveće je ime među hrvatskim humanistima protestantima. Cijeli je život proveo u Njemačkoj. Suradnik je Luthera i Melanchthona. Poslije Lutherove smrti, kad su mnogi protestantski prvaci postali zagovornici postupne borbe i kompromisa s Rimom, najgorljiviji je zastupnik osnivačevih ideja i konačno začetnik posebne, radikalne struje, nazvane po njemu flacijizam. Zbog beskompromisnog

stava bio je proganjan do kraja života. Njegova je djelatnost — teološka, filozofska, povijesna, lingvistička — upravo neizmjerana; ostavio je više od 300 knjiga i brošura. Glavna su mu djela *Katalog svjedoka istine* (*Catalogus testium veritatis*, 1556), u kojem je prikazao 650 svjedoka, otpadnika rimske crkve, i *Ključ Svetoga pisma* (*Clavis Scripturae sacrae*, 1567), enciklopedijski rječnik hebreizama, koji je postao temeljno djelo protestantskoga tumačenja *Biblije*.

Iako je Crešanin **FRANJO PETRIĆ** (*Petris, Petriš, Petrišević, Patrizzi, Franciscus Patricius*, 1529—1597) studirao uglavnom u Padovi, najjačoj utvrdi aristotelstva, uvrstio se među štovatelje »božanskoga« Platona a protivnike »životinje« Aristotela. Nakon višegodišnjega nemirnog života na brojnim putovanjima po Sredozemlju vraća se u Italiju, gdje u Ferrari i Rimu postaje profesor filozofije. Taj polihistor — pisao je na talijanskom jeziku o poetici, retorici, filozofiji povijesti, vojništvu, matematici, geometriji i medicini — najviše se proslavio kao antiperipatetički filozof. I u latinskom djelu *Peripatetičke rasprave* (*Discussiones peripateticae*, 1581) ističući predsokratsku filozofiju prirode, želi obescijeniti Aristotelovo značenje. Svoju metafizičku koncepciju svijeta, utemeljenu na više izvora — uglavnom Platon, stoici, neoplatonisti, Hermes Trismegist — razradio je u podužem traktatu *Nova filozofija o općem* (*Nova de universis philosophia*, 1591). Budući da u njemu postanak i slika svijeta bitno odudaraju od učenja skolastičkoga aristotelizma, to je djelo, unatoč piščevim pokušajima da ga obrani ili da bar rasvijetli quaedam ... loca obscuriora (neka ... nejasnija mjesta) i moćnim zagovornicima, najposlije 1594. bilo posve zabranjeno.

Osim u Padovi i Dubrovniku, djelovao je na albanskoj obali, u Skadru, humanist **MARINUS BARLETIUS** (*Barlezio*, polovica 15. st. — 1526). Napisao je u 15. st. *Život i sjajna djela Jurja Kastriotića, kneza epirskog, kojega su zbog junačke hrabrosti Turci nazvali Skenderbeg, tj. Aleksandar Veliki* (*Vita et res praeclare gestae Georgii Castrioti, Epirotarum principis, qui propter heroicam virtutem suam a Turcis Scanderbeg, id est Alexander Magnus, cognominatus est*). Djelo je izašlo 1537. i bilo je prevedeno na njemački, francuski, talijanski i portugalski jezik.

Mađarska

U Mađarskoj humanizam najvjerojatnije počinje za kraljevanja Sigismunda Luksemburgovca (1368—1437) koji na dvor dovodi **PETRA PAVLA VERGERIJA ST.** (*Petrus Paulus Vergerius*, 1370—1444), humanista iz Kopra u Istri, i povjerava mu dužnost dvorskoga tajnika. S pravom se može očekivati da je za boravka u Budimu, od 1417. sve do smrti, i u toj sredini pobudio interes za novo gledanje na svijet, pogotovu što je to humanist s naglašenim pedagoškim sklonostima: pisac je prve, koliko je dosad poznato, latinske humanističke komedije (*Pavao, komedija s tendencijom da se popravi mlađički karakter — Paulus, commoedia ad iuvenum mores corrigendos*, 1388) — sadržaj joj je iz studentskoga života a sastavljena je prema Terenciju —, prvoga sustavnoga prikaza humanističke pedagogije i jednoga traktata o

metrici. Janoš Hunyadi (oko 1387—1456), podrijetlom Rumunj, proslavljeni borac protiv Turaka, u našoj narodnoj predaji zvan Sibirjanin Janko, okuplja veći broj stranih humanista. Među njima je najutjecajniji Hrvat Ivan Vitez od Sredne. Hrvatsko-ugarski kralj, Janošev sin Matija Korvin (1440—1490) humanističko obrazovanje dobiva od njega i Poljaka Grzegorza iz Sanoka (umro 1477). Pobjednik nad Turcima i državni reformator, u želji da učvrsti kraljevsku vlast i da se u svemu izjednači s ostalim kraljevima, dovodi na dvor više humanista (ne samo pisaca) iz Italije, Hrvatske i Poljske, čime stvara povoljne uvjete za razvoj humanizma. Razvijajući se pod talijanskim utjecajem, i to izravno ili još više neizravno mahom preko hrvatskih posrednika, za njegova života taj humanizam doživljava najveći procvat, na dvoru, u krugu nazvanu korvinskim. Pod vladom njegovih nasljednika Jagelovića od 1490. do 1526. humanisti se okupljaju oko biskupskih dvorova. Pošto je u ratu s Turcima 1526. došlo do katastrofalnoga poraza kod Mohača i zauzet je Budim, država se komada: zapadni krajevi s kraljevskim prijestoljem dolaze pod vlast Habsburgovaca, u središnji prodiru Turci, a u istočnima se obrazuje erdeljsko vojvodstvo pod Ivanom Zapoljom (1487—1540) koji priznaje vrhovnu vlast sultanovu. Tu se nastavlja humanističko djelovanje usporedo s učvršćivanjem reformacije. Potkraj 16. st. središta postaju aristokratski dvorci, ali istodobno više nego ranije domaći humanisti odlaze u druge zemlje, posebno u Njemačku, Francusku, Italiju i osobito Poljsku, otkad je erdeljski vojvoda Stjepan Báthory 1576. postao poljski kralj.

Središnje su ličnosti u korvinskom krugu **IVAN VITEZ OD SREDNE** (*Johannes Vitéz de Zredna*, oko 1408—1472) i njegov nećak **IVAN ČESMIČKI** (*Ianus Pannonius*, 1434—1472), oba školovana u Italiji. Vitez se više istaknuo kao organizator nego latinski pisac: u Budimu je utemeljio skriptorij i knjižnicu (Corviniana), a u Požunu 1467, po uzoru na Sveučilište u Bologni, prvu visoku školu na slovačkom i ugarskom tlu (Academia Istropolitana); radila je doduše samo kratko vrijeme, do 1491. Pannoniusa, najvećega latinskog pjesnika toga vremena izvan Italije, svojataju Talijani — jer se kod njih formirao, Mađari — jer je postao njihov feudalni velikaš i najistaknutiji humanist u korvinskom krugu, a Hrvati zato što je njihova podrijetla. On dakako po utjecaju svoga djela pripada i mađarskoj i hrvatskoj književnosti, donekle i talijanskoj, a prvenstveno (pisao je samo na latinskom) univerzalnoj i jedinstvenoj latinističkoj književnosti. Već se kao učenik slavnoga Guarina u Ferrari i student u Padovi istaknuo latinskim pjesmama koje su u svemu na razini najboljega talijanskog pjesništva na latinskom u 15. st. To se posebice odnosi na epigrame — jednostavne, jasne, koji djeluju poput improvizacije i kojih poenta uvijek pogađa cilj, kao kod njegova uzora Marcijala. Pored tema iz svoga užega kruga — ljubav i ljubakanje, prijateljske zadjevice, pjesničke prepirke — zahvaća i aktualne pojave, npr. naivnost hodočasnika i lakomost svih onih koji se na njihov račun žele obogatiti. Pošto je u Italiji proboravio 11 godina, našavši se u kraju u koji je nerado išao, i dalje pjeva epigrame, ali se sada mnogi odnose na surove prilike u novoj sredini gdje se vode krvavi ratovi, gdje je sve drukčije nego u zemlji njegove mladosti i gdje već naslućuje smrt — umro je u 38. godini od tuberkuloze — pa su zato smireniji i često zaodjenuti melankolijom. U elegijama je još sjetniji, turobniji. U jednoj, ispjevanoj u povodu majčine smrti, kršćanska ga utjeha nekako smiruje, ali čini se da u njemu nastaje neki prijelom kad više ne vjeruje ni u što, npr. u elegiji o svojoj duši gdje kaže: ako se ponovo mora naći u nekom tijelu — »Radije bilo

što budi neg' jedno ljudsko stvorenje«. Iz svih se njegovih elegija, iako su prema humanističkoj maniri popraćene mitologiziranjem i aluzijama na antičku povijest, uvijek probija vrlo osjetljiva lirski narav. Pjesme što ih je napisao kao dvorski pjesnik — po narudžbi, dakako — daleko zaostaju za onima u kojima je izvoran.

Talijanski povjesničar **ANTONIO BONFINI** (*Antonius de Bonfinis* ili *Bonfinus*, 1427?—1502?), koji je od 1486. živio na ugarskom kraljevskom dvoru, napisao je prema Livijevu postupku, po dekadama, *Dekade ugarske povijesti* (*Rerum Ungaricarum decades*, tek posmrtno u cjelini objavljeno 1568). U tom djelu, započetu pod Korvinom a dovršenu pod Ladislavom II Jagelovićem, prikazuje ugarsku povijest od najstarijih vremena do 1495. osvrćući se na geografske i ekonomske faktore i uspoređujući je s poviješću ostalih naroda. Važno i za povijest starih Slavena, dugo je vremena bilo temeljno djelo mađarske historiografije.

U korvinskom krugu uz nekoliko talijanskih i poljskih humanista radi još cijeli niz iz sjeverne i južne Hrvatske. Među njima osobito se ističe upravitelj Korvinova skriptorija Dubrovčanin **FELIKS PETANČIĆ** (*Felix Petancius*, *Ragusinus Dalmata*, oko 1455—oko 1516), koji se dopisivao i s Erazmom, kao historičar, vojni teoretičar, iluminator-minijaturist i glavni redaktor tekstova.

Oko 1500. njemački putujući humanist Celtis u Budimu osniva »Sodalitas litteraria Hungarorum« (Mađarsko književno društvo), a u Beču »Sodalitas litteraria Danubiana« (Dunavsko književno društvo). Njihovi su članovi i suradnici pored Talijana i Nijemaca pripadnici naroda uz dunavsku dolinu. U Budimu je, u krugu podunavskih humanista, kratko vrijeme boravio i glavni češki novolatinski pisac **BOHUSLAV HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC** (1460—1510). Prošavši kroz školu talijanskoga humanizma i proputovavši čitavu Italiju, dade se na velik put po Sredozemlju, zbog čega je jednom nazvan »češki Odisej«. Po povratku u domovinu najviše živi na svome imanju gdje je uz bogatu knjižnicu uredio opservatorij i matematski kabinet. Pisao je epigrame, epske pjesme, satire, elegije i vjerske ode. To su ipak većim dijelom prigodne pjesme o nestalom vremenu u zemlji i Evropi, posebice o vjerskim ratovima, neslozi među plemićima i opasnosti od Turaka. U ostalim pak pjesmama evocira uspomene na boravak u Italiji i putovanje po Sredozemnom moru, po grčkom arhipelagu, Siriji i Egiptu. U prozi je pisao moralistička djela u duhu stoicizma. Bogata korespondencija — dopisivao se i s Erazmom — odaje da se zanimao za sva zbivanja u Evropi. S obzirom na jezik — pisao je samo na latinskom — i tehničku dotjeranost stihova ni u čemu ne zaostaje za najboljim suvremenim pjesnicima i prozaicima. U idejnom pak pogledu ne donosi ništa novo jer je bio konzervativan, vjerski intolerantan.

Posljednji državni kancelar za Jagelovića, Hrvat iz Slavonije **STJEPAN BRODARIĆ** (*Stephanus Brodaricius*, 1480—1539), sudionik u bitki kod Mohača, napisao je najbolji spis o toj tragediji pod naslovom *O srazu Mađara s Turcima kod Mohača* (*De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz, 1527*). Nakon Mohača djelovao je na dvoru Zapoljinu. Ostrogonski nadbiskup i mađarski primas **MIKLÓS OLAH** (*Nicolaus Olahus*, 1493—1568), Erazmov prijatelj i latinski pjesnik, u djelu *Ugarska* (*Hungaria*) opisuje Ugarsku do mohačke bitke.

Propagator luteranstva, Slovak **JAN SAMBOCKÝ** (*Zambocký*, mađarski *Zsámboki*, *Ioannes Sambucus Tyrnaviensis Pannonius*, 1531—1584) već od rane mladosti boravi u zapadnoj Evropi na studijama u Njemačkoj, Francuskoj

i Italiji u kojoj se upoznaje s njezinim vrhunskim suvremenim učenjacima. Nakon studija i putovanja po Evropi — koja su trajala 22 godine, za koje je vrijeme pribrao mnogo starinskoga novca i sakupio velik broj rukopisa djela antičkih pisaca i crkvenih otaca i prvi ih uz opširan komentar priređivao za tisak, čime je stekao evropsku reputaciju, dolazi u Beč gdje ga Maksimilijan II imenuje dvorskim povjesničarom. Taj veliki erudit i u svojim pjesmama poučava. Zbirka *Slike* (*Icones*, 1574) sadrži epigrame kojima portretira slavne liječnike. Zbirka *Emblemi* (*Emblemata*, 1574) obuhvaća pjesme koje idu u takozvano emblematsko pjesništvo, simbolično tumačenje slika i grbova, vrlo rasprostranjeno u latinskoj renesansnoj književnosti — vrstu u novijoj epohi napuštenu, kojoj je tvorac i najslavniji predstavnik talijanski humanist **ANDREA ALCIATI** (*Andreas Alciatus*, 1492—1550).

Njemačka

Potkraj 15. i tijekom 16. st. Njemačka doživljava velike ekonomske, političke, društvene, vjerske i kulturne promjene. Tada ekonomski razvijeniji gradovi, osobito s tiskarama i sa starim, obnovljenim ili novim sveučilištima, postaju središta humanističke umjetnosti i znanosti. Oko tih sveučilišta, u kojima se nastava temelji na proučavanju antičkih pisaca, oformljuju se, i prve znanstvene akademije i humanistički krugovi. Tako putujući humanist Celtis po uzoru na talijanske akademije osniva u Heidelbergu »Sodalitas Rhenana« (Rajnsko društvo), u Beču »Collegium poetarum et mathematicorum« (Zbor pjesnika i matematičara) i »Sodalitas litteraria Danubiana« (Dunavsko književno društvo), a u Krakovu i Budimu »Sodalitas litteraria Vistulana« (Višlansko književno društvo) i »Sodalitas litteraria Hungarorum« (Mađarsko književno društvo). Kölnsko pak sveučilište, jedno od rijetkih, i nadalje ostaje skolastičko uporište.

Prvo se razdoblje humanizma poklapa s vladavinom Maksimilijana I (1493—1519), koji je i sam bio humanist, pisac i mecena. U tom vremenu snažnije prodiru talijanski utjecaji i jača svijest o nacionalnom jedinstvu, osobito od 1493. kad Celtis prvi izdaje i komentira Tacitovu *Germaniju*. Drugo razdoblje obuhvaća vladu Karla V (1519—1555), u kojemu se poslije žestokih vjerskih borbi, mirom u Augsburgu 1555. definitivno učvršćuje protestantizam prema načelu *cuius regio, illius religio* (= čija je zemlja, onoga je i vjera). Treće pak razdoblje, koje se završava 1625. kad Martin Opitz za njemačke pjesme dobiva lovor-vijenac, ne donosi idejno ništa novo; formalna književna dotjeranost jedina je preokupacija.

Iako je **SEBASTIAN BRANT** (1458—1521) po stihovanoj satiri *Das Narrenschiff* (s. d.), za kratko vrijeme prevedenoj na latinski dva puta u četiri izdanja pod naslovom *Brod što prevozi lude* (*Navis stultifera mortalium*, 1488, 1496, 1498. i 1505) poznatiji kao tvorac posebna žanra renesansne književnosti na latinskom i narodnim jezicima, takozvane »Narrenliteratur«, i kao latinski pjesnik među humanistima prvoga razdoblja zauzima vidno mjesto. Njegove se pjesme — *Pjesme različite* (*Varia carmina*, 1498) — odlikuju vjerskim i patriotskim lirizmom. Među njima je i oštra *Invektiva pro-*

tiv radosti ovoga svijeta (Invectiva contra mundi delicias) u kojoj nepoštedno šiba sve ljudske radosti. Prvi njemački *poeta laureatus* KONRAD CELTIS ili CELTES, pravim imenom PICKEL ili BICKEL (1459—1508) slavan je kao pokretač mnogih kulturnih akcija, kao prvi u potpunosti humanistički pjesnik i ujedno najveći njemački pjesnik ljubavnih pjesama. Taj neumorni putujući humanist, prvi izdavač i komentator Seneke i Hrotsvithe von Gandersheim, pronalazač kopije vojne cestovne karte Zapadnoga rimskog carstva pod Teoderikom, kasnije nazvane *Tabula Peutingeriana*, koji u 49. umire uništen sifilisom, kao pjesnik postaje uzorom cijelom novolatinskom, prvenstveno njemačkom pjesništvu. Glavno mu je djelo *Četiri knjige Ljubavnih pjesama na četiri strane Njemačke (IV libri Amorum secundum IV latera Germaniae, 1502)* u kojemu opjevava četiri dragane: Hasilinu u Krakovu, Elsulu u Nürnbergu, Ursulu u Mainzu i Barbaru u Lübecku. U tih oko 4 000 elegijskih stihova ne pjeva samo o svojim ljubavima već i o znamenitostima krajeva i gradova kojima je prolazio. U odama, također četiri knjige, uglavnom slavi svoju domovinu i neka njezina kulturna ostvarenja. Također *poeta laureatus, HEINRICH BEBEL (Henricus Bebelius, 1475—1537?)*, po svojoj je alegorijskoj satiri u 6 knjiga *Trijumf Venerin (Triumphus Veneris, 1509)* zbog njezina još podosta srednjovjekovnoga duha i stila blizak Brantu, a Celtisu po *Dosjetkama (Facetiae, 1509)*. Prvo djelo, satira na sve društvene mane, pripada istom žanru kao i *Brod luda* i *Pohvala ludosti*, dok drugo, inspirirano Poggiovim *Salama*, zbornik često preslobodnih šala prema talijanskim novelama, francuskim *fabliaux* i njemačkim pučkim anegdota, odiše renesansnim duhom, kao i njegova ljubavna lirika.

Za najvećega predstavnika znanstvenoga humanizma u Njemačkoj JOHANNESA REUHLINA (1455—1522) i ULRICHA VON HUTTENA (*Ulrichus Huttenus, 1488—1523*) vezana je pojava jedne od najzabavnijih knjiga latinističke književnosti, *Pisama neslavnih muževa (Epistolae obscurorum virorum, 1515)*, anonimna zbornika satiričkih pisama. Pokršteni je Židov Pfefferkorn, uz podršku dominikanaca s reakcionarnoga sveučilišta u Kölnu, htio spaliti sve židovske knjige osim *Biblije* kao heretičke. Reuchlin se, potpomognut od Erazma, odlučno tome usprotivi izdajući 1514. *Pisma slavni muževa (Clarorum virorum epistolae)*, zbirku pisama što su mu ih uputili ugledni suvremenici, također protivnici uništenja židovskih djela. Njegovi mlađi prijatelji s erfurtskoga sveučilišta kao pandan toj knjizi izdaju fiktivna pisma »neslavnih muževa«, u kojima na kuhinjskoj latinštini razotkrivaju svoju tobožnju neukost i fanatizam ciljajući u stvari na protivnike reformacije. Veći je dio prvoga dijela, koji sadrži 48 pisama, napisao Huttenov učitelj, humanist CROTUS RUBEANUS (1480—?), a drugi dio, sa 70 pisama, koja su još oštrija u tonu, Hutten. Na knjizi je surađivao i Reuchlinov i Huttenov prijatelj, profesor retorike HERMANN VON DEM BUSCH (1468—1534). Hutten čitavom svojom humanističkom djelatnosti postaje najveći zagovornik njemačke političke i vjerske nezavisnosti. Njegovo vrlo neposredno prigodno pjesništvo, na latinskom i njemačkom, kao i prozna djela, upereni su protiv svih njemačkih neprijatelja, posebno papinstva.

Prvak erfurtskoga humanističkoga kruga, vrlo sklona Lutherovim reformama, EOBAN HESSE (*Helius Eobanus Hessus, 1488—1540*), prvi uvodi u njemačku latinsku književnost epikedij, a i najistaknutiji je njemački latinski pjesnik u nekoliko vrsta prigodnoga pjesništva. Pogrebne su pohvale upućene Reuchlinu, Huttenu, Düreru, Erazmu i dr., dok u brojnim pjesmama slavi

Luthera i napredovanje njegovih reformi. Najbolji je u djelima vjerske inspiracije. *Heroide (Heroïdes, 1514)*, nastale po uzoru na Ovidija, njegovo najpoznatije djelo, pravi su epistolarni roman sa sadržajem iz *Evandjelja*, života svetaca i kršćanskih legendi. Ta tematika odgovara protestantskom učenju o potrebi povratka na život u prvim vjekovima kršćanstva. *Kristova pobjeda nad paklom (Victoria Christi ab Inferis, 1517)* kratka je kršćanska epopeja u kojoj prema *Nikomedijskom apokrifnom evandelju* evocira Kristov silazak u pakao i njegovu pobjedu nad Sotonom i Smrti. Valja naglasiti da se takvi sadržaji vjerskoga pjesništva njeguju u gotovo svim književnostima latinskoga izraza. *Proslavljeni Nürnberg (Norimberga illustrata, 1532)* pjesma je od preko 1 000 stihova u slavu Nürnberga gdje je sedam godina predavao književnost. I pjesme s tematikom lokalnog patriotizma, osobito u slavu Rima, vrlo su česte u latinističkoj književnosti. Iz istoga je kruga i Hesseov zemljak, učenik i drug EURICIUS CORDUS (1486—1535). U borbi za afirmaciju protestantizma najjače mu je oružje epigram. Oštri i jetki, u 14 knjiga od 1517. do 1529, u Marcijalovoj fakturi, upereni protiv papinskih bula, indulgencije, podvala, pokvarenosti svećenstva i ostalih zala u katoličkoj crkvi, često se pretvaraju u satiru i gnjev. I njegovo bukoličko pjesništvo s pastirima kao sugovornicima također aludira na suvremene vjerske borbe. U toj se antičkoj vrsti u latinističkom pjesništvu uz pastire pojavljuju i novi sugovornici: ribari, mornari, lovci i — u 19. st. za masovne emigracije u Ameriku — pečalbari. Pretežno su vjerskoga karaktera i bukoličke Danca RASMUSA GLADA (*Erasmus Michaelius Laetus, 1526—1582*) koji je i uveo tu pjesničku vrstu u latinsku književnost svoje domovine.

Prerano preminuli PETER LOTICH (*Petrus Lotichius Secundus, 1528—1560*), Melanchthonov učenik u Wittenbergu, po općem priznanju najbolji njemački latinski pjesnik, počinje pisati kad su se idejni sukobi što ih je izazvao Luther pomalo smirivali. Zato njegovo pjesništvo nema borbeni karakter kao u njegovih prethodnika. Najranije pjesme, prva knjiga *Elegija (Elegiae, 1551)*, djelomično su posve antimilitarističke — izražavaju gađenje prema vojničkom životu i ratnim strahotama — a djelomično su rodoljubne i pejzažne. U trima knjigama *Elegija (1553)* teme su ljubavne. Kod njega ljubav nije putena naslada: sve je samo čežnja i sanjarenje, što ga približava nekim romantičkim pjesnicima. U posljednjim dvjema knjigama iste zbirke, kao i u svim ostalim pjesmama, među kojima je i jedna knjiga ekloga, nižu se slike iz vojničkoga i litalačkoga života, u kojem je izgubio zdravlje, s predosjećanjima skore smrti. Iako i on piše po normama antičkih i talijanskih latinskih pjesnika, njegovi su stihovi gotovo bez mitoloških aluzija; brižno su dotjerivani, elegantni i posve osobna stila. Sabrane su mu pjesme do dvadesetih godina 19. st. izdane čak u deset izdanja. Wittenberškom humanističkom pjesničkom krugu pripada i GEORG SABINUS (1508—1560). U jednom su dijelu njegova pjesništva aktualne teme, npr. poziv na križarsku vojnu protiv Turaka, a u drugom autobiografske, pretežno ljubavne. I pjesme još jednoga istaknutijeg pjesnika toga kruga, JOHANNINA STIGELA (*Stigelius, 1515—1562*) autobiografske su, katkad protkane pesimizmom.

Njemačka je, uz Italiju, dala najviše latinskih pjesnika. Tko se bude htio upoznati s tom bogatom proizvodnjom, koja je presudno utjecala na oblikovanje barokne lirike narodnog izraza, morat će najprije posegnuti za Schnurovom antologijom s latinskim tekstom i njemačkim prijevodima iz 1966, jer se do starijih, mnogo opširnijih, Gruterove (1612) i Ellingerove (1893) danas teško dolazi.

Latinsko je dramsko stvaralaštvo u Njemačkoj također vrlo obilno, osobito školska drama. Prvu humanističku dramu, *Stilfon (Stylpho)*, napisao je u prozi JAKOB WIMPFELING (*Wimphelius*, 1450—1528). Prikazana je 1480. na Sveučilištu u Heidelbergu a upereña protiv skolastičara. THOMAS KIRCHMAYER (*Naogeorgus*, 1511—1563) — pisao je samo na latinskom — u polemičkoj komediji *Pamahije (Pammachius)*, 1538) od 3 400 stihova brani Luthera od »pape i vruga«. Glavno mu je djelo *Trgovac (Mercator)*, 1540), također antipapistička drama. Tragičko pjesništvo sa sadržajem iz rimske povijesti — kojega je najbolji predstavnik Francuz Muret (kratka tragedija *Julije Cezar — Iulius Caesar*, oko 1544) —, iz *Staroga zavjeta, Evandelja* i života svetaca, i u Njemačkoj ima više predstavnika.

U cijeloj novolatinskoj književnosti zastupljene su sve tradicionalne vrste znanstvene proze. Zbog potrebe da se na što je moguće prirodniji način u školama poučava latinski, a katkada i grčki, od antičkoga dijaloga razvio se poseban žanr, školski dijalog. Prva zbirka takvih dijaloga, objavljena 1480, potječe od nekog anonimnog njemačkog pisca. Prvi poznati autor jedne takve zbirke iz 1518, PETER SCHADE (*Mosellanus*, 1494—1525), marljivi filolog i nastavnik u Leipzigu, inače protivnik preporodnih ideja, prvi je postavio načelo triju osmica: 8 sati za rad, 8 sati za spavanje i isto toliko za ostalo. Njegovih 35 razgovora, međusobno nepovezanih, na ne baš korektnom latinskom, dugo je ostalo u uporabi — sve do 18. st. — doživjevši 79 izdanja. Predstavnik je satiričkoga dijaloga i pamfleta Hutten, a deklamacije kao posebne vrste pisanoga govora za vježbu PHILIPP SCHWARZERD, poznatiji prema grčkoj kovanici prezimena MELANCHTHON (1497—1560).

Poljska

Prije šezdesetih godina 15. st. nekoliko kraćih latinskih pjesničkih tekstova, mahom anonimnih, tek s nekim obilježjima humanističkoga duha, bez sumnje su napisali Poljaci, ali pojavu latinskoga pjesništva, u pravom smislu humanističkoga, potaknula su dva stranca, i to u plemićkim i građanskim krugovima.

Prognan iz Italije zbog sudjelovanja u uroti protiv pape, humanist FILIPPO BUONACCORSI, književnim imenom CALLIMACHUS EXPERIENS (1437—1496), član Rimske akademije Pomponija Leta kojoj je pripadao i Ilija Crijević, dođe 1472. u Poljsku, najprije u Lavov pa u Krakov, i u njoj ostade 24 godine, do kraja života. Taj diplomat, povjesničar i učitelj kraljevih sinova prvi na poljskom tlu piše ljubavne elegije u duhu talijanskoga renesansnog pjesništva. Epigrami mu vrve aluzijama na život u Krakovu, a ostale pjesme odražavaju tadašnji politički život u njegovoj drugoj domovini. Pjesničkim djelom u antičkim oblicima s humanističkim temama te osobnim ugledom snažno utječe na studente u Krakovu, koji će postupno postati jedno od najuglednijih humanističkih žarišta. Njemački humanist CELTIS kao putujući profesor obilazi sveučilišta od Krakova do Strassburga i stvaralačkim se radom brzo uključuje u nove sredine. Došavši u Krakov 1489, za dvogo-

dišnjega boravka osniva prvo književno društvo u Poljskoj, nazvano »Sodalitas Vistulana« (Višlansko društvo) kojega su članovi pretežno iz sveučilišnih redova i bogatoga građanstva, ponajviše njemačkoga podrijetla, ubrzo prihvatili humanističke ideje. Kao i Kalimah, piše ljubavne elegije, a u epigramima je žaoka često uperena na kler. Takvi epigrami, zatim u nekim pjesmama lijepi opisi, npr. Krakova, Karpata i solana u Wieliczkoj, nešto su novo u poljskoj književnosti. Poljsko je dakle renesansno pjesništvo nastalo pod utjecajem dviju humanističkih struja — talijanske, pretežno književne, i njemačke, uglavnom vjerske, filozofske i političke.

Iako je pri kraju stoljeća, vjerojatno zbog smrti Kalimaha, začetnika humanističkoga pokreta, opalo zanimanje za nove teme, ipak se tada afirmirao Nijemac iz poljske Šleske LAURENTIUS CORVINUS NOVOFORENSIS (umro 1527), po uzoru na Celtisove opise opjevavši u safičkoj strofi sjaj Wawelova dvorca i napisavši jedno teorijsko priručno djelo iz verzifikacije.

U prvoj polovici 16. st., razdoblju za koje je značajno da se javljaju i domaći latinistički pjesnici, na starije pokoljenje djeluje njemačka humanistička struja, a na mlađe talijanska. I te pjesnike nadahnjuju domaće teme, dok se naprotiv oni na narodnom jeziku na njih ne obaziru. Uopće, u tom je vremenu u poljskoj književnosti daleko veća uloga latinskoga pjesništva nego narodnoga koje je, uz navedeno, i po opsegu i vrijednosti slabije.

Od značajnijih pjesnika starijem pokoljenju pripada PAWEŁ IZ KROSNA (*Paweł z Krosna, Paulus Crosnensis*, umro oko 1517), njegov učenik JAN DANTYSZEK (*Ioannes Dantiscus*, 1485—1548) i MIKOŁAJ HUSSOWSZCZYK (*Nicolaus Hussovianus*, oko 1480 — oko 1533). Paweł iz Krosna doduše odabire pretežno vjerske teme, ali u prigodnim pjesmama slavi domaće vladare. U odabiranju narodnih tema za njim se povodi i JAN IZ VISLICE (*Jan z Wiślicy, Ioannes Vislicensis*, oko 1485 — 1520) u opširnu spjegu *Prutenski rat (Bellum Prutenum)*, 1516) slaveći poljsku pobjedu nad njemačkim viteškim redom u bitki kod Grunwalda 1410. Dantyszek, iz gdanjske njemačke obitelji, kraljev tajnik i diplomat, susreće se s mnogim odličnicima svoga vremena, s nekima dopisuje, npr. s Cortésom, osvajačem Mexica, te ih poziva da se ujedine u borbi protiv Turaka, čemu je bez sumnje imala pridonijeti i njegova poema *O nedaćama našega vremena (De nostrorum temporum calamitatibus)*, 1529). Pisao je i crkvene himne, svadbene pjesme, tada u modi, te pobjedne u slavu poljskoga oružja. Napisao je, poslije Kalimaha, prvu ljubavnu elegiju, a autobiografsko djelo *Pred smrt napisan vlastiti život (Vita ab ipso paulo ante obitum perscripta)* prvo je te vrste u poljskoj književnosti. Hussowszczyk za papu Lava X, strastvenoga lovca, piše *Pjesmu o bizonovu izgledu, divljoj čudi i lovu na nj (Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis)*, 1525) u kojoj gotovo posve klasičnim jezikom i metrom, sasvim osobnim stilom, čega dotada nije bilo u Poljskoj, opisuje litavske šume i lov na bizone.

Mlađem pokoljenju pripada najugledniji pjesnik toga razdoblja KLEMENS JANICKI (*Clemens Janicius*, 1516—1542 ili 1543), seljačkoga podrijetla, i ANDRZEJ KRZYCKI (*Andreas Cricius*, 1482—1537). Ovaj je potonji po kraćim laskavim pjesmama upućenim kralju i kraljici prvi predstavnik dvorskoga renesansnog pjesništva u Poljskoj. Ogledao se i u većim pjesmama, npr. *Tužaljci Vjere i Države (Religionis et Reipublicae querela)*, 1522), u kojoj se personificirana Vjera i Država tuže na bezvlade plemstva, nestanak pobož-

nosti te pokvarenost i neslogu svećenstva, ili u *Hvalospjevima Lutheru (Encomia Lutheri)*, gdje kao gorljivi katolik nemilosrdno razračunava s protestantizmom. Iznosi dakle ne samo domaće već i evropske probleme. Janicki je u kratku životu napisao po jednu knjigu elegija, tužaljki i epigrama, jednu svadbenu pjesmu te nekoliko političkih spisa. U elegijama izražava samo vlastite osjećaje i raspoloženja. Duga ga bolest od koje oboli u Padovi, gdje je studirao i dobio doktorsku diplomu i lovorov vijenac, učini sjetnijim i melankoličnijim nego je bio po prirodi. Smatra se prvim poljskim lirskim pjesnikom. I njega zaokuplja poljska stvarnost. U pjesmama *Tužaljka Države (Querela Reipublicae)* i *Poljskim velikašima (Ad Polonos proceres)*, napisanima 1538, žigoše sebično plemstvo. Po nadarenosti, jeziku, pjesničkim oblicima i učestoti iznad svih je predšasnika; ujedno je i prvi poljski latinist koji je dobro vladao grčkim jezikom. Kod toga pokoljenja prevladava utjecaj talijanske struje zbog toga što su izravni ili neizravni dodiri s talijanskom renesansnom kulturom postali jači; više je naime poljskih pjesnika studiralo u kolijevci humanizma, a i nekoliko je humanista s područja njezina utjecaja, pretežno hrvatskih i mađarskih, duže ili kraće vrijeme djelovalo u Krakovu.

U otprilike prva tri desetljeća 16. st. preteže pjesništvo na narodnom jeziku koje će i kasnije biti dominantno, ali zbog toga latinsko ne gubi na vrijednosti, štoviše sadržajno i oblikovno postaje kvalitetnije. Tvorac novovjekovnog poljskog pjesništva *JAN KOCHANOWSKI* (1530—1584) najveći je predstavnik toga razdoblja i ujedno cijeloga poljskog pjesništva do 19. st. Bogatu pjesničku karijeru započinje na latinskom, i taj će mu jezik uz materinski cijeloga života biti pjesnički medij. I sam čvrsto povezan s narodnim životom, nad svim suvremenim pjesnicima ističe se prirodnim darom i obrazovanošću koju je stekao u uglednim humanističkim središtima: Krakovu, Padovi, Rimu, Napulju i Parizu. Prije njega nitko nije izdao zbirku ljubavnih elegija. Njegova zbirka *Elegije (Elegiae)*, objavljena tek 1584, sadrži četiri knjige elegija i epigrama. U ljubavnim pjesmama slavi padovansku draganu Lidiju, a u epigramima ocrtava svoj humanistički krug u kojem je bio i Andrija Dudić. Tu se ugleda na Katula, Propercija, Ovidija i Tibula, zatim na Marcijala i pjesnike *Grčke antologije*. U kasnijem stvaralačkom razdoblju, u *Knjižici lirskih pjesama (Lyricorum libellus, 1580)* uzima za uzor Horacijeve ode i otada će njihov autor dugo biti u cijeni, dok se u jednoj svečanoj odi iz 1583. takmiči s Pindarom. Tada ujedno nekoliko manjih latinista piše prve bukoličke pjesme.

Od smrti Kochanowskoga do 1629, godine smrti Szymonowica, javlja se epsko i tragičko pjesništvo. Više manjih pjesnika piše epske pjesme i epopeje sa sadržajem iz poljske povijesti, i to latinsko stvaralaštvo potiče razvoj poljskoga povijesnog epskog pjesništva koje će doživjeti najveći procvat u 17. st. Posljednji istaknuti renesansni pjesnik *SZYMON SZYMONOWIC*, s književnim imenom *SIMON SIMONIDES* (1558—1629) najveći je predstavnik toga razdoblja, a po mišljenju T. Sinka i cijeloga poljskog latinističkog pjesništva. Prve su mu pjesme pogrebne lamentacije i jedna svetačka parafraza, ali pjesnički ugled stječe tragedijama *Čisti Josip (Custus Joseph, 1587)* i *Pentesileja (Penthesilea, 1618)*. Prva je obradba biblijske teme kojom su se prije njega nadahnuli renesansni latinisti Nizozemci Crocus i Macropedius te Nijemci Dietherus i Martin Balticus, a poslije Nijemac Hunnius. Szymonowic se u toj prvoj novolatinskoj tragediji u dramskoj tehnici i u obradbi likova ugleda na Euripida, dok je drugu, koja se smatra lošijom, s

temom iz grčke mitologije, izradio prema Seneki. U *Biču zavisti (Flagellum livoris, 1588)*, ciklusu od devetnaest oda kojima slavi svoga zaštitnika, vješto oponašajući Horacija, postiže tehničku dotjeranost kakve nema u poljskom latinizmu. Zbog jedne svadbene pjesme, također vrlo dotjerane, u suvremenom humanističkom svijetu dobiva naziv »poljski Pindar« (*Pindarus Polonus*). To je latinističko stvaralaštvo pripremio njegov u zreloj dobi pjesnički rad na poljskom. Uostalom, cijelo je renesansno latinsko pjesništvo pomoglo da se razvije poljsko narodnog izraza. Istodobno *SEBASTIAN FABIAN KLONOWIC (Sebastianus Fabianus Acernus Sulmyrcensis, oko 1545—1608)* njeguje epsko pjesništvo. Temeljito humanistički obrazovan, piše na latinskom i poljskom. Najbolje mu je latinsko djelo poema *Ukrajina (Roxolania, 1584)*, puna lijepih opisa krajeva i narodnih običaja u Ukrajini ili Crvenoj Rusiji. Tu su slikoviti opisi tisućgodišnjih šuma, golemih prostranstava s visokom travom na kojima pasu tova stada, žitorodnih predjela te starih i novih gradova. Uzor su mu Vergilijeve *Pjesme o zemljoradnji*, Celtisove pejzažne pjesme i *Lov na bizone* Hussowszczyka. Veliki didaktički spjev od preko 17 000 heksametara *Pobjeda bogova ili odgoj pravoga junaka (Victoria deorum sive veri herois educatio, 1595)* na mitološkoj podlozi razlaže građansku koncepciju da pravo plemstvo proizlazi iz osobne vrijednosti a ne iz podrijetla. Djelo je loše komponirano i teško se čita. U tim se djelima u rječniku povodi za Vergilijem, Ovidijem, Teokritom, Horacijem, Perzijem i Juvenalom.

Kao i u ostaloj Evropi, i u Poljskoj se sve vrste znanstvene, a dobrim dijelom i umjetničke proze pišu uglavnom na latinskom. Različito od talijanskih, poljski humanisti ne slijede toliko Cicerona, već se ugledaju na više rimskih pa i suvremenih latinskih pisaca. Osobito se njegovala povijesna proza.

Prvi je povjesničar *JAN DLUGOSZ* (1415—1480), odgojitelj kraljevih sinova. Sve do 18. st. najbolji je rad o starijoj poljskoj povijesti njegovo glavno djelo *Ljetopisi ili kronike slavnoga Kraljevstva poljskoga (Annales seu cronicae inclity Regni Poloniae)* u 12 knjiga. Kalimah, začetnik poljskoga humanizma, također je prozni pisac; djelo *O životu i značaju Grgura iz Sanoka (De vita et moribus Gregorii Sanocensis, oko 1476)* idealizirani je životopis njegova zaštitnika.

U 16. st. ima više političkih pisaca koji održavaju napredne težnje poljskoga društva. Najznačajniji je *ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI* (1503—1572), pisac spisa *Kako popraviti državu (De republica emendanda, 1551)*, nepotpuno, a 1554. potpuno izdanje) u kojem se zalaže za jednakost svih građana pred zakonom.

Jedan od prvaka protureformacije kardinal *STANISŁAW HOZJUSZ* (1504—1579), vrlo istaknut sudionik na Tridentinskom saboru, pisac je na više jezika prevedene knjige *Kršćanska ispovijed katoličke vjere (Confessio fidei Catholicae Christiana, 1553)*. U Poljsku je doveo isusovački red. *MARCIN KROMER* (1512—1589), također pristaša protureformacije, nazvan »poljski Livije« (*Livius Polonus*), napisao je opširno povijesno djelo *O podrijetlu i djelima Poljaka (De origine et rebus gestis Polonorum, 1555)* te zemljopisni spis *Poljska (Polonia, 1577)*. U Tacita se pak ugleda *STANISŁAW ORZUCHOWSKI* (1513—1566), zagovornik protureformacije i feudalizma, u djelu *Poljski ljetopisi od smrti blagopokojnoga Zygmunda I (Annales Polonici ab excessu divi Sigismundi I, 1611)*.

MIKOŁAJ KOPERNIK iz Torunja (*Nicolaus Copernicus Torinensis*, 1473—1543) studirao je najprije na Krakovskom sveučilištu, na prijelomu 16. st. jednom od najuglednijih u Evropi, osobito zbog matematike i astronomije, zatim u Bologni i Padovi. Taj »Sarmaticus astronomus, qui movet terram et figit solem« (= poljski astronom koji pokreće Zemlju a prikiva Sunce) u djelu *O gibanju nebeskih tjelesa (De revolutionibus orbium coelestium, 1543)* izgrađuje heliocentrični sustav. Napisao je i sedam oda vjerskoga sadržaja.

Nizozemska

U holandskom Deventeru, na nizozemskom Sjeveru, u 14. st. utemeljena Bratovština zajedničkoga života (*Fratres vitae communis*) propagira vjersku snošljivost. U njoj stječu prvo obrazovanje mističar Toma Kempenski, čije se u biti antiskolastičko djelo *Nasljeduj Krista* vrlo mnogo čitalo, i Erazmo koji nastoji pomiriti misticizam s grčko-latinskim humanizmom. Na Jugu pak, flamanski Leuven s velikom izdavačkom djelatnosti na latinskom i s Trojezičnom školom (*Collegium trilingue*), osnovanom 1517, gdje se proučavaju antički pisci, postaje humanističko žarište evropskoga značenja. Taj je grad na svojim brojnim putovanjima u nekoliko navrata posjećivao Erazmo kad je već bio na vrhuncu slave. Prema toj vjerskoj snošljivosti i humanističkoj ideologiji bile su liberalne španjolske guvernerke Margareta Austrijska i Marija Mađarska, a i gradovi sa širokom političkom samoupravom podržavaju to novo raspoloženje i stremljenje. Sve je to na cijelom nizozemskom području pripremljeno pogodno tlo za afirmaciju humanizma i reformacije u prvoj polovici 16. st. Ali španjolski kralj Filip II započinje progoniti protestantske vjernike i gušiti političke slobode. Pod vodstvom princa Vilima Oranskoga 1558. izbija ustanak, i nakon teških borbi na Sjeveru se 1581. proglašava Republika Ujedinjenih Pokrajina. U njoj se tada protestantizam definitivno učvršćuje. Međutim, kako španjolska ne priznaje tu novu državu, borbe se uz kraće primirje nastavljaju u južnim, katoličkim, pokrajinama sve do 1648, kad je Westfalskim ugovorom o miru Nizozemskoj priznata nezavisnost. Pjesništvo obaju dijelova — kao uostalom i svagdje — prvo reagira na te burne događaje, ali se pored tako angažiranoga razvija i pjesništvo kojemu su zameci još u vremenu prije borbi za nezavisnost. Od prvorazredna je značenja što je 1575, u jeku rata, u Leidenu osnovano sveučilište oko kojega se stvara humanistički krug, odakle će potkraj 16. i tijekom 17. st. niknuti toliki pjesnici i znanstvenici.

Jedan je od prvih znatnijih novolatinskih pjesnika Nizozemac **RUDOLPHUS AGRICOLA STARII** (1442—1485). Upoznavši se s novim latinskim pjesništvom u Parmi i Ferrari, pisao je pjesme različita sadržaja, ponajviše epigrame. I Erazmo kao pjesnik pripada tom prvom pjesničkom pokoljenju. Pjesme su mu pretežno vjerske inspiracije. Valonac **REMACLE D'ARDENNE** (1482—1524) prvi je nizozemski novolatinski ljubavni pjesnik. Utro je put najvećem ljubavnom liričaru u čitavoj novolatinskoj književnosti, **JANU EVE-RAERTSU** iz Haaga (*Ioannes Secundus*, 1511—1536) kojega su preko dva stoljeća oponašali mnogi pjesnici latinskog i narodnog izraza. Ne doživjevi

ni dvadeset i petu, stvorio je opsežno djelo, a najbolje mu je *Poljupci (Basia)*. Pisao je samo na latinskom. Opus mu je izdan posmrtno, od 1539. do 1541. *Poljupci* su mala zbirka od 19 kraćih pjesama s ukupno 464 stiha u devet lirskih metara o ljubavi prema španjolskoj kurtizani Neeri. Uzor mu je dakako Katul, ali i talijanski neolatinisti Marullo, Sannazzaro i Filipo Beroaldo. To su pjesme vrlo istančana stiha, smjele u izrazu, pune senzualnosti ali bez opscenosti i po današnjem književnom ukusu. Pjesnički mu se jezik prilagođuje svim situacijama u toj dugoj smotri poljubaca. Od njegovih zemljaka, *Poljupcima* se inspiriraju **JANUS LERNUTIUS** (1545—1619) iz Bruggea u zbirci *Drage oči (Ocelli, 1579)*, posvećenoj dragani Hyelli, **GRUTERUS** iz Antwerpena (1560-1627), **JAN VAN DER DOES (Dousa)** otac (1545-1604) i sin (1571—1597), i drugi, a u ostalim zemljama Francuzi Bèze i Muret u *Mladenčkim pjesmama*, **JEAN BONNEFONS (Ioannes Boneforius, 1554—?)** u zbirci *Panharida (Pancharis, 1587)*, Ronsard u *Odes*, Du Bellay u *Poemata*, Belleau u *Bergeries* i Baif u *Amours*, Škot Buchanan, Poljak Sarbiewski, Englezi Suckling, Sedley, Corew, i drugi. Osim *Poljubaca* napisao je *Secundus* još nekoliko pjesničkih zbirki različita sadržaja, a od prozних djela za njegovo je doba bio zanimljiv opis puta od Flandrije do Španjolske.

Pored oba Doesa, koji su i stihom branili svoje političko i vjersko uvjerenje, i od kojih se otac istakao u obrani Leidena i postao prvi rektor, leidskom krugu pripada i Flamanac **JACOB VAN DEN EYNDE (Iacobus Eynidius, 1575?—1614)**, autor knjige *Hidropiričke pjesme (Hydropyricon liber, 1611)* od 55 epigrama koji su svi u ovakvu stilu: »Ništa od kremenja nema ni hladnije niti pak tvrde. / Ipak u sebi on sadrži ognjenu moć. / I ti si hladna i tvrda, al' ipak se, Lucijo, nadam / Da se u srcu tvom sakriva poneki žar.« Za ustanka konjanički časnik, napisao je spjev s aktualnom političkom i vjerskom temom *Flandrijski rat (Flandricum bellum, 1611)*. Političko je pjesništvo njegovao i protestantski Flamanac **DOMENICUS BAUDIUS** (1561—1613), u jambima kojima poziva na oružanu borbu protiv Španjolaca.

Najveći humanist u prekoalpskim zemljama i jedan od prvaka evropskoga humanizma, **ERAZMO ROTTERDAMSKI (Desiderius Erasmus Roterodamus, oko 1466—1536)** kao vanbračno dijete morao se pobrinuti i za vlastito ime jer ga nije naslijedio od oca, flamanskoga svećenika Rogeriusa Gerardusa. *Geer Geerts*, kako se zvao na flamanskom, izrazio je na latinskom i grčkom s Desiderius Erasmus, što sve skupa znači isto — željeno dijete. Da bi se znalo koja mu je domovina, tome je po rodnom mjestu, Rotterdama, dodao Roterodamus. Majka ga u 9. godini odvede u Deventer, u školu Bratovštine zajedničkoga života, gdje ostade četiri godine. Za to vrijeme umru mu roditelji, a rođaci ga, kad potrošiše bijednu ostavštinu, preko njegove volje, upute u augustinski samostan u Steynu. Samostanski život nije odgovarao njegovu po prirodi slobodarskom duhu, i cijeloga se života s odvratnošću sjećao tih pet godina provedenih pod strogim pravilima toga reda. Slobodno je vrijeme, međutim, dobro iskoristio da se što temeljitije obrazuje. Po preporuci samostanskoga glavarua postade tajnik biskupa od Cambraia. Nakon kratka vremena što je obavljao tu dužnost, oslobođen je svih redovničkih i svećeničkih obveza, i tada započinje njegov veliki pohod po prostranoj književnoj republici latinskoga izraza.

U Parizu studira teologiju i počinje učiti grčki. Uz pomoć jednog svoga privatnoga učenika prelazi u London i Oxford gdje se upoznaje s istaknutim humanistima Moreom, Linacreom i Coletom. Ali kako je bio krhka zdravlja,

Erazmo Rotterdamski. Autor je portreta Quentin Metsys, 1517.

nije podnosio englesku klimu, pa vrativši se na kontinent, putuje po Francuskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj svagdje čitajući klasike, učeći grčki i pišući knjige. Kad se nakon pet godina ponovo našao u Engleskoj, prijatelji mu omoguću da pođe u Italiju. U Torinu je stekao doktorat iz teologije, u Mlecima se kao gost Aldusa Manutiusa usavršio u grčkom, u Rimu se družio s Lorenzom Vallom, a bio je i u Padovi i Bologni, i svagdje su ga željeli zadržati. Nemiran i radoznao, po treći put ide u Englesku. U Londonu, kod prijatelja Morea piše *Pohvalu ludosti*, a u Cambridgeu predaje grčki i egzegezu. Ponovo prelazi na kontinent i putuje po Nizozemskoj i Njemačkoj, gdje se najduže zadržao, sve do smrti, a i najviše stvorio, zbog čega su on i Reuchlin bili nazvani »die beiden Augen Deutschlands«.

Nazvan i svjetionikom znanja i prorokom Evrope, jednako je tako velik svojim utjecajem u pojedinim sredinama kao i znanstvenim i književnim radom. Njegov humanizam, nazvan erazmizam ili erazmijanizam, sastoji se prvenstveno u tome što je htio pomiriti poganstvo s kršćanskom kulturom. Zato se morao boriti i sa skolasticarima, neprijateljima književnosti i grčkoga, i s pristalicama radikalne talijanske struje odveć sklonima poganstvu. Iako je time što je vrlo oštro kritizirao tolike negativne pojave u rimskoj crkvi i što se slagao s Lutherovim pozivom *ad fontes* (k izvorima) mnogo

Ludost silazi s propovjedaonice. Ilustracija Hansa Holbeina ml. na kraju Erazmove Pohvale ludosti, u Frobenovu izdanju u Baselu 1515. Bilješke rukom sa strane napisao je Myconius (Oswald Geisshüssler) u svom primjerku knjige. Na svim su prethodnim stranicama ovog izdanja uz rub Erazmova teksta tiskane bogate i ućene bilješke, što ih je sastavio Gerard Liester prema građi koju mu je dao sam Erazmo.

pridonio da se razbukta reformacija, ipak nije otvoreno pristao uz nju, kao što se nije htio staviti ni u službu njezinih protivnika. Htio je ostati slobodan i nezavisan, humanist kojemu je jedino stalo do toga da se kulturom dođe do vrline i sreće. I od književnosti, za razliku od većine talijanskih humanista, traži da bude više predmet osobne ekspresije nego imitacije i da razotkrivajući stvarnost pomogne čovjeku u njegovoj želji za napretkom. Zbog samostalna stava i za ono vrijeme smionih misli okomili su se na njega jedni i drugi proglašavajući ga ili heretikom ili kukavicom i izdajicom. No Erazmo je baš tim svojim svojstvima među onima kojima je bilo stalo do pravoga humanizma, pa je stekao toliko oduševljenih pristaša, od Portugala do Poljske.

Trajan doprinos toga u svoje doba najuglednijega filologa — pisao je samo na latinskom — jest što je ustanovio princip da se pri kritičkom predivanju biblijskih tekstova valja služiti istim metodama kao i kod ostalih pisanih spomenika, što je klasificirao starogrčki izgovor, i danas u uporabi pod nazivom erazmički, što je prvi preveo neke Euripidove tragedije koje su kasnije znatno utjecale na razvitak renesansne tragedije na latinskom, a posredno i na narodnim jezicima, i što je anticiceronizmom obogatio novovjekovni latinski jezik.

Od književnih djela ističu se *Zbirka mudrih izreka* (*Adagiorum collectanea*, 1500), *Pohvala ludosti* (*Mōrias enkōmion sive Stultitiae laus*, 1508), *Prijateljski razgovori* (*Colloquia familiaria*, 1526) i *Poslovice* (*Apophthegmata*, 1531). Prvo izdanje *Mudrih izreka* sadrži samo latinske izreke iz rimskih klasika, s naznakom izvora i po potrebi s kratkim objašnjenjem, dok drugo, izdano 1508. kod Aldusa, sadrži i grčke izreke; u konačnom obliku izišle su 1523. u Baselu, kod Frobeniusa. Ta je zbirka, danas bez značenja, odigrala veliku ulogu time što je u formi florilegija prenosila antičku mudrost u novi svijet. *Pohvala ludosti*, možda najbolje djelo renesansne latinske književnosti, sam Erazmo nije posebno cijenio, iako se samo za nekoliko mjeseci pojavila u sedam izdanja. Do danas je izišla u bezbroj izdanja i prijevoda. Personificirana ludost satirički prikazuje sve tamne strane suvremenoga života. Na udaru su redovnici, pjesnici, govornici, profesori, pisci, dijalektičari, sofisti, pravnici, filozofi, teolozi, pape, astrolozi i dr. Sve je to tako živo prikazano i s toliko točnih zapažanja da se i danas rado čita. *Prijateljski razgovori* zapravo su samo dijalози, a pisac ih tako naziva vjerojatno zato što je htio da se i po naslovu razlikuju od filozofskih i književnih dijaloga koji su tada bili u modi. Ta knjiga dijaloga, srodna s razgovorima humanističkih učenika, napisana u sjajnoj latinštini, oštra je satira na suvremene društvene, političke i vjerske prilike. Velik broj izdanja (u dva stoljeća 60) ima se prvenstveno zahvaliti tome što su čitatelji pored zanimljiva štiva tu nalazili i svakodnevni, razgovorni jezik, što nije bilo nevažno onima kojima je takav jezik bio potreban u dnevnom životu. Zbirka *Poslovice* u svemu je slična *Mudrim izrekama*.

Uz Erazma valja spomenuti i vrsnoga proznog pisca *JOESTA LIPSA* (*Justus Lipsius*, 1547—1606), profesora na Sveučilištu u Leidenu, također anticiceronovca. U moralističkom djelu *O postojanosti* (*De constantia*, 1584), napisanu prema Seneki u stoičkom duhu, mnogo je čitalaca nalazilo utjehu i okrepu u nemirnu kraju 16. st., punu opasnosti zbog građanskih i vjerskih ratova.

U Nizozemskoj se u 16. st. veoma njeguje dramska umjetnost na latinskom. Istaknutiji su dramski pisci *WILLEM DE VOLDER* (*Cornelius Gnaphaeus*, 1493—1568) i *JORIS VAN LANGHVELDT* (*Georgius Macropedius*, oko 1475—1558). Gnaphaeus, u mladosti član Bratovštine zajedničkoga života, prešavši na protestantizam morao je pobjeći u Njemačku. Dok je još bio u Nizozemskoj, napisao je biblijsku komediju *Akolast* (*Acolastus*, 1529), što grčki znači neumjeren, prema paraboli o rasipnom sinu. Pisac je radnju transponirao u suvremeni život i time je približio publici. Djelo je imalo mnogo uspjeha, pa je bilo prevedeno na francuski, engleski i njemački. *CORNELIS CROCUS* (umro 1550) tragedijom *Josip* (*Iosephus*, 1536) otvara seriju humanističkih drama s temom o Josipu. Macropedius je jedan od najvećih dramskih pjesnika u 16. st. I on je odgojen u Bratovštini zajedničkoga života. Pisao je biblijske drame, alegorijske moralitete i komedije sa sadrža-

jem iz seoskih farsa i đačkoga života. U njegovim seoskim komedijama defiliraju luckaste i pijane seljakinje, preljubnice i nasilnice, škrti i pohotni popovi, budalasti lašci i bokci. Komedije iz đačkoga života prikazuju nemarne učenike, markirante koji prave svakakve nepodopštine, ali ih na kraju spasavaju sami profesori. S biblijskim temama ima šest drama, među kojima jednu o Josipu. Najviše je uspjeha imao s komadom *Hekast* (*Hecastus*, prikazanim 1538. a izdanim 1539), što grčki znači »sva'ko«. Naslov je prema flamanskom moralitetu *Der Spyeghel der Salickhey van Elckerlijk* kartuzijanca Diestheniusa, i engleskom *The Summoning of Everyman* koji iznose čovjekovu moralnu dramu na samrti.

Portugal i Španjolska

Sve do velikih otkrića portugalske intelektualce zaokupljaju jedino moralni i vjerski problemi; tek ona u njima počinju pobuđivati znanstvenu radoznalost. Istodobno se uspostavljaju jači dodiri s humanističkim središtima u Evropi: sve više mladih Portugalaca studira u Firenci, Leuvenu, Parizu i drugdje. Nakon studija većina ih se vraća u domovinu — nekoliko članova obitelji Gouveia u Francuskoj zauzima istaknute položaje u školstvu — gdje uglavnom kao profesori oko sveučilišta stvaraju humanističke krugove. Tako se već u prvoj četvrti 16. st. na Sveučilištu u Lisabonu začinje jezgra latinističkih pisaca, ali je najjače humanističko središte Sveučilište u Coimabri. Prvom pokoljenju od znatnijih latinista pripada *HENRIQUE CAIADO* (*Hermicus Lusitanus*, 1465—1509), učenik Polizianov u Firenci a u Bologni Filipa Beroalda Starijega. U Italiji postaje priznat pjesnik ekloga sa suvremenim temama. Erazmo mu pak hvali epigrame zbog okretnosti u izražavanju. Najistaknutiji je predstavnik drugoga pokoljenja *ANDREAS RESENDE* (*Andreas Resende Eborensis*, 1500?—1573), rođen u Evori, koji je studirao u Parizu. U domovinu prenosi Erazmove ideje, ali se nisu dugo održale jer od 1536. Inkvizicija u Portugalu progoni pristalice toga velikog humanističkog mislioca optužena zbog hereze. Erazmizam se kod Resendea očituje u tome što 1534. u govoru na početku školske godine Sveučilišta u Lisabonu traži da se napusti skolastika i uvede u nastavu grčki jezik. Pjesme mu nemaju standardnih tema talijanskoga humanizma: one slave Erazmovo učenje, osobito njegovo slobodoumlje i borbu protiv praznovjerja.

Posredstvom Portugala neolatinitizam se prenosi u Brazil i Indiju. Od brazilskih latinskih pisaca evo nekoliko: *JOSE DE ANCHIETA* (1534—1597) s poemom *O Blaženoj Djevici* (*De Beata Virgine*, obj. 1940), *PRUDENTIUS AMARAL* (1675—1715) s *Pjesmom o proizvodnji šećera* (*De sacchari opificio carmen*, 1780. i 1781) i historičar *DIOGO GÓMEZ CARNEIRO* (umro 1676) koji je pisao i epigrame. U Indiji je svećenik *ANDREAS BAIÃO* (1566—1639), rođen u Goi, preveo na latinski Camõesov spjev *Os Lusíadas*.

Španjolska je pod katoličkim kraljevima (1474—1516) uspostavila nacionalno jedinstvo i oslobodila zemlju od Maura. To je doba kad se ta zemlja otvara prema svijetu, otkriva nove krajeve i priključuje Napuljsko kraljevstvo. Ti dodiri s Italijom odlučno utječu na pojavu neolatinske književnosti. Poznati

humanistički profesori u Salamanki, Španjolac Elio Antonio de Nebrija i Portugalac Arias Barbosa obrazovali su se u kolijevci humanizma. Na Sveučilištu u Alcali već se na početku 16. st. predaje latinski, grčki i hebrejski. Na poticaj kardinala Cisnerosa 1517. dovršena je *Višejezična biblija*; izlazi u Antwerpenu 1572. Dinastička pak unija s Nizozemskom pogoduje širenju erasmizma. Pa i crkveni veliki dostojanstvenici nisu u početku protiv Erazmovih ideja, ali već od 1537. njegova se djela na narodnom jeziku zabranjuju a na latinskom pročišćuju. Iako se kroz cijelo 16. st. njeguju gotovo sve pjesničke vrste, ipak u njima preteže vjerska inspiracija. ANTONIO SERON (*Antonius Sero*, 1512?—1568?), pjesnik podosta jednolične junačke poeme u heksametrima o osvajanjima nekih aragonskih kraljeva, bolji je u *Elegijama* (*Elegiae*, obj. 1781) i *Skicama* (*Silvae*, obj. 1781), gdje uspijeva u klasičnim oblicima podati španjolski kolorit. BENITO ARIAS MONTANO (*Benedictus Arias Montanus*, 1527—1598) prvenstveno je poznat kao filolog i glavni konačni redaktor *Višejezične biblije*. *Izvori ljudskoga spasa* (*Humanae salutis monumenta*, 1571) pjesme su, najčešće u lirskim metrima, o slikama kojih je tematika iz *Staroga* i *Novoga zavjeta*, ali bez otkrivanja simboličkog smisla kao kod emblemske tehnike. *Himne i stoljeća* (*Hymni et secula*, 1593), pjesme u lirskim strofama, također imaju tematiku iz *Svetoga pisma*. JUAN VERZOSA (*Ioannes Verzosa*, 1523—1574) iz Zaragoze, od rane dobi živi i djeluje kao profesor i diplomat u Francuskoj, Nizozemskoj, Italiji i Engleskoj, pa su mu stoga pjesme u zbirci *Karina ili Ljubavne pjesme* (*Charina sive Amores*, 1781) i dotjeranim jezikom i sadržajem bliske suvremenom humanističkom pjesništvu te vrste. U zreloj dobi napisao je oko 150 pisama autobiografskoga sadržaja.

Katalonac JOAN LLUIS VIVES (1492—1540) živi izvan domovine, kao Erazmo i toliki drugi bilo zbog političkih, vjerskih ili ostalih razloga. Kao putujući humanist, koga ubrajaju među najveće humaniste uopće, djeluje u Parizu, Leuvenu, Bruggeu i Oxfordu. U tom smionom reformatoru mnogi vide preteču Bacona i Descartesa. U filozofskim djelima, kojih je najviše, traži da se prekine sa skolastikom i da se priroda ispituje empirijski i eksperimentalno. Od velikoga su značenja i književno-teorijska djela, npr. *O uzrocima kvarenja umjetnosti* (*De causis corruptarum artium*, 1532), a nadalje pedagoška, od kojih se ističu *Uvod u pravu mudrost* (*Introductio ad veram sapientiam*, 1512), gdje traži da se reformira nastava na taj način što će se temeljiti na čitanju antičkih pisaca i proučavanju povijesti, da država preuzme brigu oko obrazovanja i da se školuju i ženska djeca, kao i nadaleko poznat priručnik za učenje latinskoga jezika u obliku školskih razgovora. Prvi američki novolatinski prozni pisac FRANCISCO CERVANTES DE SALAZAR (1513. ili 1514—1575) iz Toleda, profesor na Sveučilištu u gradu Mexico, koje je utemeljeno 1552, dodao je tim razgovorima sedam novih u kojima živo opisuje sveučilišni i gradski život u tom gradu. U Španjolskoj je obrazovan i prvi američki latinski pjesnik, podrijetlom Talijan, ALESSANDRO GERALDINI (umro 1524), biskup u Santo Domingu.

Od brojnih teologa zaslužuje da se spomene MIGUEL SERVET (1511—1553). Zbog djela *O zabludama u pogledu Trojstva* (*De Trinitatis erroribus*, 1531) i *Obnova kršćanstva* (*Christianismi restitutio*, 1553) Calvin ga je u Ženevi dao spaliti kao heretika. U ovom drugom djelu, u jednoj od mnogih digresija, dolazi do važnoga fiziološkog otkrića: plućnog optoka krvi, 75 godina prije Harveya.

Francuska

Tek se potkraj 14. i na početku 15. st. u Parizu stvara prvi humanistički krug u kojem se okupljaju bogatiji i utjecajniiji pojedinci, najviše iz redova diplomata, sveučilišnih profesora i dvorskih tajnika što su dolazili u doticaj s talijanskim humanistima u Italiji ili Avignonu, gdje je papinski dvor bio humanističko žarište. Samo LAURENT DE PREMIERFAIT (umro oko 1418), tajnik vojvode Jeana de Berryja, nastavlja prevodilačku predaju prijevodima Ciceronovih spisa *O prijateljstvu* i *O starosti* te Boccacciova *Decamerona* (s latinskoga) i latinskoga djela *O zgodama uglednih ljudi*. Ostali skupljaju rukopise, čitaju ih, pišu po uzoru na rimske pisce ili na sveučilištima poučavaju retoriku prema Ciceronu.

Kako je Francuska i u 15. st. bila razdirana unutarnjim i vanjskim ratovima i kako su usto ti humanisti svoj rad shvatili suviše usko, uglavnom kao osobni užitek, to je taj krug odmah nakon njihove smrti, već u prvim desetljećima ostao bez nasljednika. Još se jednom u tom stoljeću razvija prevodilaštvo i to na dvoru u Burgundiji, gdje vladari od prevodilaca traže antička djela s tematikom o junačkim podvizima i ratovima kako bi svoja viteška svojstva i težnje za osvajanjem obogatili i antičkom baštinom a ne samo srednjovjekovnom. Za sve te pokušaje da se otkriju i obnove antičke vrednote prije bi se moglo reći da se oslanjaju na srednjovjekovnu predaju, više na karolinšku nego na talijansku renesansu.

Preporod klasičnih studija u Francuskoj započinje 1530. kad se osnovao Collegium trilingue, kasnije nazvan Collège de France, na kojem se nastava temeljila na filologiji a ne na skolastičkoj teologiji kao na Sorbonnei, i pojavio GUILLAUME BUDÉ (*Villemus Budaeus*, 1467—1540) koji je i potaknuo njegovo osnivanje, JANOS LASKARIS (*Iános Láskarēs*, 1445—1535), Grk iz slavne bizantske carske obitelji koji je poučavao grčki u Firenci, Parizu i Rimu i prvi objavio *Grčku antologiju* (Firenca, 1494), što ju je u 10. st. sastavio Grk Konstantin Kephalás, koje su pjesnici znatno utjecali na neolatinske i narodne pjesnike u cijeloj književnoj Evropi, i HENRI ESTIENNE (*Henricus Stephanus*, 1452?—1520), rodonačelnik knjižarske, tiskarske i izdavačke humanističke obitelji (od 1502. do 1664) po objavljivanju klasičnih pisaca od prvorazrednoga značenja. Budé, prijatelj Erazmov, Bembov, Moreov i Rabelaisov, osnivač Knjižnice u Fontainebleauu, iz koje se razvila Nacionalna knjižnica u Parizu, vrstan poznavalac grčkoga jezika, prevodilac brojnih grčkih tekstova na latinski, zahtijevao je da se filologija, prelazeći preko sumnjivih komentara, vrati na izvorne tekstove, čime joj je trajno utro znanstveni razvojni put.

U 16. st. u Francuskoj se pojavljuje velik broj pjesnika, ali mahom dvojezičnih. JAN GRUTER (*Ranutius Gherus*) 1609. u nekoliko svezaka objavljuje antologije *Naslade 100 francuskih pjesnika* (*Delitiae C poetarum Gallorum*), pa talijanskih i njemačkih. Od 1525. do 1549. registrirane su 34 pjesničke zbirke. Ti su novolatinski pjesnici, ponajviše okupljeni u kulturnim središtima nekih gradova od kojih su najjača ona u Lyonu, Poitiersu i Bordeauxu, posrednici između antičke i suvremene nacionalne književnosti, bilo da prenose književne rodove i vrste, misli ili forme svojih uzora. Najviše ih je u Lyonu. MAURICE SÈVE (1500?—1562), glava lyonske škole pjesnika francuskog izraza, pisac velike poeme *Delija* (*Délie*, 1537) — u kojoj je pored

Petrarke vidan i utjecaj antičkih pjesnika, u prvom redu rimskih: Propercija, Ovidija, Vergilija, Horacija — i izvrstan znalac latinskoga, napisao je na latinskom jednu elegiju i više epigrama prigodna sadržaja. *ETIENNE DOLET* (1509—1546), učenjak, tiskar i pjesnik, renesansni mučenik (optužen zbog hereze i tiskanja heretičkih knjiga bi živ spaljen u Parizu) okupio je oko sebe dvanaestak latinskih i nekoliko francusko-latinskih lyonskih pjesnika te u povodu prerane smrti prijestolonasljednika Françoisa izdao *Zbirku latinskih i francuskih stihova* (*Recueil de vers latins et vulgaires*, 1536), a 1538. četiri knjige *Pjesama* (*Poemata*), uglavnom oda prigodna sadržaja. Pisao je i učena filološka djela, npr. *O oponašanju Cicerona* (*De imitatione Ciceroniana*, 1535), protiv Erazmova anticiceronizma, i *Dvije knjige zapisa o latinskom jeziku* (*Commentariorum linguae Latinae libri duo*, 1536—1538). *NICOLAS BOURBON STARII* (*Nicolaus Borbonius Maior*, 1503—1546?), putnik i lualica, osuđivan zbog slobodoumlja, protivnik Crkve — nazvao ju je »vučicom u grimizu i lernejskom hidrom« — prvi koji je upotrijebio izraz *litterae renascentes*, pisac je autobiografske zbirke *Pjesmice* (*Nugae*, 1533. i prošireno izdanje 1536). U njoj, vješto oponašajući Katula i Horacija te epigrame Planudove *Antologije*, izražava sjetu i razočaranje u život; time postaje najraniji francuski latinistički pjesnik s osobnom notom. Suvremenici, među kojima i Erazmo, mnogo su ga cijenili, a istaknuti kroničar toga vremena Étienne Pasquier ubraja ga među prve tadašnje latinske pjesnike. Prevodio je na latinski stihove Clémenta Marota navodeći autorovo ime, što u renesansi nije bilo baš često uobičajeno. Lyonska je škola bila na glasu u humanističkom svijetu pa su zbog nje dolazili u taj grad na Loirei mnogi latinisti, među kojima i Joannes Secundus.

U Poitiersu od poznatijih su djelovali *SCEVOLE DE SAINTE-MARTHE* (*Sammartianus*, 1536—1623) i *JEAN SALMON*, nazvan *MAIGRET* (*Macrinus* = Mršavko, 1490—1557). Prvi je, kao i više humanističkih pisaca u Evropi, njegovao didaktičko i moralističko pjesništvo te je njime stekao glas priznato-ga pjesnika svoga vremena. Drugi, koga su suvremenici nazvali »francuskim Horacijem« zato što je u novo pjesništvo prenio Horacijeve lirske metre, napisao je petnaestak zbirki s preko 30 knjiga pjesama, ponajviše, himna, oda, epitalamija, pobjednih elegija, psalama, epigrama i tužaljki. Njegova lirika, pretežno autobiografska i misaona, s odviše pozajmica iz Horacija, nastala je i pod utjecajem Polizianovim, Pontanovim i Marullovim.

Najznačajniji predstavnik humanističkoga kruga u Bordeauxu jest *MARC-ANTOINE MURET* (*Muretus*, 1526—1585), prvenstveno humanistički profesor i teoretičar. Slavu je stekao i *Mladenačkim djelima* (*Iuvenalia*, 1552, zbirkom u kojoj su zastupljene gotovo sve pjesničke vrste: tragedija, elegija, satira, epistula, oda i epigram. Najbolji je u satiričkom epigramu. Optužen zbog sodomije i hereze, odlazi u Mletke i Rim, gdje ostaje do kraja života kao profesor retorike. Pisac glasovite rasprave (na francuskom) protiv političke i vjerske tiranije, Montaigneov prijatelj *ETIENNE LA BOÉTIE* (1530—1563) pisao je na latinskom, kao i na materinskom jeziku, osebujne i iskrene, pretežno ljubavne pjesme.

I u ostalim središtima u Francuskoj i izvan nje djeluje više humanističkih pisaca. *ROBERT GAGUIN* (*Robertus Gaguinus*, 1425?—1501) jedan je od prvih francuskih renesansnih pjesnika vjerskoga nadahnuća. U raspravi *Stihotvoračko umijeće* (*Ars versificatoria*, s. d.) određuje zadatka pjesništvu da slavi moral i vjeru. *GIULIO CESARE SCALIGERO* (*Iulius Caesar Scaligerus*, 1484—1558), podrijetlom Talijan, nakon studija medicine u Bologni stalno se

naseli u Agenu, u Francuskoj. Time što je prenio iskustva talijanskog humanizma u svoju novu domovinu može se usporediti s Kalimahom koji je to isto učinio u Poljskoj. Istaknutiji je kao liječnik, botaničar, književni teoretičar i kritičar nego kao pjesnik. Velik protivnik Erazmov u pitanju izbora jezika i stila, suviše samosvjestan i ohol, što nije rijetko među humanistima, najznačajniji je po svom glavnom djelu *Poetika* u 7 knjiga (*Poeticus libri septem*, postumno 1561) kojim je, polazeći od Aristotela, presudno utjecao na francuski neoklasicizam. Šesta knjiga toga djela, s naslovom *Hypercriticus*, važna je zato što u njoj rimske i suvremene latinske pjesnike analizira prvenstveno proučavajući njihove jezične strukture kao izražajno sredstvo. I u svojim pjesmama, uglavnom ljubavnim epigramima, kraćim pjesmama o mitskim i povijesnim junacima, o zagonetkama i logografima, igrom riječi i glasovnim strukturama vrlo često postiže neočekivane efekte. Jedno od petnaestoro njegove djece, *GIUSEPPE GIUSTO SCALIGERO* (*Iosephus Iustus Scaligerus*, 1540—1609), koji je izdao očeve pjesme *Sve pjesme u dva dijela* (*Poemata omnia in duas partes divisa*, 1574), znalac mnogih jezika, osobito latinskoga, grčkog, hebrejskog i arapskog, priredio je brojne tekstove iz klasične starine.

THEODORE DE BÈZE (*Theodorus Beza Vezelius*, 1519—1605) iz Vézelaya nakon Calvinove smrti kao jedan od glavnih njegovih učenika postade glavnom kalvinističke crkvene zajednice u Ženevi, odakle se upravljalo cijelim protestantskim pokretom u Francuskoj. Zbirka pjesama *Mladenačke pjesme* (*Poemata iuvenilia*, 1548) sadrži epigrame, elegije, epitafe, portrete (*icones*) i embleme. Drugo izdanje svojih pjesama (1569) posvetio je hrvatskom humanistu Andriji Dudiću (1533—1589), koji je najviše živio u Poljskoj.

JOACHIM DU BELLAY (*Joachimus Bellaius*, 1522—1560) uz Ronsarda, prvaka Plejade, najveći francuski renesansni pjesnik, i u latinskim epigramima i elegijama pjeva o istim temama kao i u francuskim pjesmama. U manifestu te pjesničke grupe *Défence et illustration de la langue française* (1549) poziva pjesnike da uče od antike i renesansnih talijanskih latinista kako bi usavršili svoje narodno stvaralaštvo. Protiv toga je da se francuski stihovi grade po zakonima antičke metrike. Međutim, pjesnici Plejade ponovo uvode tradicionalni stih aleksandrinac koji nije ništa drugo nego jampski senar i manji asklepijadej, dakle kombinacija dramskoga i lirskoga stiha, što ga čini vrlo prikladnim za više pjesničkih vrsta. I strofe se oblikuju prema Horacijevima. Zbog svega toga s pravom se može reći da za Plejade dolazi do prožimanja latinskoga i narodnoga jezika. Schnur je to slikovito izrazio rekavši da je latinski jezik humanista primalja književnosti na narodnom jeziku.

Škotska i Engleska

Zbog tradicionalno dobrih veza između Škotske i Francuske u početku 16. st. mnogi škotski mladići odlaze na studij u Francusku gdje uglavnom i ostaju kao profesori. U vjerskim pak borbama sredinom stoljeća između katolika i protestanata pobjeđuju protestanti. Kad se tek šezdesetih godina učvrsti mir i red, mladi Škoti u sve većem broju studiraju na Sveučilištu u Edinburghu i nakon studija ostaju u zemlji. Zbog svega toga humanizam se u Škot-

skoj učvršćuje relativno dosta kasno. Ti su se događaji odrazili na život i rad najvećega škotskog latinista *GEORGEA BUCHANANA* (*Georgius Buchananus*, 1506—1582). Već od 14. godine živi u Parizu i Bordeauxu, gdje je bio učitelj Montaigneu, pa u Coimbri, uz dva kraća boravka u svojoj domovini. Onamo se zauvijek vraća 1560, kada postaje učitelj Marije Stuart i njezina sina Jakova VI koji kao engleski kralj Jakov I priključuje Škotsku Engleskoj. Već su ga suvremenici cijenili: Stephanus ga naziva »poetarum nostri saeculi facile princeps« (jamačno prvi pjesnik našega stoljeća), a Samuel Johnson (u 18. st.), koji nije volio Škote, kaže da je »jedini genijalni čovjek što ga je dala njegova zemlja«. Na latinskom je pisao satirička, tragička, povijesna, političko-znanstvena djela, zatim epitalamije, epigrame, jednu astronomsku poemu i parafraze Davidovih psalama. Od pjesničkih djela najbolje mu je *Pjesnička parafraza Davidovih Psalama* (*Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*, 1566) što ih je u 28 različitih metričkih oblika preveo dok je zbog protestantizma prisilno boravio u jednom samostanu u Coimbri, zatim biblijska tragedija *Jefta* (*Iephtes*, 1561) sa sličnom tematikom kao u Euripidovoj *Ifigeniji u Aulidi*, napisana po uzoru na Seneku, koja se smatra jednim od najboljih kazališnih djela 16. st., pa najposlije oštra vjerska satira od 936 heksametara *Franjevac i njegova braća* (*Franciscanus et fratres*, 1536). Od prozних pak djela najsvršenije mu je *Škotska povijest* (*Rerum Scoticarum historia*, 1582) koju su suvremenici smatrali boljom od Cezarovih, Livijevih i Salustijevih djela. Posebno se navodi astronomska poema u heksametrima *Kugla* (*Sphaera*, 1586, u pet knjiga), zato što je u drugoj polovici 16. st. bilo u modi pjesništvo s tematikom iz astronomije; podsjeća na Manilija. Veliki danski astronom *TYCHO DE BRAHE* (1546—1601) u poemi *Uranija* (*Urania*, 1573) slavi svemir kakvim ga je prikazao Kopernik. Jednako je tako napisao jednu astronomsku poemu i Nizozemac *JAN VAN DER DOES SIN* (*Dousa*, 1571—1597).

I u Engleskoj je renesansa nešto zakasnila. Za Henrika VIII Tudora, koji je vladao od 1509. do 1547, prvi su humanisti vrsni profesori, državnici i teolozi; više se brinu oko organizacije školstva, pisanja udžbenika i priređivanja novih izdanja *Biblije* nego oko lijepe književnosti. Iako su gotovo svi studirali u Italiji pa dobro znaju antičke jezike i pisce, ipak se ugledaju na njih samo u formalnom pogledu. Situacija se mijenja za vladavine Elizabete I (1558—1603), kad su se okončale vjerske borbe. Sveučilišta u Oxfordu i Cambridgeu postaju žarišta neolatinizma. Jedan je od glavnih predmeta sastavljanje latinskih stihova; to je čuveni *gradus ad Parnassum* (= stube na Parnas). Uzori su Vergilije, Horacije, osobito Ovidije s *Ljubavnim pjesmama* i *Preobrazbama*; kad su se zbog vjerskih progona počeli sklanjati u Englesku mnogi evropski humanisti, uzorima postaju i Petrarca pa i ostali novolatinski pjesnici talijanski i francuski. Mnogo je latinista u drugoj polovici 16. st., ali samo poneki mogu izdržati konkurenciju s latinistima na evropskom kontinentu.

Prvom pokoljenju humanista pripada *Sir THOMAS MORE* (*Morus*, 1477?—1535). Vrlo nadaren i svestrano obrazovan, obavljao je važne funkcije u državnoj upravi. Mada podrijetlom građanin, od Henrika VIII bi imenovan čak lordom kancelarom. Kada pak nije htio odobriti kraljevu rastavu od Katarine Aragonske, priznati ga vrhovnim glavarom anglikanske crkve i odreći se papina autoriteta u vjerskim pitanjima, dao mu je Henrik VIII odrubiti glavu. Buchanan je u biblijskoj tragediji *Krstitelj ili kleveta* (*Baptistes sive calumnia*, 1579) aludirao na to pogubljenje. Na latinskom je napisao nekoliko

vjerskih rasprava, zbirku epigrama od kojih su mnogi prijevodi iz *Grčke antologije*, s prisnim prijateljem Erazmom preveo je nekoliko Lukijanovih razgovora. Glavno mu je djelo *Knjižica o najboljem državnom uređenju i novom otoku Utopiji* (*De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia libellus*, 1516). To je prva novovjekovna utopija. Napisana je u formi antičkih i srednjovjekovnih utopija ali u posve novu duhu. Riječ *utopija* je Moreova novotvorina i na grčkom znači »mjesto koga nema«. U prvom dijelu, napisanu u Nizozemskoj, kritizira ekonomsko i političko stanje u suvremenoj Engleskoj, a u drugom, nastalom u Londonu, crta idealnu državu utemeljenu na principima opće jednakosti bez posebničke svojine. Ta je knjižica od stotinjak stranica koja se i danas rado čita, kao i Erazmova *Pohvala ludosti*, po općem uvjerenju jedno od najboljih ostvarenja renesansne latinske književnosti.

Sir Thomas More i obitelj. Crtež H. Holbeina

Najistaknutiji latinist elizabetanskoga razdoblja jest *THOMAS CAMPION* (1567—1620), pjesnik, književni teoretičar i skladatelj. To je doba kad i narodno i latinsko pjesništvo dosiže veliku formalnu dotjeranost. Campion je pokušao engleski ritam, koji se temelji na akcentu, prilagoditi zakonima kvantitativne metrike, ali je u tome ostao bez nasljedovatelja. Njegove latinske *Pjesme* (*Poemata*, 1595) sadrže po jednu knjigu elegija i epigrama, jednu mitološku poemu i jednu kraću pjesmu u heksametrima sa sadržajem iz suvremene engleske povijesti. U elegijama ga nadahnjuju Ovidijeve *Ljubavne pjesme*, a u epigramima Katul i Marcijal. Mitološka poema *Sjena* (*Umbra*) privlačan je ljubavni epilij. *Temzi* (*Ad Thamesin*) jedina je latinska pjesma u Engleskoj cijela posvećena pobjedi nad Nepobjedivom armadom.

Sedamnaesto stoljeće

U ovom su se stoljeću neki narodni jezici već bili razvili u književne. Kako književnosti na narodnim jezicima postaju sve bogatije, to latinska, premda još uvijek plodna, ne može izdržati njihovo suparništvo pa se u prvi mah čini da nije više tako bogata kao prije. Uporaba se latinskog jezika doista suzuje, osobito u umjetničkom stvaralaštvu, ali u klasičnom obliku neprestano živ, latinski zadržava međunarodno značenje u filozofiji, teologiji i znanosti. Univerzalnosti i rasprostranjenosti latinskog mnogo pridonosi visokoškolska i srednjoškolska nastava. Već su se u 16. st. sveučilišta bila usmjerila na to da u humanističkom duhu obrazuju ljude univerzalna a ne jednostrana, skolastičkoga znanja, kao nekada. Od kraja toga stoljeća pojedini crkveni redovi, ponajviše isusovci koji će kasnije znatno utjecati na cijelu novolatinsku književnost, otvaraju nove škole, kolegije, gdje se obrazovanje temelji na katoličkoj predaji i antičkoj kulturi, što postaje nužan element za sva intelektualna zvanja. Njihovi programi traže da učenici potanko upoznaju najveće klasike iz grčke i rimske književnosti, prozne i pjesničke. Latinski zbog toga postaje istančaniji, ali zato njegova književnost gubi od nekadašnje neposrednosti, životnosti i suvremenosti, dok je za ljutih vjerskih rasprava bio svakodnevno sredstvo obrane ili napada.

Klasičnim obrazovanjem povećava se, osobito u plemićkim i građanskim redovima, broj onih što znaju latinski jezik kao materinski, katkad i bolje. To je nastavni jezik, na latinskom se pišu znanstvene radnje, liječnički recepti, a vrlo često i privatna korespondencija. Ali uza sve to, dvojezičnost u književnostima postaje sve češća. Tek poneki pisci pišu jedino na latinskom, neki pak samo glavna djela; većina ih se ipak služi narodnim jezicima. Ukoliko su dvojezični, umjetničko im je stvaranje gotovo redovito manje i slabije od narodnoga.

Na prijelazu između humanističkog i klasicističkog razdoblja, karakterističnom za 17. st., humanisti postaju poglavito znanstvenici, pa se to stoljeće s pravom može nazvati zlatno doba evropske znanosti. U tih su se stotinu godina, vrlo često baš na latinskom, pojavila epohalna djela iz zapravo svih znanosti i filozofije.

Utemeljitelj moderne fizike Talijan **GALILEO GALILEI** (1564—1642) vrlo lakim i preciznim stilom u djelima *O gibanju* (*De motu*, 1590) i *O ubrzanu gibanju* (*De motu accelerato*, 1604) izlaže učenje o gibanju i padu, a u *Zvezdanom glasniku* (*Sidereus nuncius*, 1610) o izgledu Mjesečeve površine, Mliječnoj stazi, solarnim pjegama i dr. Jedan od najvećih znanstvenika uopće, Nijemac **JOHANNES KEPLER** (1571—1630) u najvažnijim djelima, *Novoj astronomiji* (*Astronomia nova*, 1609) i *Harmoniji svijeta* (*Harmonices mundi*, 1619), razvija tri temeljna zakona o gibanju planeta. Englez **ISAAC NEWTON** (1642—1727) u svom glavnom djelu *Matematička načela prirodne filozofije* (*Philosophiae naturalis principia mathematica*, 1687) iznosi zakone klasične fizike. **WILLIAM HARVEY** (1578—1657), također Englez, pisac je djela *O gibanju srca i optoku krvi* (*De motu cordis et sanguinis circulatione*, 1628) napisana tako čistim jezikom i elegantnim stilom da bi moglo poslužiti kao uzor i znanstvenicima i književnicima. U njemu je položio temelje cijeloj no-

vijoj fiziologiji. Nizozemac **CHRISTIAAN HUYGENS** (*Hugenius*, 1629—1695) u spisu *O osciliranju satnoga klatna* (*Horologium oscillatorium*, 1673) izlaže učenje o centrifugalnoj sili.

Među filozozima prvo mjesto zauzima **CHARLES DU FRESNE DU CANGE** (1610—1688), najveći erudit ovoga stoljeća, nazvan »francuski Varon«; izradio je do danas najbolji *Rječnik pisaca srednjovjekovne i kasnosrednjovjekovne latinštine* (*Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, 1678). **PIERRE DANIEL HUET** (1630—1721) izdao je klasike *ad usum Delphini*.

Hrvat **MARKO ANTONIJE DE DOMINIS** (*Marcus Antonius de Dominis*, 1560—1624), koji je ponešto pisao i na talijanskom, u svom se glavnom djelu *O crkvenoj državi* (*De republica ecclesiastica*, 1617—1622) istaknuo kao teolog, borac za crkvenu ravnopravnost i vjersku toleranciju; njegovo je mrtvo tijelo s vrećom izdanih i neizdanih spisa spalila Inkvizicija na Campo di Fiori u Rimu. Taj učeni teolog, sjajan stilist, napisao je na latinskom i dva prirodoznanstvena djela, o lećama i dalekozoru te o plimi i oseci.

Jedan od prvih klasika engleske proze, **FRANCIS BACON** (1561—1626), piše glavna djela, kao i Newton, na latinskom, da bi lakše upoznao cijeli tadašnji intelektualni svijet sa svojim novim filozofskim mislima. U dugačkom popisu djela na tom jeziku, na kojem je započeo i završio plodnu karijeru, najvažnija su *Novi organon* (*Novum organum*), drugi dio njegove *Velike obnove* (*Instauratio magna*, 1620. i 1623) te prvi dio *O dostojanstvu i porastu znanosti* (*De dignitate et augmentis scientiarum*). U *Novom organonu* — naslov prema Aristotelovu djelu *Organon*, »spoznajno sredstvo« — zagovornik je eksperimentalne metode a protivnik četiriju idola ili utvara naslijeđenih od ranijih razdoblja čovjekova misaona razvitka, glavnih uzroka ljudskih zabluda: osobne predrasude, zakonska ograničenja, javno mnijenje i autoritet. Filozof, matematičar i fizičar **RENE DESCARTES** (*Renatus Cartesius*, 1596—1650) piše na latinskom *Razmišljanja o prvoj filozofiji* (*Meditationes de prima philosophia*, 1641) i *Načela filozofije* (*Principia philosophiae*, 1644). Piše i na francuskom; glavno je svoje djelo *Discours de la méthode* sam 1644. preveo na latinski. Njegov zemljak i protivnik, također filozof, matematičar i fizičar, **PIERRE GASSENDI** (1592—1655) — Gassendi je zapravo genitiv od Gassend — protivnik Aristotelov a nastavljajući Epikurov, pisao je samo na latinskom. Osim glavnog djela *Filozofijski zbornik* (*Syntagma philosophicum*), izdana postumno, u kome izlaže vlastitu filozofiju, valjalo bi navesti još *Paradoksalne vježbe protiv aristotelovaca* (*Exercitationes paradoxicae contra Aristoteleos*, 1624), *Metafizičko istraživanje upereno protiv Descartesa* (*Disquisitio metaphysica contra Cartesium*, 1642) i *O Epikurovu životu, karakteru i učenju* (*De vita, moribus et doctrina Epicuri*, 1646). I nizozemski panteistički filozof **BARUCH SPINOZA** (*Benedictus de Spinoza*, 1632—1677) piše samo na latinskom. Njegovo je najvažnije djelo *Etika* (*Ethica*), započeta 1662. a izdana 1677. u *Posmrtnim djelima* (*Opera posthuma*), koja su godinu kasnije bila zabranjena kao »bogohulna i bezbožna«. **THOMAS HOBBS** (1588—1679) piše na latinskom i engleskom. Svoje je cjelovito i skladno materijalističko učenje izložio u latinskim djelima *O građaninu* (*De cive*, 1642), *O tijelu* (*De corpore*, 1655) i *O čovjeku* (*De homine*, 1658). Njemački filozof i mnogostruki prirodoznanstvenik **GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ** (1646—1716), zagovornik stvaranja znanstvene evropske republike, najviše piše na latinskom, zatim na francuskom, a vrlo malo na njemačkom.

Istaknuti latinski pjesnik, poslije Erazma najveći humanist na nizozemskom tlu, **HUGO GROTIUS** (*Huig van Groot*, 1583—1645), pisao je i pravna, filološka, teološka i povijesna djela. Iz prava, zbog njihova značenja za raz-

voj te znanosti, valja svakako spomenuti *Slobodno more* (*Mare liberum*, 1608) i *O pravu u ratu i miru* (*De iure belli ac pacis*, 1625) koje ima čak 75 izdanja ili prijevoda. Latinska djela Nijemaca SAMUELA PUFENDORFA (1632—1694) i CHRISTIANA THOMASIUSA (1655—1728) iz područja prirodnog i međunarodnog prava u cijeloj su Evropi također više puta prevedena.

Od polovice 16. st. u modi je bavljenje demonologijom. U poplavi književnosti o vješticama, njihovu ugovoru s đavlom i sl. upravo na latinskom ima više djela s pozitivističkoga stajališta, npr. spis *Oprez u krivičnom sporu ili o parnicama protiv vještica* (*Cautio criminalis seu de processibus contra sagas*, 1631) što ga je napisao FRIEDRICH VON LANGENFELD SPEE (1591—1635).

Češki pedagog i poligraf JAN AMOS KOMENSKÝ (*Comenius*, 1592—1670) u brojnim djelima od 1631. do 1662, npr. *Didaktika* (*Didactica*, 1632) i *Velika didaktika* (*Didactica magna*, 1657) začinje korjenite reforme u nastavi zalažući se za moderni koncept školstva u kojem dolaze do izražaja Baconove, Galilejeve i Campanelline ideje i duh.

I umjetnička proza u ovom stoljeću ima velikih predstavnika. Dva su nasljedovača Morusove *Utopije*: biskup u Exeteru i Norwichu JOSEPH HALL (1574—1656) u satiričkoj alegoriji *Isti i drugi svijet* (*Mundus idem et alter*, 1604), i kalabrijski dominikanac TOMMASO CAMPANELLA (1568—1639) u *Državi Sunca* (*Civitas Solis*, 1623), prvotno napisanoj na talijanskom pod naslovom *La città del Sole*, u zatvoru gdje je kao heretik proveo 27 godina. JOHN BARCLAY (*Joannes Barclaius*, 1582—1621), od oca škota a majke Francuskinje, napisao je s mnogo satiričkih aluzija na suvremenu englesku i francusku politiku i povijest pikarski roman u četiri dijela pod naslovom *Euphormionis Lusinini Satyricon* (1605—1614) i političko-satirički *Argenis* (1621), jedno od najuspjelijih književnih djela 17. st.

Pascalov pamflet *Lettres provinciales*, kojim se podržavaju jansenisti u polemici s isusovcima, preveden je na latinski godinu dana nakon izlaska (1658), očito zato što se s pravom očekivalo da će se više čitati na tom jeziku nego na izvornom i da će se tako privući više pristaša vjerskoga pokreta kojemu je djelom *Augustinus* (1638) začetnik nizozemski teolog CORNELIS JANSEN (*Cornelius Jansenius*, 1585—1635). Jednako je tako bio preveden i Fénelonov pedagoški roman *Télémaque*.

Pored toga obilja u svim vrstama znanstvene i književne proze latinističko pjesništvo i u ovom stoljeću, ne baš bogatu stvaranjem na narodnom jeziku, osim u dramskim vrstama, ima niz dobrih predstavnika.

Najveći poljski barokni pjesnik — pisao je samo na latinskom — MACIEJ KAZIMIERZ SARBIEWSKI (*Mathias Casimir Sarbievius*, 1595—1640) poznat je kao *Horatius Sarmaticus* (poljski Horacije) zbog toga što je u zbirci oda *Tri knjige lirskih pjesama* (*Lyricorum libri tres*, 1625) umješno reproducirao komplicirane Horacijeve metre. Ta zbirka zapravo vjerskih himna, zbog kojih je nazvan i kršćanskim Horacijem, do 1840. ima 43 izdanja, od kojih je posebno znamenito antverpensko jer mu je Rubens izradio naslovnu stranu. Pisao je još epode i epigrame: *Jedna knjiga epoda a druga epigrama* (*Epodon liber unus alterque epigrammatum*, 1632) — i prigodne ditirambe za kralja: *Pjesničke šumske zabave* (*Silvuldia poetica*, posmrtno 1769) kojima slavi idiličke prizore iz lova. U epodama i epigramima ugleda se na Horacija i Marcijala, a u spjevu *Leh* (*Lechias*), od kojega se sačuvalo samo oko 600 stihova, na Vergilija. Predavanja toga učenog isusovca, profesora retorike i poetike, objavljena tek 1954. i 1958, raspravljaju o književnim pitanjima u duhu renesansne poetike proširene suvremenim književno-teorijskim spoznajama: *Jedina knjiga o oštoumnosti i duhovitosti ili Seneka i Marcijal* (*De acuto et*

arguto liber unicus sive Seneca et Martialis), *O vrlinama i manama elegijske pjesme ili Ovidije* (*De virtutibus et vitiis carminis elegiaci seu Ovidius*) i *O savršenom pjesništvu ili Vergilije i Homer* (*De perfecta poesi sive Vergilius et Homerus*).

U knjizi *La poésie latine en France au siècle de Louis XIV* navodi Visaac 1862. više od stotinu latinskih pjesnika, od kojih su suvremenici mnoge uvelike cijenili. Danas pak, s obzirom na izmijenjeni ukus, imaju manje-više samo književnopovijesno značenje. To vrlo dotjerano pjesništvo, uglavnom pod utjecajem isusovaca, u tematici ne donosi ništa novo. NICOLAS BOURBON MLAĐI (1574—1644), nećak Borboniusov, pjesnik je *Kletava protiv ubojice* (*Dirae in parricidam*, 1630) u povodu ubojstva Henrika IV, punih spontane rječitosti. JEAN DE SANTEUL (*Santolius*, 1630—1697) po vjerskim himnama, što su ušle u brevijar i više puta bile prevedene na francuski, jedan je od najboljih neolatinskih pjesnika 17. st. DENIS PETAU (1583—1652), član Latinske plejade (*Pleias Latina*) za vladavine Ljudevita XIV istaknuo se kao tragički pjesnik čija su se djela uspoređivala sa Senekinim tragedijama. JEAN-LOUIS DE BALZAC (1596. ili 1597—1654) pisao je prigodne epigrame, elegije, poslanice i pogrebne pohvale.

U drugoj polovici stoljeća cvate učeno pjesništvo. RENÉ RAPIN (*Renatus Rapinus*, 1621—1687) ima poučnih spjevova o zemljoradnji, od kojih su bile u osobitoj cijeni *Četiri knjige o vrtovima* (*Hortorum libri IV*, 1665). Zanimljiviji je JACQUES VANIÈRE (1664—1738) u velikoj poemi *Seosko imanje* (*Praedium rusticum*, 1706), s potankim uputama u poljodjelske radove na tlu južne Francuske.

Preteča engleskoga neoklasicizma JOHN MILTON (1608—1674), tajnik za latinsko dopisivanje u Cromwellovoj vladi, u mladosti je, osim talijanskih soneta, pisao i latinske pjesme koje obuhvaćaju oko 60 stranica. To su pretežno prigodni epigrama, elegije o prirodnim ljepotama ili pak prigodne pjesme u heksametrima s povijesnim, a u jambima s filozofskim temama. Proznog mu je latinsko djelo mnogo opsežnije i sadrži državna pisma, što ih je pisao kao latinski tajnik, pamflete — najpoznatiji su protiv SAUMAISEA (*Salmasius*, 1588—1653), erudita međunarodnog ugleda, francuskoga podrijetla, koji je, postavši kalvinist, prešao u Leyden — teološke rasprave i privatno dopisivanje.

Latinsko epigramatsko pjesništvo potkraj engleske renesanse doživljava nov procvat s *Deset knjiga epigrama* (*Epigrammatum libri decem*, 1606—1613) Velšanina JOHNA OWENA (*Johannes Audoënus*, 1560—1622) koji je pisao samo na latinskom. Taj se rođeni epigramatičar u izvorniku ubrzo proćuo po cijeloj Evropi, u klasički obrazovanim krugovima, s približno jednakim književnim ukusom, zatim putem prijevoda i u širim redovima, jer je to već doba kad se i bez znanja latinskoga postaje potrošačem književnih dobara. O tome svjedoče brojna izdanja, a posebice prijevodi. U tijeku stotinu godina nakon piščeve smrti pojavilo se pet engleskih prijevoda, po jedan njemački i španjolski i tri francuska, od kojih jedan s latinskim tekstom. Tako se, daka, Owen ugleda na Marcijala, najvećega epigramatskog pjesnika u svjetskoj književnosti, ipak se bitno razlikuje od njega. Dok je Marcijal pretežno realističan, često i opscen, što je odgovaralo rimskom ukusu, dotle je Owen samo moralist; njegova poruga nikad nikoga izravno ne vrijeđa. Budući da je bio neženja i ženomrzac, žaoka mu je mnogih epigrama uperena protiv ženskih slabosti. Na temu smrti napisao je također mnogo epigrama. Njegova je najveća vrijednost što s lakoćom, jednostavnim jezikom, postavlja problem i nalazi poentu.

S kraja engleske renesanse jest i **ABRAHAM COWLEY** (1618—1667). Književni je rad započeo latinskom komedijom u prozi, jampskim, heksametar-skim i rimovanim stihovima *Smiješan brodolom* (*Naufragium ioculare*, 1638) kojoj se radnja zbiva u Dunquerqueu. Čini se da ga je to djelo, danas nezanimljivo, populariziralo, jer su mu engleske pjesme što ih je bio naskoro izdao bile upravo razgrađene. Prvo pjevanje junačkoga spjeva *Davideide* (*Davideis*, 1656) ispjevao je na latinskom, a ostala četiri na engleskom. Najpoznatije njegovo djelo, napisano potkraj života, jest *Šest knjiga o biljkama* (*Sex libri plantarum*, 1656), dugi vrtlarski spjev prema Vergilijevim *Georgikama* u elegijskim, lirskim i heksameterskim stihovima.

Na prijelazu iz humanističkoga u klasicističko razdoblje javlja se **GROTIUS** sa satirama, elegijama i epigramima, objavljenima 1627. Pisac je jedne biblijske tragedije sa sadržajem iz *Staroga zavjeta*, ali je prvenstveno vjerski liričar, bogata rječnika i okretno savladane metrike. Kao i Descartes, bio je na dvoru Kristine Švedske (1632—1654) koja je okupljala umjetnike i znanstvenike. Kad je pak kraljica abdicirala, u Rimu osnova Akademiju. Član toga humanističkoga kruga bio je i hrvatski latinist **STJEPAN GRADIĆ** (*Stephanus Gradius*, 1613—1683), dubrovački diplomat pri Rimskoj kuriji, kustos i upravitelj Vatikanske knjižnice. Osim rasprava iz filozofije, teologije, matematike i fizike i govora Gradić je pisao također i pjesme. Među njima mu je najpoznatija *Pjesma o pohvalama Prejasne Mletačke Republike i o nevoljama rod-noga grada* (*De laudibus Serenissimae Reipublicae Venetae et cladibus Patriae suae carmen*, 1675) od 315 heksametara, u kojoj je vrlo impresivan opis katastrofalnoga dubrovačkog potresa od 1667.

Iz istoga je razdoblja i Flamanac **DANIEL HEINSIUS** (1580—1655) koji je pripadao tzv. leydenskom krugu oko kojega se na početku stoljeća okupilo više ljubavnih pjesnika. Slavni filolog, slava Sveučilišta u Leydenu, priređivač tekstova klasičnih pisaca, autor, kao i suvremenik mu i zemljak **GÉRARD JOSEPH VOSSIUS** (1577—1649), književnoteorijskih traktata, jedan je od posljednjih većih predstavnika renesansnoga ljubavnog pjesništva. Pisao je i na nizozemskom ljubavne i političke pjesme, čime je mnogo pridonio da se afirmira uporaba toga jezika u književnosti. Od pet latinskih zbirki ponajviše ljubavnih pjesama, izdanih između 1603. i 1617, ističe se *Monobiblos* (»jedin-stvena knjiga«), cijeli ljubavni roman u kojem taj protestant posve otvoreno pjeva o ljubavnim doživljajima sa svojom dragom Rossom. Ta mu je lirika mjestimično protkana utjecajima Janusa Secundusa, vrednija iz mladosti nego iz zrele dobi kad već postaje pomalo izvještačena.

Na Islandu se, kao i u ostalim perifernim zemljama, glavni neolatinski pisci pojavljuju u doba kasne renesanse, npr. protestantski pjesnik i povjesničar **SVEINSSON BRYNJÓLFUR** (17. stoljeće), poznat po marijanskim pjesmama i djelu *Povijesni prikaz zbivanja na Islandu* (*Historica de rebus Islandicis relatio*, obj. 1943).

Latinske školske drame koje su njegovali svi redovi što su se bavili odgojem i obrazovanjem, najviše isusovci, pavlini, benediktanci i skolopi, isključivo su vjerskoga sadržaja. Prema općeprihvaćenoj isusovačkoj *ratio studiorum* prikazivale su se dvaput godišnje, o pokladama i godišnjem nagrađivanju učenika, uglavnom u zatvorenim prostorima, a morale su izražavati barokni svjetonazor. Ti su mnogovrsni komadi, biblijski, povijesni, mučenički, polemički ili moralizatorski koji nisu morali biti umjetnički vrijedni, u dramskom postupku izrađeni prema Plautu, Terenciju i Seneki. Najdulje su se održali u zemljama kamo protestantizam nije jače prodro, npr. u Bavarskoj, Hrvatskoj i Poljskoj.

Osamnaesto stoljeće

Književnost je na latinskom, pravo govoreći, bila osuđena na propadanje već za renesanse, jer je tada više narodnih postalo ili postajalo književnim jezikom. Nakon njezina posljednjega bljeska potkraj 17. st., kad se borba između katoličanstva i protestantskih vjera bila stišala, sva su nastojanja da se klasični latinski učini standardnim jezikom u književnosti potpuno propala: moderni su naime jezici izvojevali odlučnu i konačnu pobjedu. Evropa je, dakle, s gutbitkom zajedništva u vjeri izgubila i zajednički jezik. Usto, u 18. st. francuski zauzima njegovo mjesto u diplomaciji kao što će mu ga u slijedećem stoljeću njemački preuzeti u znanosti. To se obamiranje nezaustavljivo širi sve do naših dana kako u pojedinim književnostima postupno prevladavaju narodni jezici. Protuslovno je da jezik koji je za renesanse i reformacije vrlo često bio sredstvo protiv Crkve uopće, od protureformacije nadalje nalazi zapravo jedino utočište baš u njoj, točno rečeno u Rimskoj crkvi, te u njezinu školstvu što je uglavnom u rukama isusovaca, prema čijoj se naučnoj osnovi, sve od 1599, obrazuje i odgaja ne samo njezin podmladak već i sinovi uglednih obitelji predodređeni da i izvan Crkve obavljaju funkcije. Točno je da se tijekom stoljeća prosvjetiteljstva provode obrazovne reforme i da u školski život prodiru nove pedagoške ideje Pestalozzija, Stama, Konarskoga, i dr., ali je također istina da u istom razdoblju u srednjim školama središnje mjesto ipak pripada klasičkoj naobrazbi. I u javnim se školama temeljito upoznaju klasični pisci, dok se matematika i ostali predmeti tek površno prelaze. Na fakultetima se doista uvodi logika i filozofija, ali ni ti predmeti ne udaljuju studente od klasičkih književnosti jer se u njima nalaze uzori i iz tih predmeta. Uspjeh u pisanju latinskih stihova nastavnici je najbolje jamstvo da učenik napreduje u naucima. Tako je latinističko pjesništvo 17. st. u znatnoj mjeri prebačeno u škole. Vrijednost te proizvodnje, koliko je suditi prema njezinu tiskanom dijelu, pokazuje u prosjeku visoku razinu iako se snižuje vrijednost sve rjeđih teorijskih djela o latinskom pjesništvu. Latinski tako postaje dobrim dijelom školski jezik i uporaba mu se suzuje na disertacije, govore i pjesničke vježbe. Brojne su zbirke pjesničkih vježbi u svim zemljama. Iako stihotvorački proizvodi u pravilu nemaju prave književne vrijednosti, takvo vježbanje nije bilo nekorisno i bez povijesnoga značenja za narodne književnosti: ono u ionako nepjesničkom stoljeću zadržava smisao za pjesničko stvaranje i za taj posao razvija potrebno umijeće. Značenje tih vježbi odrazit će se u slijedećem stoljeću, u pravom smislu riječi pjesničkomu.

Kroz gotovo sve evropske književnosti 18. st. prolazi tek slaba latinistička struja. K tome, malo se latinskih pisaca naslanja na prethodno stvaralaštvo i među njima nema više nekadašnje čvrste tematske povezanosti. Od starih predajnih pjesničkih vrsta, toliko dragih renesansnim pjesnicima, pastorala gotovo nestaje, a epigram tek vegetira u odnosu spram njegove zastupljenosti u ranijem razdoblju. Pa i epski spjev već je u prošlom stoljeću mnogo izgubio od nekadašnjega značenja. Dok u najvrednijem pjesničkom dijelu narodnih književnosti prevladava političko i satiričko, kao da se vraća Juvenalovo doba: *facit indignatio versum* (= sam gnjev stihove stvara), dotle se u latini-

stičkom njeguju pretežno kraće pjesme, ponajviše misaone, ili veće, didaktičke i filozofske. U stoljeću sukoba ideja i težnji da se prosvjeta približi širim slojevima, pisci su općenito uzevši bliži puku nego njihovi prethodnici koji su uglavnom pisali za uže krugove. I latinski služi kao sredstvo obrane određenih stavova ili napada na njih. Pa što da se kaže o pustim latinskim tekstovima popularizatorske namjene s najraznovrsnijih područja? Imena njihovih autora danas u književnosti ne znače ništa, kao uostalom ni pisci takvih djela na narodnim jezicima. Zato ćemo ovdje iznijeti samo nekoliko većih imena u poplavi latinskoga spisateljstva u 18. stoljeću.

Već pri kraju renesansne latinske književnosti neki klasični pisci nisu više toliko privlačni; kod Milтона i Cowleyja npr. tek se naziru tragovi utjecaja klasika Ovidija, kojega u ovom stoljeću oponaša samo poneki pjesnik. Naprotiv, Horacije je u osobitoj cijeni. Njegov književni credo *Scribendi recte sapere est et principium et fons* (= Razborit biti vrelo je i temelj pisanja dobra) odgovara općem obilježju stoljeća racionalizma. Usto, latinističkim pjesnicima toga doba Horacijeve ode postaju uzorom zbog društvenoga položaja i uloge književnosti: pjesmom se, naime, najprije uspostavlja kontakt s prijateljem a tek onda s publikom, a upravo je Horacije pjesnik što je prijateljima i zaštitnicima često adresirao pjesme. Najposlije, kod antičkih se pjesnika u svim razdobljima tražila moralna pouka i mudre izreke, čime obiluju stihovi u Homera, kojega je Rabelais nazvao ocem cijele filozofije, i dakako kod trijeznoga i racionalnoga Horacija. Zbog istih se razloga i u ovom stoljeću njeguju basne, bilo da se sastavljaju nove ili prevode i prerađuju stare.

U zemljama gdje je renesansa kasnije počela, 18. st. predstavlja vrhunac u klasičkoj naobrazbi. U njima zato još ima pisaca s pravim renesansnim značajkama. U onima pak gdje je renesansna latinska književnost cvala, latinističko se stvaralaštvo ili nastavlja po nekoj inerciji ili, kao u Dubrovniku, zbog specifičnih uvjeta dobiva čak nov polet.

U ovom stoljeću u Engleskoj vjerojatno ima najviše latinističkih pjesnika i djela; to su doista mahom školske vježbe. Kod *JOSEPHA ADDISONA* (1672—1719), u latinskom dijelu njegova opusa najbolje su lirske i satiričke pjesme u Horacijevu duhu, a kod *VINCENTA BOURNEA* (1709—1784) vjerska razmišljanja u Horacijevim lirskim oblicima.

Među mnogobrojnim pjesnicima u Poljskoj spomena su vrijedni *STANISŁAW KONARSKI* (1700—1773), koji u knjizi pjesama *Lirska djela* (*Opera lyrica*, 1767), ispjevanih po uzoru na Horacija, razvija svoje prosvjetiteljske ideje o školstvu i državnom uređenju, a u estetičkom se djelu *Kako popraviti govorničke mane* (*De emendandis eloquentiae vitiis*, 1741), osuđujući baroknu kićenost u tadašnjem govorništvu, zalaže za povratak na klasički stil, na prirodnost i jednostavnost, te *DIONIZY KNIAŻNIN* (1750—1807) zbog dobrih izvornih lirskih pjesama i prijevoda elegija Kochanowskoga u zbirci *Pjesme* (*Carmina*, 1781).

U Mađarskoj, gdje je latinski kao službeni jezik ostao do 19. st. i gdje je u čestoj upotrebi, osobito u znanstvenim krugovima, sve do početka 20. st., *ANDRAS DUGONICZ* (1740—1818), skolop dalmatinskoga podrijetla, protivnik germanizacije, prvi veliki romanopisac — vrlo mu je popularan roman *Etelka* — započinje književnu djelatnost velikim romanom na latinskom *Zgode Argonauta* (*Argonautica*) koji je objavljen 1788.

Danski klasik *LUDVIG HOLBERG* (1684—1754) pisac je satiričko-utopijskoga romana *Podzemno putovanje Nielsa Klīma* (*Nicolai Klimii iter subterraneum*, 1741), u kojem se taj veliki komediograf ruga svojim zemljacima,

i autobiografskih pisama *Pisma vrlo učenu mužu* (*Ad virum perillustrem epistolae*, 1748—1754). Pod utjecajem Swiftovim, vrlo rasprostranjena latinistička književnost o temi utopije kod Holberga dobiva poglavito satirički ton.

Kardinal *MELCHIOR DE POLIGNAC* (1661—1742) ostavio je nedovršenu veliku filozofsku poemu *Anti-Lukrecije* (*Anti-Lucretius*); napisana 1704, objavljena je 1745. i uskoro dva puta prevedena na francuski i jedanput na engleski. Francuski je isusovac *FRANÇOIS-JOSEPH DESBILLONS* (1711—1789) zbog petnaest knjiga basna prema uzoru na Ezopa (*Fabulae Aesopicae*, 1768) nazvan latinskim La Fontaineom. *JACQUES VANIÈRE* (1664—1739) piše didaktičku poemu *Seosko imanje* (*Praedium rusticum*, 1707).

Didaktičko latinističko pjesništvo u ovom stoljeću potaknuti više pisaca na narodnim jezicima da stvaraju poučne i deskriptivne pjesme. *DON JUAN DE YRIARTE* (1702—1771), s Kanarskih otoka, svoje latinske epigrame prevodi na španjolski; zajedno s latinskim tekstom izlaze u Madridu 1774. Jedan je od vrlo rijetkih pjesnika koji nastavlja predaju bukolikoga pjesništva gvatemalski isusovac *RAFAEL LANDIVAR* (1731—1793). Pošto su isusovci bili protjerani iz španjolskih kolonija, on otiče u Italiju gdje u spjevu *Ladanjski život u Meksiku* (*Rusticatio Mexicana*, 1781) opjeva prirodne ljepote središnje Amerike.

U Dubrovačkoj Republici u 18. st. — njezinu posljednjem stoljeću, jer ju je Napoleon ukinuo 1808 — latinistička je književnost plodnija i vrednija od narodne. Poslije katastrofalnoga potresa i velikoga požara 1667. Dubrovnik uspije za pedesetak godina obnoviti ekonomiju što se zasnivala na trgovini i pomorstvu a samo donekle na zemljoradnji, pa sazru uvjeti za ponovno snažnije duhovno stvaralaštvo. Tome valja dodati da je humanistička predaja, hrvatska kao i latinska, bila bogata i da su se pisci u objema književnostima već prije bili uklopili u tijekove evropske, prvenstveno talijanske. A što se tiče specifičnosti u cijeloj evropskoj književnosti da je u jednoj jedinosti latinistička struja jača od narodne, zacijelo je to zbog toga što nije bilo življih kulturnih veza s hrvatskim zaleđem, a i zato što su Dubrovčani htjeli držati korak s ostalom Evropom misleći da će na internacionalnom jeziku uspješnije upoznavati svijet s domaćom stvarnošću i s kulturnim narodnim blagom na vlastitom ili širem južnoslavenskom području — za koje se nakon Fortisova *Viaggio in Dalmazia* (1774) i Goetheova prijevoda *Hasanaginice* (1778) pojačalo zanimanje — kao i da će lakše asimilirati utjecaje francuske i engleske kulture i književnosti s kojima su se počeli prisnije upoznavati. Ipak gotovo svi pišu i na hrvatskom, a samo poneki i na talijanskom.

Posljednjih pet istaknutijih hrvatskih latinista iz Dubrovnika — Bošković, Stay, Kunić, Džamanjić i Galjuf — žive i rade pretežno izvan domovine. *ĐURO FERIĆ* (*Georgius Ferrich*, 1739—1820), također istaknut latinist ovoga stoljeća, naprotiv, sve do duboke starosti djeluje u rodnom gradu. Prvi mu je književni rad prepjev *Psalama Davidovih* u heksametrima a potom u lirskim stihovima. No pravo njegovo područje jest folklorna književnost. Na podlozi narodnih poslovice, što ih je uzimao kao motto, izda zbirku od 113 basna u jampskim senarima pod latinskim i hrvatskim naslovom *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae — Pričice iz prorečja slovinskih*, 1794. Još je u rukopisu zbirka od 346 basna pod naslovima *Adagia Illyricae linguae fabulis explicata — Prorečja jezika slovinskoga pričicam istomačena*. U istom je autografu i prijevod svake basne dok ih je iz prve zbirke Ferić preveo i posebno objavio samo 32. Dalji njegov rad u vezi s folklorom književnošću jest tiskana prepiska u heksametrima s kustosom dvorske knjižnice u Beču Johannesom Müllerom i sa splitskim gradonačelnikom Julijem Bajamontijem (1798. i 1799).

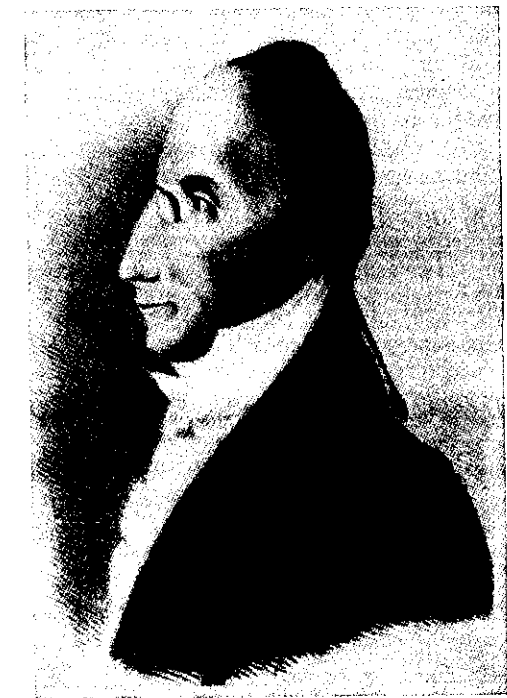
U tim pjesničkim poslasticama Ferić izlaže svoja zapažanja o našem folkloru općenito oduševljavajući se narodnim pjesmama; u poslanici učenom Splićaninu naziva ih suhim zlatom. Mülleru je uz poslanicu poslao i prijevod 37 narodnih pjesama među kojima je i *Hasanaginica*; to je šesti prijevod po redu te slavne pjesme od ukupno stotinjak poznatih. Još nije izdana zbirka *Latinski prijevodi slovinskih pjesama (Slavica poematia Latine reddita)* od 26 epskih i 12 ljubavnih narodnih pjesama uz 13 Kačićevih iz njegove pjesmarice u duhu i stilu narodnih pjesama. Svi se njegovi prijevodi odlikuju vjernošću. Po tom živom zanimanju za folklornu književnost i narodni život Ferić je preteča romantizma. U rukopisu je ostavio još bezbroj epigrama kao i dvije podulje makaronske pjesme. Najbolje je njegovo izdano djelo *Opis dubrovačke obale (Periegesis orae Rhacusanae, 1803)* u 3 379 heksametara. To je ne samo opis prirodnih ljepota već i običaja, a katkad i povijesnih događaja.

Naslovna stranica Kunićeva latinskog prijevoda Ilijade, Rim 1776.

RAJMUND KUNIC (*Raymundus Cunichius, 1719–1794*) poznat je u prvom redu kao prevodilac s grčkoga, zatim kao epigramatski pjesnik. Cijeli svoj vijek radeći u Italiji, najviše u Rimu, kao profesor, družio se s uglednim suvremenicima na umjetničkom polju; bio je član, kao i Džamanjić i Galjuš, i rimske književne akademije *Arcadia*, utemeljene 1690, prema čijem su uzoru nešto kasnije neki dubrovački književnici osnovali *Akademiju Ispraznih*. Nje-

gov se prijevod *Homerova Ilijada u latinskim stihovima (Homeri Ilias Latinis versibus expressa, 1776)*, pored svih razumljivih nedostataka u takvu poslu, smatra najuspjelijim latinskim prijevodom. Monti se, ne znajući grčki, obilno služio tim prijevodom pri izradbi svoga koji se proćuo u Italiji i izvan nje. Osim Homera prevodio je pjesnike *Grčke antologije* i Teokrita. U izvornim epigramima u elegijskim dvostisima, kojih je objavljena tek četvrtina od ukupno oko 4 000, pokazuje se velikim epigramatikom i po raznolikosti tema i po eleganciji stiha. Drugi slavni prevodilac jest njegov učenik i prijatelj BRNO DŽAMANJIC (*Bernardus Zamagna, 1735–1820*). Godinu dana nakon Kunićeve *Ilijade* izlazi njegova *Homerova Odiseja u latinskim stihovima (Homeri Odyssea Latinis versibus expressa)*. Taj su rad već suvremenici ocijenili kao jedan od najboljih te vrste. Poput Kunića i on se ugleda u Vergilija, ali mu je mjestimično uzor i sam Kunić. I jedan i drugi poneka mjesta parafraziraju: to

Džono Rastić — Junius Restius. Gravira Vika Fiskovića, izradena prema portretu Rafa Martinija i objavljena u izdanju Rastićevih Carmina 1816.

je manira tadašnjega prevođenja. Zahvaljujući prijevodu *Odiseje*, kojim se pomagao Pindemonte pri izradbi svoga talijanskog, i cijeloga Hezioda, Teokrita, Biona i Mosha, zasigurno je najveći prevodilac u hrvatskoj latinističkoj književnosti. Pisao je i izvorne epske pjesme, prigodne i poučne elegije, epigrame i izvrsne heksameterske poslanice (*Epistolae*). Dva su ga kraća spjeva — *Jeka (Echo, 1764)* i *Zračni brod (Navis aëria, 1768)* također afirmirala kao vrsnog izvornog latinističkog pjesnika. MARKO FAUSTIN GALJUF (*Marcus*

Faustinus Gagliuffius, 1765—1834) — sâm za sebe kaže: »Sorte Ragusinus, vita Italus, ore Latinus« (= Po sudbini Dubrovčanin, po životu Talijan, a po jeziku Latin) — primjer je sudbine mnogih hrvatskih latinista. Često proganjan zbog političke angažiranosti spojene s osobnom prevrtljivošću, lutajući Evropom, proslavio se kao improvizator latinskih stihova. *DŽONO RASTIĆ* (*Junius Restius*, 1755—1814) glavni je pak satiričar u hrvatskom latinističkom pjesništvu (izdanje *Carmina* 1816). Ugledao se prvenstveno na Horacija (pa je i nazvan hrvatskim Horacijem), manje na Vergilija, Juvenala i Addisona. Oštro napada negativne pojave i pojedince pri kraju Republike tvrdeći da su za sve zlo krive novotarije što dolaze izvana. Tom izvornom kritikom zbiljskoga života satiričko latinističko pjesništvo približava suvremenoj satiri na narodnim jezicima.

U sjevernoj Hrvatskoj, među brojnim latinistima, najistaknutiji je *MATIJA PETAR KATANČIĆ* (*Mathias Petrus Katancsich*, 1750—1825), glavni predstavnik hrvatskoga književnog klasicizma. Pjevao je na latinskom, hrvatskom i mađarskom, ali je ipak poznatiji kao filolog, historičar, arheolog i numizmatičar. Cijelim se radom uklapa u suvremenu književnu i znanstvenu Evropu. Latinske pjesme, pretežno prigodnice, ispjevane u eolskim i neeolskim stihovima, pri čemu ima najviše ugledanja na Horacija, izdane zajedno s hrvatskima u zbirci *Jesenski plodovi* (*Fructus auctumnales*, 1791), pokazuju da im je pisac, temeljito klasički obrazovan, vrlo vješt verzifikator. Od znanstvenih tekstova navodimo dva književnoteorijska: *Kratka napomena o prozodiji ilirskoga jezika* (*Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio*, 1791), prvi pokušaj u hrvatskoj znanstvenoj književnosti da se razrade načela za gradnju hrvatskih stihova u klasičkim metrima, i rukopisna *Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike* (*De poesi Illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, 1817), gdje se prvi put hrvatska književnost razmatra s estetičkoga stajališta.

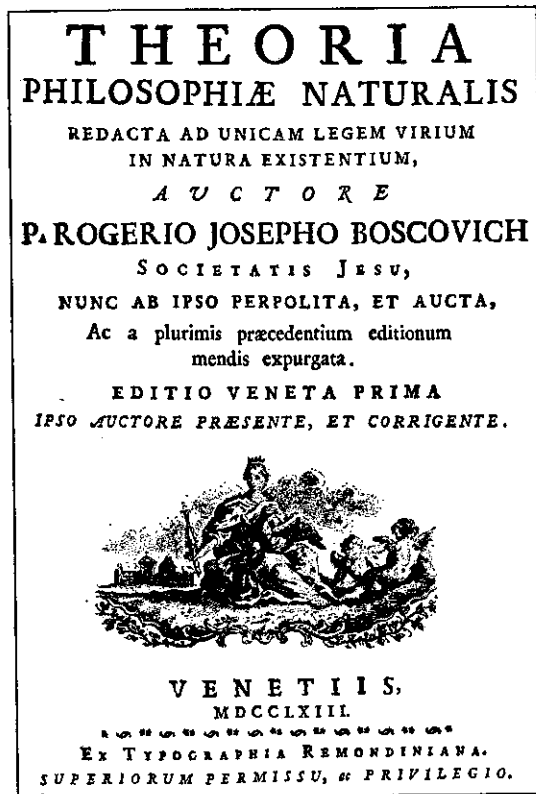
Isusovačke školske drame, za protureformacije pretežno propagandne, u 18. st. gube specifičnost jer postaju ponajviše moralizatorske, bez veze sa životom, a izvode se uglavnom u zatvorenim prostorima, pred učenicima škole i s njom usko povezanim pojedincima. Glavna im je namjena da se zadrži navika na živi, razgovorni jezik. Od suvremenoga se kazališta uzimaju općeprihvaćene tekovine, npr. scenerija, ženski likovi, balet, prema iskušanoj taktici isusovaca da ni u čemu što je usvojeno kao pozitivno ne smiju zaostajati za vremenom.

Sve do polovice 18. st. latinski je gotovo jedini jezik u znanostima i filozofiji. Od bogate književnosti s tih područja u ovom stoljeću upozorit ćemo samo na one pisce kojih je doprinos evropskoj kulturnoj riznici trajan ili su im djela književno vrijedna. U historiografiji se ističe humanistički obrazovani moldavski princ *DIMITRIJE CANTEMIR* (*Demetrius Cantemirus*, 1673—1723), najistaknutiji predstavnik prosvjetiteljstva u rumunjskoj književnosti koja se, na raskrižju civilizacija, razvijala pod utjecajem bizantskim, staroslavenskim i istočnim i do koje je tek u postrenesansno doba dopro latinski. Savjetnik Petra Velikoga, poliglot, enciklopedist, jedan od najučenijih ljudi svoga vremena, zbog bogate i priznate znanstvene djelatnosti na prijedlog Leibnizov postade članom Berlinske akademije. Najvažnija su mu latinska djela, na znanstvenim temeljima nepristrano i lijepo napisana *Povijest uspona i padova Otomanske Porte* (*Historia incrementorum et decrementorum Otho-*

manicae Portae, 1715—1716) — punih je sedamnaest godina bio talac u Carigradu — koja je prevedena na glavne evropske jezike, i *Opis Moldavije* (*Descriptio Moldaviae*, 1716), u kojem, prikazujući s mnogo dragocjenih podataka narodni život, dokazuje ujedno latinsko podrijetlo Rumunja. *GIAMBATTISTA VICO* (1668—1744), talijanski historik, filozof i pravnik, jedan od začetnika moderne estetike, neka temeljna djela piše na latinskom: inauguralni govor na početku akademske godine na Sveučilištu u Napulju *O suvremenoj naučnoj osnovi* (*De nostri temporis studiorum ratione*, 1708) protiv kartezijanizma, racionalizma i deduktivne metode, *O drevnoj mudrosti italjskoj* (*De antiquissima Italorum sapientia*, 1710) o filozofskom jeziku u Italiji prije Pitagore te *O jednom početku i kraju općega prava* (*De universi iuris principio et fine uno*, 1720) o pravnim izvorima. Irac *JOHN TOLAND* (1670—1722), deistički materijalistički filozof, izložio je svoje poglede poglavito u latinskom djelu *Panteistikon* (*Pantheisticon*, 1720). Nijemac *ALEXANDER GOTTLIEB BAUMGARTEN* (1714—1762) u latinskom djelu *Estetika* (*Aesthetica*, 1750) prvi je upotrijebio taj izraz u današnjem smislu; njegovi su nazivi *subjektivni* i *objektivni*. *FRIEDRICH AUGUST WOLF* (1759—1824), njemački klasički filolog i filozof, utemeljitelj klasične filologije u modernom smislu, poslije D'Aubignaca i Vica, ali nezavisno od njih, u *Uvodu u Homera* (*Prolegomena ad Homerum*, 1795) tvrdeći da samo jedan pjesnik nije autor *Ilijade* i *Odiseje*, otvara homersko pitanje, neriješeno do danas. Njemački učenjak *CHRISTIAN ADOLF KLOTS* (1738—1771) piše pjesme — *Manja pjesnička djela* (*Opuscula poetica*, 1766) i rasprave — *Manja filozofska i govornička djela* (*Opuscula philosophica et oratoria*, 1772) te *O pjesničkom umijeću* (*De arte poetica*, 1766) — sjajnim latinskim jezikom zbog čega ga i danas cijene. Švedski prirodoznanac *CARL VON LINNÉ* (*Linnaeus*, 1707—1778) tvorac je općeprihvaćenog dvoimenoga biljnog i životinjskog nazivlja na načelu rodova i vrsta te klasifikacije biljaka prema svojstvima prašnika i tučaka, što ih je izložio u djelima *Sustav prirode* (*Systema naturae*, 1735), *Rodovi biljaka* (*Genera plantarum*, 1737) i *Vrste biljaka* (*Species plantarum*, 1753). Ruski prirodoznanstvenik *MIHAIL VASILJEVIČ LOMONOSOV* (1711—1765), ujedno jedan od najvećih ruskih pjesnika 18. st. i utemeljitelj Sveučilišta u Moskvi, napisao je na latinskom *Uvod u pravu fizikalnu kemiju* (*Prodromus ad veram chymiam physicam*, 1752). *RUDER JOSIP BOŠKOVIĆ* (*Rogierius Josephus Boscovich*, 1711—1787) jedan je od najistaknutijih predstavnika znanstvene proze u 18. stoljeću. Svestran, podjednako kreativan u teorijskom i praktičkom dijelu vrlo različitih znanosti kojima se temeljito bavio, djelujući u više evropskih kulturnih i znanstvenih središta, ponajviše talijanskih, već za života ubrajan među najveće učenjake, u našem stoljeću stječe sve veći ugled kao preteča najvažnijih današnjih otkrića u prirodnim znanostima, osobito u teorijskoj fizici. Svoju je teoriju o jednom jedinom zakonu u prirodi postojećih sila izložio u temeljnom djelu *Teorija prirodne filozofije* (*Theoria philosophiae naturalis*, 1758) pošto je u nekoliko manjih spisa razradio svoje nove poglede na prirodu. U prirodoznanstvenom spjevu *O pomrčinama Sunca i Mjeseca* (*De Solis ac Lunae defectibus*, 1760) dotjeranim i jednostavnim stihovima izlaže uzroke time pojavama. Vrlo je lijepo mjesto gdje hvali Newtona i njegovo učenje. Boškovićev zemljak *BENEDIKT STAY* (*Benedictus Stay*, 1714—1801) od 1746. živi u Italiji pošto se proslavio filozofskim spjevom *Sest knjiga filozofije u stihovima* (*Philosophiae versibus traditae libri VI,*

1744) ispjevanim u rodnom Dubrovniku. Taj ep s više od 10 000 stihova prikazuje Descartesovu filozofiju i fiziku pomirujući ih s vjerskim učenjem o Bogu. Zanosnim stihovima s lijepim pjesničkim usporedbama i pažljivo dotjeranim jezikom Stay, poput Lukrecija, tešku i nepjesničku temu uspijeva približiti čitaocu. Već ga suvremenici prozvaše novim Lukrecijem. Ima doduše ugledanja na toga rimskog pjesnika i u kompoziciji i u pojedinostima. Ohrabren

Boškovičeva Theoria philosophiae naturalis.
 Naslovna stranica 1. mletačkog izdanja 1763.

uspjehom toga djela — za pet godina tri izdanja — i potaknut od Boškovića, u Rimu prijanja uz još teži posao da također i stihovima izloži Newtonovu filozofiju i znanstvena otkrića. I taj je veliki spjev (24 227 heksametara) filozofski: *Deset knjiga novije filozofije u stihovima (Philosophiae recentioris versibus traditae libri X, 1755—1792)*. Bošković je surađivao u pripremanju toga djela tumačeći Stayu Newtonovu fiziku i napisavši komentar. Taj je spjev, plod zrelije dobi, bolji od prvoga, iz početnoga razdoblja, o Descartesovu sustavu — kako u rasporedu građe, tako i u pjesničkoj obradbi.

Devetnaesto i dvadeseto stoljeće

Devetnaesto je stoljeće započelo u nepovoljnoj klimi za latinističku književnost. Isusovci, kojima je jedan od prvih zadataka odgoj djece i mladeži, bacajući u svojim školama težište prvenstveno na nastavu latinskoga jezika i, dakako, vjeronauka, poznatom su upornošću izvjestili više učenika u pisanju proze i građenju stihova po uzoru na rimske pisce. Njihov je red 1773. na neko vrijeme ukinut te se uskoro smanjio broj latinskih pjesnika. Usto se i u svjetovnim školama latinski potiskuje dok se, naprotiv, grčkome daje veće značenje nego prije. Ali je još teži udarac latinističkom pjesništvu zadao romantizam svojom temeljnom zasadom da je vrijedno samo izvorno doživljavanje svijeta, a ne oponašanje velikih uzora. Osim toga, to je doba kada jača nacionalna svijest u mnogih naroda, kad se više svraća pozornost na vlastitu prošlost i vrednote u njoj nego na antiku i kad se narodni jezici nastoje osloboditi nanosa dugih stoljeća u kojima je prevladavao duh latiniteta. Istina je da u 19. st. filologija postaje moderna disciplina, mnogo je stručnjaka unapređuje, ali je poznato da pjesništvo obično ne cvjeta istodobno s filologijom. Za klasično obrazovane učenjake latinski je sve do sredine stoljeća drugi materinski jezik. To je još nastavni jezik u nekim srednjim školama kao i jezik doktorskih teza u gotovo svim znanstvenim granama. Unatoč svim tim nepovoljnim okolnostima to je stoljeće uz velik broj prevodilaca s narodnih jezika dalo više latinističkih pisaca, prvenstveno pjesnika, najčešće dvojezičnih pa i trojezičnih, osobito otkad je Hoeufft odredio da se iz njegove zaklade bogato nagrađuju najbolji pjesnici.

Među pjesnicima na prvom bi mjestu valjalo navesti CHARLES A BAUDELAIRE (1821—1867) koji je jednom jedinom pjesmom na latinskom postao preteča preobrazbe pjesničkog izraza u tradicionalnom latinističkom pjesništvu. Manje je poznato da u njegovim trima pjesmama ima 134 heksameterska stiha, nagrađena ili pohvaljena na glavnim natjecanjima, što ih je sastavio prema zadanom proznom tekstu dok je, od petnaeste do sedamnaeste, polazio Collège Louis-le-Grand u Parizu. Općenito je poznata jedna njegova pjesma, *Pohvale mojoj Franciski (Franciscae meae laudes)* što ju je za života uvrštavao u sva tri izdanja *Les fleurs du mal*, posvećena nekoj obrazovanoj i pobožnoj kitničarki. Ta pjesma od 11 kitica sa 3 rimovana osmerca, u ritmu liturgijskih himna, kao i ostale u toj zbirci privlače podjednako svačiju pozornost. Baudelaire je prvi od novijih pjesnika propjevao na gotičkom ili pariškom latinitetu, a u njezinu uvodu, koji nije uvrstio samo u jednom svom izdanju, upozorio je na prikladnost toga jezika i za moderno pjesništvo te time u neku ruku prejudicirao njegovu uporabu: »Ne čini li se čitatelju, kao i meni, da je jezik posljednje latinske dekadanse — posljednji uzdah jake osobe već preobražene i pripremljene za duhovni život — posebno prikladan da se izrazi strast kako ju je shvatio i osjetio moderni pjesnički svijet? Mističnost je drugi pol toga magneta kojemu su Katul i njegova družina, neotesani i posve epidermički pjesnici, poznavali samo čulni pol. U tom čudovitom jeziku čini mi se da solecizam i barbarizam iskazuju iznuđene nehaje strasti koja se zaboravlja i ruga pravilima. Riječi, uzete u novom značenju, otkrivaju dražesne nespretnosti sjevernoga barbarina na koljenima pred rimskom ljepotom. I sam kalambur, kad se probija kroz ta sitničava mucanja, ne poigrava li se priprostim i raskošnom ljupkošću djetinjstva?«

U istoj knjizi u kojoj se nalaze svi Baudelaireovi latinski stihovi (*Vers Latins*... 1933, 5. izdanje) ima po jedna latinska pjesma njegovih nešto starijih suvremenika, učenikâ Sainte-Beuvea, koja je nagrađena, i jedna Alfreda de Musseta samo pohvaljena. Hugo, Nerval, Verlaine i Rimbaud također su kao učenici gradili latinske stihove, za njih dobivali priznanja te isto tako postali priznati pjesnici već u najranijoj mladosti. Zacijelo je toj ranoj pjesničkoj sazrelosti mnogo pridonijelo i vježbanje u kvantitativnoj metrici s raznovrsnim i bogatim ritmom. I u ovom je stoljeću klasično latinsko obrazovanje bez sumnje ponešto utjecalo na francuski a u većoj mjeri na još nerazvijene evropske književne jezike, osobito u sintaksi i pravopisu, s trajnijom i jačom latinističkom kulturnom i književnom predajom. I najčešći prijevodni stihovi antičkoga pjesništva umnogome su se oblikovali prema klasičkoj metrici.

Sve je engleske pjesnike, od 17. st. i dalje, brojnošću i vrijednošću pjesama nadvisio WALTER SAVAGE LANDOR (1775—1864). Do pojave *Imaginary Conversations* bio je poznatiji kao latinist, jer su mu sva važnija djela osim *Gebira* i *Counta Juliana* bila objavljena na latinskom: *Jambi* (*Jambi*, 1800), *Oda kralju Gustavu* (*Ode ad Gustavum regem*, 1810), *Pet novih idila* (*Idyllia nova quinque*, 1815) i *Junačke idile* (*Idyllia heroica*, 1820). Dvije posljednje zbirke preveo je na materinski jezik i iz tih je prijevoda danas općenito poznato nekoliko lijepih narativnih pjesama iz grčke mitologije s ugledanjem na Mosha, Teokrita i Ovidija. I romantički je spjev *Gebir* (1798), pun prisjećanja na Homera, Vergilija i Dantea, u 7 pjevanja o ratovanju španjolskoga princa u Egiptu, kasnije preveo na latinski. Latinskih pjesama ima i u *Dry Sticks Fagotet* (1858), *Heroic Idylls* (1863) te drugom izdanju *Hellenics* (1850). Landor je posljednji u nizu većih engleskih pjesnika. Poslije njega pisanje latinskih stihova dobrim dijelom postaje samo razbibriga.

U drugoj su se polovici stoljeća u srednjoškolskom obrazovanju zbile velike promjene. Ipak se pri kraju afirmirala etonska skupina pjesnika; nisu bez svježine i dražesti neke njihove prigodne, mahom humorističke pjesme o životu učenika u školi, ispjevane u klasičkim mjerama. Istodobno se javlja nekoliko boljih pjesnika izrazito katoličke usmjerenosti s pjesmama u ritmu crkvenih himna, također prigodna ali poučna sadržaja iz đačkoga života.

Glavni takmaci Talijanima za »Praemium Hoeffftianum« bili su Nizozemci. IOANNES IACOBUS HARTMAN (1851—1924) dva je puta dobio zlatnu nagradu. Veoma ga je cijenio Pascoli, nenadmašan u latinskoj liri: »Hartmane, više se stidim zbog pobjede nego gubitka / Jer kao pobjednik tvoj često ti čitam stih.« Od 1898, kad je prvi put pobijedio, do 1924. izdao je mnogo pjesama, a najbolje su mu u zbirci *Pjesničkih deset godina* (*Decennium poeticum*, 1907) s pjesmama o životu u kući i na studijama.

Na jugu hrvatskom, u Dalmaciji, gdje je prije bilo nekoliko jakih humanističkih središta, i u ovom se stoljeću javlja više latinskih pisaca. Makaranin JOSIP ČOBARNIĆ (1790—1852) po svoj je prilici posljednji hrvatski neolatinistički pjesnik većih književnih vrsta. Njegovo glavno djelo *Dioklijada* (*Dioclias*), objavljeno postumno 1881. i tijekom idućih desetak godina postupno prepjevano na talijanski, jest spjev od 3 pjevanja s 2202 klasična polimetrička stiha, u kojem su opjevani posljednji dani Dioklecijanovi i počeci splitske crkve. U Dubrovniku, najjačem središtu hrvatske latinističke književnosti, i u 19. st. uporno se održava predaja pisanja na latinskom jeziku; njeguju se

uglavnom manji pjesnički oblici ponajviše prigodna sadržaja. Na hrvatskom sjeveru, gdje se zbog specifičnih razloga latinski održao kao službeni jezik u najvišem političkom predstavničkom tijelu gotovo do polovice stoljeća, tim se jezikom pišu rasprave i disertacije, kao i drugdje, pjesme (Brezovački) i govori, od kojih su neki imali i širega odjeka u domaćoj i međunarodnoj javnosti, npr. Strossmayerov. IVAN DERKOS (1810—1834) u spisu *Genij Domo vine nad usnulim sinovima svojim* (*Genius Patriae super dormientibus suis filiis*, 1832) prvi izlaže jezične i političke koncepcije ilirskoga pokreta.

Talijanski književnik iz neoklasicističkoga razdoblja UGO FOSCOLO (1778—1827), Grk po majci i mjestu rođenja, a Talijan po ocu, držao je staru Atenu i republikanski Rim svojom duhovnom domovinom. Za švicarskoga progonstva pod imenom klerik Didim izda na biblijskom latinskom jeziku oštru porugu *Hiperkalipsa* (*Hypercalypsis*, 1815) na svoje tobožnje prijatelje.

GIOVANNI PASCOLI (1855—1912), jedan od najvećih talijanskih pjesnika na prijelazu u 20. st., najveći je latinski pjesnik novijega vremena. Na međunarodnom pjesničkom natjecanju u Amsterdamu trideset je puta dobio zlatnu medalju a petnaest je puta pohvaljen, zbog čega ga netko, očito pretjerujući, nazva najvećim pjesnikom od cara Augusta. Profesor grčkoga i latinskog jezika na nekoliko talijanskih sveučilišta, a od 1905. do smrti Carduccijev nasljednik na katedri za talijansku književnost na Sveučilištu u Bologni, napisao je od 1874. do 1911. velik broj latinskih pjesama što su postumno izdane 1914. u dvjema zbirkama pod naslovom *Pjesme* (*Carmina*); sadrže 31 kratku poemu i 73 kraće pjesme, od kojih je jedna na grčkom, a jednu je napisala njegova sestra Marija. U jednom pismu iz 1911. pjesnik kaže za svoje poeme: »Čine organsku cjelinu. Opisuju rimski život u svim vremenima, u svim prilikama, za rata i mira, na kopnu i moru, u javnom i privatnom životu, u gradu i na selu; pjesnike, obrtnike, znamenite ljude i žene, i mali svijet, i poganstvo i kršćanstvo, i njegove početke i kraj — bez kraja...« Te su zbirke podijeljene na šest ciklusa i neki od njih po duhu odgovaraju pjesnikovu talijanskom pjesništvu: *Seoske pjesme* (*Ruralia*, 1895—1899), njih pet, idu među njegove prve pjesme, još ponešto neprirodne, a prožimlju ih isti motivi i teme — priroda i »piccole cose« u njoj — kao u *Myricae* (1891), *Rimske teme* (*Res Romanae*, 1892—1906) sadrže šest pjesama, a po pristupu rimskom životu i njegovoj modernoj interpretaciji imaju pandan u *Poemi conviviali* (1894), iako u ovima pretežu grčke teme, *Knjiga o pjesnicima* (*Liber de poetis*, 1891—1910), zatim dvije himne, *Rimu* i *Turinjanima* (*Hymni in Romam, in Turinos*, 1911), ispjevane u povodu pedesetogodišnjice Kraljevstva koje podsjećaju na povijesno-političke pjesme u *Odi e Inni* (1906) i najposlije *Kršćanske pjesme* (*Poemata Christiana*, 1885—1911) te *Pjesmice i epigrama* (*Poemata et epigrammata*, 1885—1911).

U 11 poema u *Knjizi o pjesnicima* opširno razvija teme iz života i djela Katulova, najviše Vergilijeva, i Horacijeva. Možda su mu najbolje od svih poema one u ciklusu *Kršćanske pjesme*, sedam njih, gotovo sve iz posljednjega razdoblja. Po tipično pascolijevskoj inspiraciji — stradanje nekućnih i priprosta srca — ističe se *Cvijeta* (*Thallusa*): robinja Cvijeta, pošto su joj ubili muža zbog sumnje da je kršćanin i istodobno odujeli sinčića čiji osmijeh još nije bila vidjela, kao služavka u jednoj kući odgaja djecu. Najmlađemu nježno pjeva uspavanku kao vlastitu djetetu i kad joj ono upućuje prvi smiješak kao svojoj majci, prodadu je nekom kupcu. Tako je robinji bila uskraćena

ljubav i prema tuđoj djeci. *Pjesmice i epigrami* sadrže mahom autobiografske prigodne pjesme upućene najčešće prijateljima i rodbini. Među njima ima finih, čisto lirskih, do savršenstva dotjeranih o obiteljskim čuvstvima ili o nekom detalju iz svagdanjega života, uvijek s nekom poukom, u čemu se bez sumnje ugledao i na renesansne pjesnike koji su rado njegovali prigodne pjesme s didaktičkom tendencijom.

Sve su poeme ispjevane u heksametrima, samo su u jednoj, u *Vakuninu hramu* (*Fanum Vacunae*) iz *Knjige o pjesnicima* upotrijebljeni Horacijevi metri, a u *Cvijeti*, u dijelu uspavanke, stari nacionalni stih saturnij. U posljednjem su ciklusu elegijski distisi ili pak lirski metri. Pjesnik je dakle upotrijebio sve latinske klasičke stihove, i to s vrlo velikom okretnošću kakve nije bilo ni u jednoga latinskog pjesnika njegova vremena. Jezik mu je izmijensiran prema književnim vrstama, a rječnikom koji je i sâm obogatio osobito deminutivima i vlastitim neposrednim stilom razlikuje se od antičkih pisaca, kao i od renesansnih kod kojih je često previše retorike i formalnih ukrasa.

Neobična je i zanimljiva pojava da baš u 20. st. — kad se latinski još žešće nego prije napada kao jezični medij uopće, kad mu se u mnogim krugovima osporava sposobnost da se njime ostvaruju nova književna djela i kad u širokim slojevima tradicionalnoj humanističkoj kulturi izmiče tlo pod nogama — latinsko je pjesništvo, može se reći, u usponu, pa čak inovacijama u pjesničkom postupku i tematskom izboru dokazuje smisao postojanja. J. i L. IJsewijn u *Pregledu latinskih pjesnika dvadesetoga stoljeća* (*Conspectus poetarum Latinorum saeculi vicesimi*, 1961) iznose više od 400 pjesnika i prevodilaca iz 27 evropskih i izvanevropskih zemalja. Ako se tome doda da u tom vremenu izlazi oko 20 književnih časopisa dužega ili kraćeg vijeka, da je objavljeno nekoliko antologija ili skupnih zbirki i da ima desetak stalnih ili povremenih zaklada i nagrada, nije teško zaključiti da je ta proizvodnja vrlo obilna i da zanimanje za nju — uzevši u obzir sve razmjere i bitne čimbenike — nije manje nego za onu na narodnim jezicima, pored toga što zacijelo u njoj ima dosta pjesama koje su, kao i drugdje, samo igrarije pera, ili pak puke školske vježbe.

Pregled J. IJsewijna i L. Jacobs, proširen u studiji *Latijnse Poëzie van de twintigste Eeuw* (1961), Giustinianijevo književnopovijesno djelo *Die neulateinische Dichtung in Italien 1840 bis 1950* (1961) i dvije antologije — Joseph Eberle, *Ziva Kamena, latinske pjesme našega stoljeća* (*Viva Camena, Latina huius aetatis carmina*, 1961, s uvodom J. IJsewijna i L. Jacobs *Novija latinska književnost — De litteris Latinis recentioribus*, i izborom od 244 pjesme od 50 pjesnika iz 17 evropskih i izvanevropskih zemalja koji su djelovali u zadnjih pedeset godina) i *Suvremene latinske pjesme* (*Carmina Latina recentiora*, 1974) izdavača Reinharda Brunea u Leichlingenu s preko stotinu najnovijih pjesama od 18 pjesnika iz 7 nacija — temeljna su pomagala za upoznavanje najnovijega pjesništva, samo jednoga vida probuđena zanimanja za neolatiniizam, karakteristična u naše doba kod znalaca latinskoga jezika, koje se danas sve češće naziva neohumanizam. To pjesništvo ponovo ujedinjuje čitaoce širom svijeta kojih je očito svakim danom sve manje.

Bitna je značajka toga pjesništva da se u njemu očituju dvije suprotne tendencije. Pjesnici sve manje upotrebljavaju klasične metre, tj. kvantitativnu metriku, i ustaljene pjesničke oblike postupno napuštajući mitološki aparat, prisjećanja i pozajmice iz rimskih pjesnika, a sve više posežu za akcentatskom, tj. ritmičkom silabičnošću, i slobodnim stihom, u sadržajnom se po-

gledu obraćajući zbiljskom životu, doživljajnom odnosu prema njemu, svojoj ili tuđoj intimi. Međutim, ipak još uvijek pretežu metričke pjesme sa standardnim temama, uglavnom prigodna značenja, nad ametričkim koje su sasvim subjektivne, u pravom smislu lirske, ali i u one prve polako ulazi suvremena tematika. Mnogima se čini da su te inovacije povratak na srednjovjekovnu *barbaries*, ali se pritom zaboravlja da je latinski u tijeku stoljeća znao biti prilagodljiv i da je pjesništvo i prije katkada doživljavalo preobrazbe i ukrštanja. Izvan svake sumnje je da u tim novim stremljenjima ima utjecaja i moderno pjesništvo na narodnim jezicima, uspon katolički usmjerenih pjesnika na prijelomu stoljeća i u novije doba pojačano zanimanje za srednji vijek i studije o njemu.

IJsewijn, vjerojatno najbolji poznavalac suvremenoga latinskoga stvaralaštva, misli da bi taj novi pravac u neolatinskom pjesništvu valjalo zvati *klasički romantizam*: »klasički« zato što je veći dio tih pjesama napisan prema antičkim normama pisanja, a »romantizam« pak zato što te pjesnike pokreću iste teme koje i pisce na narodnim jezicima. Ta se težnja primjećuje već u posljednjim desetljećima prošlog stoljeća a potaknuo ju je Pascoli svojim po sadržaju zaista raznovrsnim i umnogome novim pjesmama, kao i tadašnji estetički pogledi na književno stvaralaštvo. Vrlo plodni Švicarac *PETRUS ESSEIVA* (1823—1899) u nekim pjesmama iznosi sadržaje kojih dotada nije bilo u latinskih pjesnika, npr. opis željnoga parobroda u plovidbi. Nijemac *HERMANN WELLER* (1878—1956) ima krasnih pejzažnih pjesama kao i njegov suvremenik na drugom kraju svijeta, u Kolumbiji, *MICHAEL ANTONIUS CARO* (1843—1909). U toj južnoameričkoj zemlji, gdje se posredovanjem Španjolaca ukorijenilo humanističko obrazovanje — njegov se utjecaj prilično primjećuje i u domaćem romantizmu — ima sve do danas latinskih pjesnika. Od dvadesetak suvremenika možda je najistaknutiji *ALFREDIUS BECERNA*, i kao pjesnik i prevodilac.

Pascoli je, ne samo u Italiji, velikim i snažnim djelom potaknuo mnogonjih na pisanje latinskih stihova. Cijeli niz profesora, svećenika, redovnika, pravnika, liječnika, ljekarnika i drugih, iz potrebe ili iz mode, njeguje latinsko pjesništvo.

Među pjesnicima ovoga stoljeća više od polovice ih je iz Italije i Vatikana gdje ima najviše književnih časopisa, narodnih i međunarodnih nagrada i gdje se najčešće pojavljuju knjige pjesama. Neki su od njih pod velikim utjecajem toga najvećeg novijeg pjesnika i kad se takmiče s njime u latinskoj Muzi.

FRANCISCUS SOFIA-ALESSIO (1873—1943), samouk u latinskom, petnaest je puta bio pohvaljen a tri puta nagrađen na amsterdamskom natječaju. U pjesničkom postupku vidno se povodi za Pascolijem, donekle i u temama; najviše ga, naime, privlači kršćanska pobožnost i dobrota. U pjesmama iz rimskoga života, npr. *Posljednji dani Tibulovi* (*Ultimi Tibulli dies*), *Vergilije protjeran s dobarca* (*Vergilius agello expulsus*) ili *Posljednji dani Ovidijevi* (*Ultimi Ovidii dies*) ima previše oponašanja rimskih pjesnika, a u onima prvima sve je dano u crno-bijeloj tehnici. Najuspjeliji je u manjim pjesmama kad iznosi osobne boli i patnje osamljeničkoga života. Pascolijev takmac, kasnije nazvan »nasljednik latinskoga Pascolija«, *ALAFRIDUS BARTOLI* (1872—1954) u tijeku više od pedeset godina pjesničke karijere napisao je za Amsterdam, gdje je petnaest puta bio pohvaljen, ili u časopisima objavio vrlo mnogo pjesama, ali još nema njegova djela na okupu. Teme su, kao i kod Pascolija, stari

Rim ili svakodnevni život, najčešće u krugu najbližih. Prevodio je Foscola, Leopardija, Marratija, Carduccija, Zanellu, Pascolija i D'Annunzija. *QUIRINUS FICARI* pjesnik je većih i manjih pjesničkih oblika, također s temama iz staroga Rima ili suvremenoga života. I *IOANNES MORABITO* (1900), više puta pohvaljen na uglednim pjesničkim natjecanjima, u mnoštvu pjesama, koje još nisu izdane u posebnoj knjizi, poput Pascolija pjeva o osobama iz rimske povijesti i antičke mitologije ili o zgodama iz svoga života. *VINCENTIUS POLIDORI* s Bartolijem, Ficarijem i Morabitom istaknutiji je takmac Pascolijev. I u njegovim je pjesmama tematika kako iz antičkoga tako i našeg vremena. Pjesme *CESARA DE TITTA* (1870—1933) bez učenih su rekvizita, spontane i jednostavne, osobito u *Popijevkama i cvijeću* (*Cantus et flores*, 1930) za Vergilijevo dvotisućljeće. Prijevod *Rimske elegije Gabriela D'Annunzija* (*Elegiae Romanae Gabrielis Nuncii*) doživio je dva izdanja, 1900. i 1905. Već spomenuti *U. E. PAOLI* (1884—1970) osim pjesama ima i prijevoda. U stihovima je ispričao nepodopštine Maksa i Morica Wilhelma Buscha (*Villelmi Busch Maximii et Mauritiu malefacta Latinis versibus enarrata*, 1959). Pretežno pejzažni pjesnik *AEMILIUS MERONE* živi u Napulju i pjesme su mu nadahnute uglavnom ljepotama toga kraja. Od pet knjiga pjesama, od kojih je prvu izdao 1942, najpotpunije ga predstavljaju *Prisojno cvijeće* (*Aprici flores*, 1950), *Hendekasilabi* (*Hendecasyllabi*, 1955) i *Darci Muze* (*Munuscula Musae*, 1959). U svima ga inspiriraju užici života na selu, poljski radovi, godišnja doba, u čemu slijedi Tibulovu jednostavnost bez oponašanja i pozajmica, zatim zgode iz vlastita obiteljskoga života. U nekoliko finih pjesmica, posvećenih kćerčici Marisi, prateći njezine postupke u svakodnevnu životu, pokazao je koliko je prodro u dječju dušu. Iako upotrebljava klasičke metre, kao i svi talijanski pjesnici, nigdje se ne vidi da mu je jedino stalo do formalne dotjeranosti. Svakodnevnu zbilju i dojmove krajolika, duboko doživljene, samo zadijeva tim antičkim ruhom. Sve je kod njega zgusnuto, dano ono najbitnije, katkad samo poneka impresija, bez deskripcija, čestih u latinističkom pjesništvu. Predaju prevođenja s grčkoga nastavlja *D. BARRESI*.

Po broju pjesnika i prevodilaca iza Talijana na prvom su mjestu Nijemci. Previde se prvenstveno njemački književni tekstovi. *ANDREAS ANDRIAN* (1864), koji je pod stare dane naučio latinski, preveo je npr. *Fausta* (*Faustus Latinus*, 1940), a Buschov *Maks* i *Moric* prevedeni su čak dva puta (*ERVINUS STEINDEL*, 1925. i *CAROLUS MERTEN*, 1932). Od pjesnika valja navesti *JOSEPHA EBERLEA* (1901) i njegove tri knjige pjesama (*Stike — Imagines*, 1955; *Hvale — Laudes*, 1959. i *Ljubavi — Amores*, 1962) s kojima zauzima posebno mjesto u suvremenom latinističkom pjesništvu. Služeći se metrikom srednjovjekovnih pjesnika a rječnikom i frazeologijom od antike do danas, uspijeva, i to naoko na nevjerojatno lak način, izraziti sve ono što modernoga pjesnika može zaokupljati. To su prvenstveno pjesme u baladnom tonu o zločinima u prošlom ratu, zbog čega »naše će zvijezde zastirati oblak«, i o stradanjima, posebno Židova. Ima kod njega i lijepih, lepršavih stihova s uspomena na studentsko doba. U nekim pak pjesmama s ironijom i humorom govori o suvremenim prilikama i manama.

U Francuskoj je poslije revolucije, iako ima vrlo mnogo stručnjaka za klasičku filologiju, latinistička književnost gotovo potpuno zamrla. Ipak i u ovom kratkom pregledu neka se spomene *JEAN VINCENT SCHEIL* (*Ioannes Vincentius Scheil*, 1858—1940), glasoviti asiriolog koji je prvi izdao, preveo i pro-

tumačio Hamurabijev zakonik. Njegovo književno latinsko stvaralaštvo sadrži epigrame i pjesme najviše prigodna sadržaja. Vrstan je pjesnik religioznih pjesama Alzašanin *FRANCISCUS XAVERIUS REUSS* (1842—1925) koji je ponajviše živio u Rimu. Trinaest puta pohvaljen i jedanput nagrađen u Amsterdamu ostavio je dvije zbirke pjesama: *Pjesnički pokušaji* (*Tentamina poetica*, 1911) i *Novi pjesnički pokušaji* (*Nova tentamina poetica*, 1922).

U Engleskoj se osobito njeguje prevođenje na latinski, a ponekad i na starogrčki, kako se to najbolje vidi iz zbornika *Some Oxford Compositions* (1949) koji sadrži 159 pjesničkih i proznih engleskih tekstova što ih je na latinski ili grčki prevelo sedam učenjaka. *H. D. WATSON* istakao se prepjevima u elegijskim dvostisima pjesničkoga djela *The Hunting of the Snark* (1936) i pjesme *Jabberwocky* (1937) iz pripovijetke *Through the Looking-Glass* na mnoge jezike prevođena pisca Lewisa Carrola. Pjesnik *A. B. RAMSAY* (1872—1952) izdao je 4 knjige: *Među ljiljanima* (*Inter lilia*, 1920), *Ružina rosa* (*Ros rosarum*, 1925), *Brsnato vrbovo granje* (*Frondes salicis*, 1935) i *Sljezov cvijet* (*Flos Malvae*, 1946). To su lirske pjesme jednostavna stila različita sadržaja, uglavnom u silabičkim klasičkim stihovima. Najuspjeliji je u ozbiljnim temama.

Poslije prvoga rata u Nizozemskoj, nekada kolijevci slavni pjesnika, vrlo je malo latinističkih pisaca, iako se klasični jezici temeljito uče i proučavaju. Prije prvoga rata i poslije njega dobre stihove piše Hartmanov učenik *HELBERTUS DAMSTE* (1860—1943) koji je dva puta dobio prvu nagradu u Amsterdamu, za pjesmu *Očinska polja* (*Paterna rura*) i *Ljetni praznici* (*Feriae aestivae*). Nakon drugoga svjetskog rata istakao se *H. VROON* kao prevodilac Guida Gezellea, pjesnika druge polovice prošloga stoljeća, koji je zanesen ljepotama prirode na zapadno-flamanskom narječju nadahnuto pjevao o svim promjenama u njoj.

U Sjedinjenim Američkim Državama u novije doba izlazi više znanstvenih časopisa za klasičnu filologiju i neolatinizam kao i latinskih književnih. Među brojnim pjesnicima ističu se *IOANNES ALEXANDER GAERTNER* (1912) i *HARRY C. SCHNUR* (*C. Arrius Nurus*, 1907). Prvoga je IJsewijn nazvao »pjesnikom latinskoga impresionizma«. Njegove pjesme u *Ljudskoj riječi* (*Vox humana*, 1954) odraz su nemirna duha današnjega čovjeka. Drugi, podrijetlom Nijemac, proučavatelj neolatinizma i sastavljač izvrsne antologije *Lateinische Gedichte deutscher Humanisten* (usporedno latinski i njemački, Stuttgart 1966), u *Sitnim pjesničkim tricama* (*Nugulae*, 1957) izdao je svoje kratke pjesmice i prijevode, ponajviše satiričke.

Među slavenskim narodima na prvom je mjestu Hrvat *TON SMERDEL* (1904—1970). Klasički filolog, pisac brojnih znanstvenih i esejističkih radova iz područja klasičnih i modernih književnosti i iz hrvatskoga latinizma, prevodilac sa starogrčkoga, novogrčkog, latinskog i talijanskog, prevodilac na latinski nekih naših pjesnika 20. stoljeća, hrvatski pjesnik, romanopisac i pripovjedač, izdao je 7 knjiga latinskih ametričkih pjesama: *Urna Suđenića* (*Urna Parcarum*, 1961), *Mostovi što svijetle* (*Pontes lucentes*, 1962), *Kantilene* (*Cantilena*, 1965), *Blagi sunčevi dlanovi* (*Palmae solis almae*, 1967), *Kantilene čempresa* (*Cantilena cupressorum*, 1967), *Dah čempresa* (*Flatus cupressorum*, 1968) i *Porečki cvrčci i valovi* (*De cicadis et undis Parentinis*, 1969), čime se uvrstava među najplodnije novije neolatiniske pjesnike u svijetu. Kao i u hrvatskim, on je i latinskim pjesmama, u modernoj formi, nježan lirski

pjesnik krajolika, pretežno primorskih, sutonskih i jesenskih raspoloženja, sjećanja na djetinjstvo i blage vedrine kad izražava svoju ili tuđu tjeskobu u današnjem vremenu.

IVAN BAKOVIĆ preveo je u Splitu 1957. u heksametrima Mažuranićevu *Smrt Smail-age Čengića* (*Mors Smail-aga Čengić*). Čini se da kod Hrvata piše latinske stihove još među rijetkima IVAN CESAR (1939), čije su četiri lirske pjesme u slobodnim stihovima uvrštene u navedenu antologiju *Carmina Latina recentiora*.

Od ostalih slavenskih naroda nekoliko ih dostojno zastupa *Musae reduces* ovoga doba. Poljak MIECZYŚLAW BROŻEK (*Micislaus Broscius*, 1911) u časopisima »Palaestra«, »Euphrosyne« i »Meander« objavljuje lirske pjesme, ponajviše ljubavne. Moravljani JAN NOVAK (*Janus Novák*, 1921) — sada živi u Italiji — piše osebuje ametričke pjesme, često se poigravajući s aliteracijama i onomatopejama, s gorčinom zbog prolaznosti svega. Uglazbio je velik broj latinskih stihova. FRANTIŠEK PALADA (*Franciscus Palada*, 1870—1946), također Moravljani, vjerojatno ide među najveće prevodioce između dvaju ratova. Objavio je u klasičkim mjerama četiri knjige prijevoda čeških, slovačkih, nje-mačkih i francuskih pjesnika. Nadaleko je poznata njegova *Antologija češkoga i slovačkoga pjesništva* (*Anthologia poeseos Bohemicae*, 1936). Od Čeha je najviše prevodio J. S. Machara, jednoga od najboljih pjesnika realističke struje u češkoj književnosti. Rus J. M. BOROVSKI iz Lenjingrada među pjesmama ima antologijsku kraću elegiju *Ovidiju za rođendan* (*In diem natalem Ovidii*, 1959). Slovenac SILVO KOPRIVA (1908) prvenstveno je prevodilac, jedan od najplodnijih u naše doba. Preveo je oko stotinu pjesama najvećim dijelom iz jugoslavenskih književnosti. Ima i izvornih pjesama, mahom prigodnih, u povodu znanstvenih kongresa i godišnjica kulturnih ili prosvjetnih ustanova. U prijevodima i izvornim pjesmama — gotovo je sve objavio u časopisu »Živa antika« od 1954. dalje — najradije upotrebljava klasičke mjere, i to vrlo raznovrsne. I ANTON SOVRE (1885—1963), s pravom jednom nazvan »slovenski Aristarh«, prevodio je u metričkim stihovima slovenske pjesnike Prešerna, Aškercu i Župančiča te napisao u isto takvim stihovima brojne latinske posvete prijateljima. Zanimljivo je spomenuti da je roman slovenskoga književnika Josipa Jurčiča *Jurij Kozjak, slovenski janičar* (1864) u najnovije doba preveo na latinski također Slovenac FERDINAND KOLEDNIK pod naslovom *Commentarii de vita et rebus gestis Georgii Kozjak militis ianitarii Sloveni* (1959).

IJsewijn na kraju svoga govora *Labudi pjev latinитета?* (*Cygnus Latinitatis cantus?*, 1972) kaže: »Ali, piscima se mora prepustiti da slobodno pišu kako sami hoće i o čemu žele... Latinizam je cvao dok su latinski pisci doista bili glasnici svoga vremena ili njegovi kritičari: imajte na umu Pavla Đakona, Alkuina... Petrarku i Erazma... Pascolija... Neka latinski pisci budu slobodni, po sto puta kažem, kako u sadržajnoj obradbi tako i u izboru izražajnih vrsta.«

Neki, međutim, pjesništvu na jeziku kojim se više ne govori, kao ni dijalektalnom, ne proriču sigurnu budućnost. Ipak, upravo u hrvatskoj književnosti primjer Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, ispjevanih starim kajkavskim narječjem, svjedoči da ni danas vrijednost pjesništva uopće ne zavisi od toga je li ono na govornom jeziku, već od toga ima li se što kazati i umije li se to pjesnički oblikovati, jer je za svako pjesništvo trajna ona Ciceronova: »Poeta naturā valet« (= Pjesnik vrijedi samo po svom prirodnom daru).

Kongresi, znanstveni časopisi i suvremeni proučavatelji

U poratno doba zbog sve manjega društvenog interesa za *humaniora* i nastava latinskoga jezika na svim razinama institucionaliziranog obrazovanja gubi na nekadašnjoj pretežnosti i značenju, pa i sami klasički studiji kao da zastaju, bar u nekim sredinama i središtima. Međutim, nekako baš u ovo vrijeme kod stručnjaka za taj jezik vidno jača zanimanje za neolatinisku kulturu — teško je tome naprećac točno odrediti znanstvene, kulturne i pedagoške razloge — kako u starom tako i novom svijetu, na evropskom zapadu i istoku, u velikih i malih naroda, u Americi, Australiji, SSSR-u i čak u Japanu. Rezultat te plime jest da se prišlo organiziranju međunarodnih kongresa samo za neolatinističke studije. Flamanskom manjem gradu Leuvenu, u Belgiji, pripala je čast da se u njemu održi prvi. Tu se 1971. našlo na okupu oko 200 raznolikih stručnjaka — klasičkih filologa, neofilologa, filozofa, teologa, pravnik i prirodnoznanstvenika — iz 19 zemalja s tri kontinenta: Evrope, Amerike i Australije. Podneseno je sedamdesetak predavanja i referata, od kojih je 66 tiskano u *Radovima neolatinškoga kongresa u Leuvenu* (*Acta Congressus Neolatini Lovaniensis*), objavljenima 1973. u Leuvenu i Münchenu. Najbrojnije su zastupljeni bili filolozi, što ukazuje da se na istom polju — neolatinizmu — susrela klasička latinska filologija i neofilologija. Teme istraživanja bile su vrlo različite. Bogatom hrvatskom latinizmu posvećeno je šest referata, a toliko ih nije bilo ni o jednoj drugoj latinističkoj književnosti. U tijeku kongresa zapažen je entuzijazam, dinamizam i stručnost njegova glavnoga pokretača i organizatora JOZEFA IJSEWIJNA (1932), šefa Katedre za neolatinisku filologiju na Katoličkom sveučilištu u Leuvenu. Taj neumorni proučavatelj cijeloga latinizma smatra se najboljim poznavaoцем suvremenoga latinskog stvaralaštva. Sam ili u suradnji sa suprugom L. Jacobs napisao je brojne rasprave, članke i govore na svjetskim jezicima ili na latinskom, npr. *Pregled latinskih pjesnika dvadesetoga stoljeća* (*Conspectus poetarum Latinorum saeculi vicesimi*, 1961), *Suvremena latinska književnost* (*De litteris Latinis recentioribus*, 1961) i *Labudi pjev latinитета?* (*Cygnus Latinitatis cantus?*, 1974). Glavni je urednik svjetski značajnoga časopisa »Humanistica Lovaniensia« koji od 1968. uvrštava radove o latinizmu i izvan Belgije; jedan je od članova međunarodnog uredništva tog uglednoga časopisa od 1971. i Veljko Gortan iz Zagreba. K tome, IJsewijn je jedan od autora projekta, izložena na Kongresu, izradbe toliko potrebne povijesti neolatinške književnosti. Na drugi kongres, 1973. u Amsterdamu, starom i uglednom humanističkom središtu, došlo je još više stručnjaka iz još više evropskih i izvanevropskih zemalja; najviše ih je bilo iz Francuske i Sjedinjenih Američkih Država. Održano je devedeset predavanja i referata, dakle više nego na prvom. Iz hrvatskog latinizma bila su četiri.

Za te obje velike međunarodne manifestacije bila je dana potpuna sloboda u izboru tema s bilo kojega područja neolatinizma. Prikazani radovi upravo zbog toga što tematski nisu bili ograničeni i nisu mogli u sudionika pobuditi podjednak interes. Zato je za treći kongres, koji se 1976. održao u Toursu, bio predložen ograničen izbor tema na pet razdjela.

Da bi se kompleksnije mogao proučavati neolatinizam, potrebno je angažirati stručnjake i ostalih specijalnosti: astronome, matematičare, pravnike, liječnike i dr. Nadalje, zasada nema ni izdaleka svih potrebnih predradnji za

širi neolatinistički studij: mnogi štoviše vrlo vrijedni tekstovi još nisu tiskani, nema kritičkih izdanja ni svih velikih pisaca, kao ni novolatinskoga rječnika. Jedino se prilično unapređovalo u prikupljanju i objavljivanju bibliografije. Za tako zamašne i teške poslove *condicio sine qua non* jest timski i kolektivni rad na svjetskoj razini. Stoga je na drugom kongresu osnovano »Međunarodno društvo za proučavanje neolatinizma« i za predsjednika jednodušno izabran IJsewijn.

U posljednjih pedesetak godina izlazi više časopisa za neolatinizam: »Humanisme et Renaissance«, Paris, 1934—1940, koji je od 1941. nastavio »Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance«, Genève; »Latomus«, Bruxelles, od 1937; već spomenuti »Humanistica Lovaniensia«, Leuven, od 1928; »Renaissance News«, New-York, od 1957; »Rinascimento«, Firenze, od 1950, a taj nastavlja »La Rinascita« što je izlazio od 1938. do 1944. i »Studies in the Renaissance«, New-York, od 1954. Ali osim u tim časopisima objavljuju se neolatinistički radovi gotovo u svim časopisima za antičke studije i moderne književnosti, npr. u »Bulletin de l'Association Guillaume Budé«, Paris; »Les Études classiques«, Namur; »Eos«, Warszawa; »Euphrosyne«, Lisboa; »Živa antika«, Skopje; »Revue de Littérature comparée«, Paris.

Od velikog broja suvremenih proučavatelja neolatinizma — svi djeluju u okviru nacionalnih akademija, fakulteta i nekih učenih društava — evo ih nekoliko, uz IJsewijn, najpoznatijih: G. Billanovich, P. O. Kristeller, B. L. Ullman, L. Forster, G. B. Pighi, J.-C. Margolin, W. L. Grant, L. Bradner, R. Crahay, H. C. Schnur, V. R. Giustiniani, K. O. Konrady, F. Arnaldi, E. Garin, I. D. McFarlane, R. J. Schoeck, J. Martinek, A. D. Leeman, J. J. Bateman, L. V. Ryan, K. Kumaniecki, L. Winniczuk, J. Starnawski, L. Juhász, T. Kardos, J. Ruyschaert, I. N. Goleniščev-Kutuzov, A. Perosa, P. Laurens, P. Tuynman, W. Ludwig, E. Kessler, G. Tournoy, J. Öberg, P. Simoniti, A. Pirnát.

Hrvati su svoju latinističku književnost uvijek smatrali sastavnim dijelom narodne, pa se u njih već u tijeku 19. st., kad se sustavnije stala ispitivati kulturna baština, pojavljuju tu i tamo radovi i o pojedinim piscima latinskog izraza i njihovim djelima. Ali se tek potkraj prošloga stoljeća domaći latinisti počinju proučavati na znanstvenoj osnovi, i to u okviru Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. U njezinoj su ediciji »Rad« klasični filolozi Franjo Maixner, Milivoj Šrepel, Đuro Körbler, Ivan Kasumović i dr. objavili više rasprava o njima.

Na poticaj M. Krleže pokrenuta je 1950, također u JAZU, posebna zbirka *Hrvatski latinisti* u kojoj se u cijelosti ili u izboru, na izvorniku s prijevodom ili samo u prijevodu izdaju najvrednija djela, rukopisna ili već tiskana, ali danas rjeđa i teže pristupačna. Prvi joj je urednik bio Nikola Majnarić, a sada je to Veljko Gortan. Do danas je tako objavljeno sedam latinista. Akademija je 1968. izdala i dragocjenu bibliografiju hrvatskih latinista do 1848, izrađenu na punoj znanstvenoj visini marom šime Jurića. Ali i izvan izdanja JAZU, uglavnom u nekim časopisima, prigodnim zbornicima ili u *Enciklopediji Jugoslavije* pojavljuju se vrijedni prilozi iz pera V. Gortana, K. Krstića, Š. Jurića, T. Smerdela, V. Bazale, J. Stipišića, V. Filipovića, V. Vratovića iz Zagreba, B. Glavičića iz Zadra, Ž. Puratića iz Sarajeva, te M. Markovića (sada u Illinoisu) i D. Nevenić Grabovac iz Beograda.

Literatura

- F. A. Wright — T. A. Sinclair, *A History of Later Latin Literature, from the Middle of the Fourth to the End of the Seventeenth Century*, London 1931 (reprint: 1969)
- G. Ellinger, *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert*, I—III 1, Berlin—Leipzig 1929—1933.
- L. Bradner, *Musae Anglicanae. A History of Anglo-Latin Poetry 1500—1925*, London—New York 1940 (reprint: 1966)
- P. van Tieghem, *La littérature latine de la Renaissance: Étude d'histoire littéraire européenne*, Paris 1944 (reprint: Genève 1966, Slatkine)
- P. Barrière, *La littérature française de la langue latine*, »Lettres d'Humanité« 6 1946, str. 167—189.
- E. Garin, *Prosatori latini del Quattrocento*, Milano-Napoli 1952.
- E. Pognon, *Littérature latine de la Renaissance: L'Antiquité retrouvée. Littérature latine moderne: Le retour à l'église*. U: *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire des littératures 2* (Littératures occidentales), Paris 1968 (nouv. éd.), str. 275—311.
- K. Krstić, *Humanizam kod južnih Slavena*, Enciklopedija Jugoslavije sv. 4, Zagreb 1960.
- J. IJsewijn—Jacobs, *Conspectus poetarum Latinorum saeculi vicesimi*, »Euphrosyne« III, 1961, str. 149—190.
- J. IJsewijn—Jacobs, *Latijnse Poëzie van de twintigste Eeuw*, Lier 1961.
- J.-L. IJsewijn—Jacobs, *Commentariolus de litteris Latinis recentioribus*, uvod u Eberleovu antologiju *Viva Camena*, Zürich 1961.
- V. R. Giustiniani, *Die neulateinische Dichtung in Italien 1840 bis 1950*, Tübingen 1961.
- K. Kumaniecki, *La poésie latine en Pologne à l'époque de la Renaissance 1460—1620*, »Bulletin de l'Association Guillaume Budé« XX, 1961, str. 580—593.
- K. Krstić, *Latinitet kod južnih Slavena*, Enciklopedija Jugoslavije sv. 5, Zagreb 1962.
- M. E. Cosenza, *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists*, I—VI, Boston 1962.
- Poetika humanizma i renesanse*, I—II, prir. M. Pantić, Beograd 1963.
- I. N. Goleniščev-Kutuzov, *Italjanskoe vozroždenie i slavjanskije literatury XV—XVI vekov*, Moskva—Leningrad 1963.
- F. Arnaldi—L. Gualdo Rosa—L. Monti Sabia, *Poeti latini del Quattrocento*, Milano—Napoli 1964.
- A. Perosa, *Teatro umanistico*, u zbirci: *Thesaurus litterarum — Teatro di tutto il mondo*, Milano 1965.
- H. C. Schnur, *Lateinische Gedichte deutscher Humanisten* (Lateinisch und deutsch), Stuttgart 1966.
- Š. Jurić, *Opera scriptorum Latinorum natione Croatarum usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita, tomus I — Index alphabeticus*, Zagrabiae 1968, tom. II — *Index systematicus*, Zagrabiae 1971, objavljeno u ediciji: *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis, pars I*.
- J. IJsewijn, *Diffusion et importance historique de la littérature néo-latine*, »Arcadia« 4, 1969, str. 179—198.
- V. Gortan—VI. Vratović, *Hrvatski latinisti — Croatici auctores qui Latine scripserunt*, I—II, Zagreb 1969—1970.